

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK – RUS İLİŞKİLERİ

Hazırlayan: Bilgihan ÇOLAK
Danışman: Prof. Dr. İlker ALP

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin Tarih Anabilim Dalı,
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı için öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak hazırlanmıştır.**

**Edirne
Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ocak, 2007**

ÖNSÖZ

Türk - Rus ilişkileri, Rusya'nın Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirerek İstanbul'u ve Boğazları ele geçirdikten sonra sıcak denizlere çıkmak istemesi sebebiyle devamlı mücadelelerle geçmiştir. Çok nadir zamanlarda bu tarihî düşman milletler birbirleriyle dost olabilmişlerdir. Rusya'da Ekim 1917'de Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten sonra gizli antlaşmaları açıklayarak Türkiye konusunda Çarlık Rusya'sının politikasını gütmediklerini belirtmek istemişlerdir. İki devlet arasında yüzyıllardır devam eden geleneksel düşmanlık, Millî Mücadele döneminde kurulan Türk - Sovyet dostluğu ile yıkılmıştır. Türkiye, emperyalizme karşı ulusal bağımsızlık savaşı verirken Sovyet Rusya da İtilaf Devletleri tarafından desteklenen karşı devrimci güçlerle ve Polonya ile savaşıyordu. Bu bakımdan her iki ülke de aynı düşmana karşı savaştıkları için birbirlerini müttefik olarak görmüşlerdir.

Atatürk, Türk - Sovyet ilişkilerini iki devlet arasında karşılıklı dayanışma olarak nitelendirmiştir. Onun için önemli olan rejim değil, komşuluktur. Sovyet Rusya ise, Boğazlar ve Anadolu'ya sahip dost bir Türkiye'nin varlığını kendi çıkarları açısından yararlı görmüştür. Kurtuluş Savaşı'na destek verirken komünizmin Türkiye'de yayılması yönünde faaliyetlerde bulunmuştur.

Türk - Rus ilişkileri ile ilgili Türkiye'deki yüksek öğretim kurumlarında pek çok yüksek lisans ve doktora tezi kaleme alınmıştır. "Atatürk Dönemi Türk - Rus İlişkileri" adlı tezimizde, Osmanlı - Rus ilişkileri hakkında bir ön bilgi verdikten sonra, yüzyıllardır süren düşmanlığın nasıl dostluğa dönüştüğünü, Atatürk'ün Sovyet politikasını, Kurtuluş Savaşı sırasındaki Sovyet yardımlarını 1919'la 1938 yılları arasında ele aldık. Çalıştığımız döneme damgasını vuran kişilerin hatıralarının yayınlanmış olması işimizi kolaylaştıran başlıca etken oldu. Özellikle Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Yusuf Kemal Tengirşenk gibi şahsiyetlerin eserlerinden istifade ettik. Sovyetler Birliği ile ilgili Meclisteki düşünceleri Gizli Celse Zabıtlarından takip ettik. Başta, Akdes Nimet Kurat, Mehmet Saray, Kamuran Gürün gibi konuya vâkıf pek çok ilim adamımızın basılı kitaplarını, konuyla ilgili yazılmış makaleleri, sempozyum bildirimlerini, yüksek lisans ve doktora tezlerini inceledik. Bu döneme ilişkin arşiv vesikaları görülmeden gerçek anlaşılamayacağından Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgeleri taradık.

Dört bölümden meydana gelen tezimizin birinci bölümünde; XIX. yüzyıldaki ve I. Dünya Savaşı'ndaki Türk - Rus ilişkilerini, Bolşevik İhtilâlini ve Brest - Litovsk Antlaşması'nı ele aldık. İkinci bölümde; Kongreler döneminde resmî olmayan ilk Türk - Sovyet ilişkilerinin başlamasını, TBMM'nin açılışıyla birlikte Rusya'ya ilk resmî heyetin gönderilmesini ve İttihatçı Paşaların Rusya'daki faaliyetlerini inceledik. Üçüncü bölümde; Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Cephesi'ni, Moskova ile Kars Antlaşmalarını ve Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet yardımlarını açıkladık. Ancak bu bölümde açıkladığımız Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye ulaşan yardım malzemesinin miktarı, mevcut kaynaklarda büyük farklılıklar göstermektedir. Sağlıklı bir liste düzenlemeye olanak bulunmamaktadır. Bu yardımın kaynakları hakkında Sovyet makamlarının hiçbir zaman zikretmedikleri bir hususa bu bölümde değindik. Bu da, Sovyetlerin Türkiye'ye gönderdikleri yardımın Buhara Halk Cumhuriyeti tarafından temin edilmesidir. Dördüncü bölümde ise; Lozan Konferansı sırasında Sovyetlerin Boğazlar konusundaki tutumunu, Türk - Sovyet ilişkilerinde işbirliği yıllarını, Montrö Konferansı ile ilişkilerdeki yol ayrımını ortaya koyduk. Son olarak da Atatürk'ün Sovyetler Birliği ve Komünizm hakkındaki düşüncelerine yer verdik.

Her zaman görüşlerinden faydalandığım Bölüm Başkanımız ve danışmanım, değerli hocam Sayın Prof. Dr. İlker ALP'e, tezin hazırlanışı esnasında bana yol gösteren Sayın Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY'a, yakın ilgi ve desteğini gördüğüm Sayın Prof. Dr. Mehmet SARAY'a, teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak çalışmalarımın her safhasında yanımda olup sevgilerini esirgemeyen Anneme, Ablama, Dr. Seçil'e, değerli arkadaşım Araş. Gör. Ayşe TERZİOĞLU'na sonsuz teşekkürler...

Bilgihan ÇOLAK

Edirne – 2007

KONU: ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK – RUS İLİŞKİLERİ**HAZIRLAYAN: BİLGİHAN ÇOLAK****ÖZET**

Türkiye ile Rusya arasında yüzyıllardır süren ilişkiler içinde çeşitli inişler ve çıkışlar yaşanmıştır. Türk - Rus savaşları iki ülke arasındaki komşuluğu zedelemiştir. 1917 yılında Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali'yle Çarlık rejiminin yıkılmasından sonra Sovyet Rusya, emperyalizm karşıtı bir tutum izlemiştir. Bunun sonucunda da o güne kadar genellikle düşmanca gelişmiş olan Türk - Rus ilişkileri, Batılılar karşısında ortak noktada buluşmuştur. Çok zor şartlar altında girişilen Millî Mücadele hareketinin dış politikasında, Sovyet Rusya'nın özel bir yeri vardır. Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin açılmasından sonra 26 Nisan 1920'de Sovyet Lideri Lenin'e bir mektup göndererek Ulusal Kurtuluş Mücadelesi için savaş malzemesi ve maddî yardım talebinde bulunmuş, emperyalistlere karşı da işbirliği önermiştir. Sovyetlerle ilk resmî temas, Mustafa Kemal Paşa'nın bu mektubuyla başlamıştır. Daha sonra 1920'de Bekir Sami Bey, 1921'de de Yusuf Kemal Bey heyetleri Moskova'ya gönderilmiştir. Sonuçta, 16 Mart 1921'de taraflar arasında Moskova Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, Sovyet Rusya ile yeni Türkiye arasında ilk diplomatik antlaşmadır. Batılı devletler Anadolu'da Sevr Antlaşması doğrultusunda küçük devletler görmek isterlerken, yeni Türk Devleti, Sovyet Rusya gibi büyük bir devlete Misâk-ı Millî sınırları içindeki büyük siyasal yapısını onaylatarak bu uluslararası oyunu bozmuştur. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da iki ülke arasındaki iyi ilişkiler sürmüştür. Musul sorununun Türkiye aleyhine çözümlendiği dönemde, iki devlet 17 Aralık 1925'te Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalamışlardır. 1919 yılındaki koşullar sebebiyle başlayan emperyalist batrya karşı kader birliği, 1923'ten sonra işbirliğine dönüşmüştür. 1936 yılındaki Montrö Konferansı ise Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkilerinde yeni gelişmelerin başlangıcı olmuştur. 1919'dan 1938'e kadar Mustafa Kemal Paşa'nın izlediği Sovyet politikası, iki ülke arasında iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerininin kurulmasını ve devamını sağlamıştır.

Anahtar kelimeler : Moskova Antlaşması, Bolşevik İhtilali, Kurtuluş Savaşı, Sovyet Rusya, Türkiye Komünist Partisi.

SUBJECT: IN THE PERIOD OF ATATÜRK TURKISH – RUSSIAN RELATIONS
PREPARED BY: BİLGİHAN ÇOLAK

SUMMARY

There have been positives and negatives in an evolving relationship which goes back to centuries between Turkey and Russia. Turkish – Russian wars damaged the relationship between two neighboring countries. Following the Bolshevik revolution occurred in Russia in 1917 and the collapse of the tsarist regime, the Soviet Union pursued an anti-imperialist policy. As a result of this, Turkish – Russian relations that had been generally developed enmity so far moved forward to a point where they have the common good against the West. The Soviet Union had an important role in the foreign policy of the national struggle movement achieved under very difficult conditions. Mustafa Kemal Pasha requested for equipment and financial help for the national independence struggle on 26 April 1920 after the Turkish Grand National Assembly opened and also suggested a cooperation against the imperialists by sending a letter to the Soviet leader Lenin. The first formal contact with the Soviet Union was started owing to this Mustafa Kemal Pasha's letter. Later, in 1920 Mr. Bekir Sami's delegations and in 1921 Mr. Yusuf Kemal's delegations were sent to Moscow. In consequence, on 16 March 1921 Moscow treaty of peace and friendship was signed between the two sides. This was the first diplomatic treaty between the Soviet Union and the new Turkish Republic. Whereas the Western powers desired to see small states in Anatolia in accordance with Sevres Treaty, the new Turkish Republic ruined this international plan by getting a big state like Soviet Union to approve its political structure within the national borders of Turkey. Friendly relations between two countries was continued also after the War of Independence. In the period that the question of Mosul was solved against Turkey, two countries signed a treaty of neutrality and nonaggression on 17 December 1925. The common good that two countries acted for in opposition to the imperialist West due to the conditions in 1919 turned into a cooperation after 1923. Montreux Convention in 1936 marked a new phase in Turkish – Russian relations. The Soviet policy that Mustafa Kemal Pasha pursued from 1919 to 1938 led to the establishment and maintenance of good neighborly and friendly relations between the two countries.

Key words : Treaty of Moscow, Bolshevik Revolution, War of Independence, Soviet Union, Turkish Communist Party.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
SUMMARY.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	IX

I. BÖLÜM

XIX. YÜZYILDAN I. DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNA KADAR OSMANLI - RUS İLİŞKİLERİ

A. XIX. YÜZYIL BOYUNCA İLİŞKİLERDEKİ GELİŞMELER.....	1
1. 1806 - 1812 Osmanlı - Rus Savaşı ve Sırp İsyanı.....	1
2. 1828 - 1829 Osmanlı - Rus Savaşı ve Yunan İsyanı.....	2
3. Mısır ve Boğazlar Meselesi.....	3
4. Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması.....	4
5. 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı (93 Harbi).....	7
B. I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRK - RUS İLİŞKİLERİ.....	10
1. Savaş Sırasındaki Gizli Antlaşmalarda Rusya.....	12
2. Kafkas Cephesi.....	13
3. Bolşevik İhtilâli.....	14
4. Erzincan Mütarekesi.....	19
5. Brest - Litovsk Antlaşması.....	21

II. BÖLÜM

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI HAZIRLIK DÖNEMİNDE SOVYET RUSYA İLE İLİŞKİLER

A. TÜRK - SOVYET YAKINLAŞMASININ BAŞLAMASI.....	26
1. İki Ülkeyi Yakınlaştıran Sebepler.....	26

2. Bolşeviklerin Anadolu ile Resmî Olmayan İlk Temasları.....	29
3. Amasya ve Erzurum Kongreleri Sırasında Sovyet Rusya ile İlgili Düşünceler.....	32
4. Sivas Kongresi'nden Sonra İlişkilerde Gelişen Süreç.....	35
5. İttihatçı Paşaların Ankara ve Moskova Arasındaki İlişkilere Etkileri.....	37
a. Halil Paşa ve Anadolu'nun Sovyet Rusya ile Münasebete Girmek İçin İlk Teşebbüsü.....	38
b. Enver, Talat ve Cemal Paşaların Moskova'daki Faaliyetleri.....	40
B. TBMM'NİN AÇILMASI VE SOVYET RUSYA İLE İLK RESMÎ İLİŞKİLER.....	44
1. Mustafa Kemal Paşa ile Lenin Arasındaki İlk Mektuplaşmalar.....	45
2. İlk Türk Heyeti'nin Moskova'ya Gönderilmesi.....	49
3. Birinci Moskova Müzakereleri.....	51
4. Bakü Doğu Milletleri Kongresi ve Türkiye ile İlgili Düşünceler.....	59

III. BÖLÜM

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI SIRASINDA SOVYET RUSYA İLE İLİŞKİLER

A. KURTULUŞ SAVAŞI'NDA DOĞU CEPHESİ.....	64
1. Ermeni Sorununda Rusya'nın İzlediği Politika.....	64
2. Kurtuluş Savaşı'nda Ermenilerle Savaş ve Gümrü Antlaşması.....	68
B. TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİNİN GELİŞMESİ.....	71
1. İkinci Türk Heyeti'nin Moskova'ya Gönderilmesi.....	71
2. İkinci Moskova Müzakereleri.....	74
3. Moskova Antlaşması.....	78
4. Kars Antlaşması.....	82
5. Frünze Kurulu'nun Ankara'ya Gelişi.....	85
C. KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SOVYET YARDIMLARI.....	88
1. Para Yardımları.....	88
2. Silah, Cephane ve Malzeme Yardımları.....	92

IV. BÖLÜM

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI SONRASI SOVYET RUSYA İLE İLİŞKİLER

A. LOZAN KONFERANSI SIRASINDA BOĞAZLAR SORUNU VE TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİ.....	94
1. Lozan Konferansı'na Rusya'nın Katılması ve Gelişen Olaylar.....	94
2. Boğazlar Üzerine Müzakereler ve Sonuçları.....	96
B. TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİNDE İŞBİRLİĞİ.....	102
1. 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması.....	103
2. 1927 Ticaret Antlaşması.....	105
3. 1929 Protokolü.....	107
C. TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİNDE YOL AYRIMI.....	110
1. Montrö Boğazlar Konferansı Öncesi Dünya Siyasetindeki Gelişmeler.....	110
2. Montrö Boğazlar Konferansı ve Türk - Sovyet İlişkilerindeki Değişim.....	111
D. ATATÜRK VE KOMÜNİZM.....	115
1. Atatürk'ün Sovyetler Birliği ve Komünizm Hakkındaki Düşünceleri.....	115
2. Atatürk'ün Kourduduğu Türkiye Komünist Fırkası.....	119
 SONUÇ.....	 122
KAYNAKÇA.....	124
DİZİN.....	130
EKLER.....	138

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Bşk.	: Başkanlığı
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
D	: Devre
ed.	: Editör
Gnkur.	: Genelkurmay
İ	: İçtima
Md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
t.siz	: Tarihsiz
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKF	: Türkiye Komünist Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.d.	: Ve Diğerleri
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ:

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden bir süre sonra bütün İstanbul ve çevresi Türklerin eline geçmişti. Osmanlı Devleti, dönemin en güçlü bir devleti haline geldiği sıralarda, Moskova Rusya'sı da Aksak Timur'un Altınordu'yu yıkması sonucu, hızla yükselmeye başlamıştı. Rusların, daha İstanbul'un Türkler tarafından fethinden önce Bursa'ya kadar giderek ticaret yaptıkları bilinmektedir. Moskova'nın yükselmesi üzerine ticaret daha da gelişmişti. Kırım Hanı Mengli Giray'ın aracılığıyla, Azak ve Kefe üzerinden yapılan bu ticaret, III. İvan ile II. Bayezid zamanında, 1492'de Moskova ile Osmanlı Devleti arasında siyasî ilişkilerin kurulmasını sağlamıştı. Bu sıralarda Moskova Rusya'sı için Osmanlı Devleti, karşısında dayanılamayacak bir kuvvetti. Bu yüzden onunla iyi geçinmek gerekiyordu. Ancak Osmanlı Devleti için "*Moskova ile iyi geçinmek*" diye bir şey yoktu. Çünkü devletin esas siyaseti Akdeniz ve Orta Avrupa'ya yönelmiş, Moskova Rusya'sı, coğrafî durumu sebebiyle çok uzaklarda kalmıştı. Rusya ile iyi ilişkiler Kırım Hanlığı aracılığıyla sürdürülmek istenmişti. Dolayısıyla Osmanlı devlet adamları Rusya ile az ilgilenmişlerdi¹.

Ceneviz döneminde Rusya, baharat, ipek gibi Doğu mallarını ve şarap gibi Ege bölgesi ürünlerini Kefe yolu ile alıyordu. Buna karşılık kuzeyden güneye kürk, civa, keten gibi mallar ihraç edilmekteydi. Aslında bu ticaret şekli eski çağlara kadar gitmektedir. Moskof Büyük Knezi ve asiller, özellikle Bursa'nın kemhaları,* kadifeleri ve Ege şarabından vazgeçemezlerdi. Osmanlı Devleti Kırım yarımadasına yerleşince, bu ticaretin normal şartlar altında devam etmesi Moskova için önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Çeşitli ağır ticaret resimleri, ölen tüccarın malına Osmanlı makamlarınca el konması başlıca şikâyet konusu olmuştu². III. İvan, Cenevizlilerin yerine Kırım sahillerine ve Azak'a yerleşen Osmanlı Devleti ile iyi dostluk kurarak ticaretini geliştirmek istemişti³.

¹ Akdes Nimet Kurat, (1990): *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: s. 4.

* *Bir çeşit ipek kumaş* (*Türkçe Sözlük*, (1988): TDK Yayınları, Cilt: II, Ankara: s. 83).

² Halil İnalçık, (1999): "Türk - Rus İlişkileri 1492 - 1700", *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491 - 1992)*, TTK Yayınları, Ankara: s. 25-26.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, (1988): *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Cilt: II, Ankara: s. 476.

III. İvan, Mengli Giray'a mektup yazmış, o da bunu padişaha iletmişti. Padişahın cevap olarak yazdığı şu ifade kendisini çok şevklendirmişti: Eğer Moskova Çarı sen Mengli Giray'a kardeş isen, o zaman bana da kardeşsin. Bunun üzerine, III. İvan⁴ İstanbul'a bir sefaret heyeti yollamayı düşünmüştü. Yine Kırım Hanı aracılığıyla 31 Ağustos 1492'de bir nâme ile Osmanlı Devleti'nin ne düşündüğünü anlamaya çalışmıştı. Uygun cevap aldıktan sonra da,⁵ 1497'de Mihail Pleşçeyev başkanlığında bir sefaret heyetini Osmanlı Devleti'ne göndermişti. Bu heyetin getirdiği nâmede; Kuzey Karadeniz'de Osmanlılara ait iskele ve limanlarda ticaret yapan Rus tüccarlarına karşı sancak beyleri tarafından Osmanlı reayası gibi muamele yapılmasından şikâyet edilmiş, Rus tüccarlarının serbest ticaret yapmaları istenmiş ve komşuluk sebebiyle dostluk kurulmasının arzulandığı belirtilmişti⁶.

Bir İslâm devleti olan Osmanlı Devleti, kendi ülkesinde Hıristiyan tacirlerin gelip ticaret yapmaları için kapitülasyon denilen imtiyazlar verir, tüccarın şahsı ve malı için özel garantiler tanır. Venedik ve Cenevizliler bu garantiler sayesinde Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapma olanağını elde etmişlerdi. İşte büyük Knez, aynı ticaret garantilerini kendi tebaasına da sağlamak için ortaya çıkan elverişli ortamdan yararlanmak istemişti. Burada belirtmek gerekir ki, Osmanlı Padişahları bu imtiyazları yalnız dost hükümetlere bağışlamışlardı. O dönemde kapitülasyonlar, iki taraf arasında görüşme sonucu yapılmış, iki tarafı da bağlayan bir antlaşma niteliği taşıyordu. Padişahın tek tarafı olarak bağışladığı bir ticaret ve oturma serbestliği imtiyazından ibaretti. Ancak Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı XVIII. yüzyılda Padişahı da bağlayan iki tarafı bir anlaşma olarak yorumlanacaktır. 1739'da da Rusya ile bu nitelikte bir kapitülasyon antlaşması imzalanacaktır⁷.

Osmanlı Devleti'ne gelen Rus elçisine verilen talimatta; Kefe'de bulunan padişahın oğlu ve İstanbul'da padişahın huzurunda diz çökerek değil, eğilerek selam vermesi istenmişti⁸. O ise, diz çökerek on bin akçe hediye almıştı⁹. Rusya'nın ticaret serbestisi meselesini görüşmek için gelen bu elçi, kaba ve ünvanına yakışmayacak hareketlerde

⁴ Omeljan Pritsak, (1999): "1491 - 1532 Yıllarında Osmanlı - Moskova İlişkileri", *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491 - 1992)*, TTK Yayınları, Ankara: s. 69.

⁵ Uzunçarşılı, 1988: 476.

⁶ Uzunçarşılı, 1988: 476; Pritsak, 1999: 69.

⁷ İnalçık, 1999: 26.

⁸ Haluk F. Gürsel, (1968): *Tarih Boyunca Türk - Rus İlişkileri*, Ak Yayınları, İstanbul: s. 36.

⁹ Mehmet Saray, (1998): *Türk - Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, MEB Yayınları, İstanbul: s. 22.

bulunmuş, vezirlerin kendisi şerefine verdikleri ziyafetlere gitmemiş, başka kimselere hitap etmek istememişti. Bu nedenle, II. Bayezid “*dostluğumuzu kazanmak isteyen Rusya kralının taraf-ı şahaneye gönderdiği elçinin pek kaba bir kişi olması sebebiyle avdetinde hiçbir memurun Rusya’ya gönderilmeyeceğini*” bildirmişti. İlk Türk elçisi de, ancak 1501 yılında Kefe’den giden Alagöz isimli birisidir¹⁰. Yavuz Sultan Selim’in cülûsuna kadar da Rusya’dan İstanbul’a elçi gelmemiştir. Çünkü o tarihlerde siyasî bir önemi olmayan Ruslarla olacak ticarî ilişkilerin, Kefe sancak beyi olan şehzade ile temin edilmesi uygun görülmüştü¹¹.

1492’de iki devlet arasındaki ilk yakınlaşma siyasî, fakat daha çok iktisadî faktörlerin etkisi altında gerçekleşmişti. Moskova, bu işbirliğinden ticarî - iktisadî bakımdan da yararlanmıştı. Büyük Knez’in 1501’de bu ticarettten yalnız hazinesi için kazancı yirmi bin rubleye yükselmişti. Sonraları Büyük Knez, kürk ticaretini kendi tekeli altına alarak malî ve siyasî büyük çıkarlar sağlamıştı. Osmanlı padişahı Moskova’ya çok miktarda altın para ile kürk alımı için tüccar göndermişti¹². Osmanlı - Rus ticaretinde değerli kürklerin özel bir önemi ve yeri vardı. Osmanlı Devleti’nde padişah sarayındaki kurallarda kürkler törensel bir öneme sahipti¹³. Rus diplomatik usûllerinden biri de Osmanlı ricaline özellikle değerli kürkler olmak üzere hediye adıyla çokça rüşvet vermektir. Rus kürkleri ise Osmanlı sarayında ve Osmanlı ricali arasında büyük değer taşımaktaydı. Rus elçileri İstanbul’a geldiklerinde, Osmanlı ricalinden gerekli bilgi edinmek veya arzu ettikleri işleri halletmek için, sözde hediye şeklinde kürkler verirlerdi. İstanbul’da daimi Rus elçiliğinin kurulmasından sonra, Rus kürkleri Tolstoy’un Osmanlı ricaliyle müzakere ve münasebetlerinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı ricalinin bu kürk düşkünlüğü, Rus hükümet adamları tarafından Türklerin genellikle rüşvet düşkünlükleriyle açıklanmıştır. Ruslar da Türklerin bu zaafından yararlanmaya çalışmışlardır¹⁴.

1502 yılında Kırım Hanı Mengli Giray, Altınordu’ya öldürücü darbeyi vurmuş ve Altınordu Devleti yıkılmıştır. Moskof Devleti için bu tarih bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Altınordu Hanları daima büyük Knez’in efendisi olduklarını ileri sürüyor ve haraç

¹⁰ Gürsel, 1968: 36-37.

¹¹ Uzunçarlı, 1988: 476.

¹² İnalçık, 1999: 27, 34.

¹³ M. Nekrasov, (1999): “XVI. Yüzyılda Rus - Osmanlı Ekonomik İlişkileri”, *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491 - 1992)*, TTK Yayınları, Ankara: s. 94.

¹⁴ Kurat, 1990: 16-17.

ödenmesini istiyorlardı. Rus tarihçilerinin “*Tatar boyunduruğu dönemi*” dedikleri dönem böylece 1502’de Kırım Hanı sayesinde kalkmıştır.

1512 yılında, Mengli Giray’ın ölümünden sonra Kırım Hanlığı ile Moskova arasındaki ittifak kırılmıştı. Fakat Osmanlı padişahları, İmparatorluğun genel siyaseti bakımından Moskof Büyük Knezleri ile dostça ilişkileri sürdürmekte yarar görmüşlerdi¹⁵. III. İvan’ın varisi olan III. Vasiliy, ilk kez elçisini Kırım’a değil de doğrudan İstanbul’a göndermişti. Başlıca amacı, yeni padişah olan I. Selim (1512-1520) ile ilişkileri başlatmaktı. Elçinin getirdiği yazıya karşılık olarak Padişah da bir yanıt yazısı göndermişti. Bu yazıda, Moskova ile sürekli ticarî ilişkiler kurmak istendiği belirtilmekteydi¹⁶. Bu dönemde ve Kanunî döneminin (1520-1566) ilk yıllarında Moskova ile İstanbul arasında elçiler gidip gelmiş ve dostça ilişkiler sürdürülmüştür.

Kazan ve Astrahan sorunları Osmanlı - Rus ilişkilerine yeni bir aşama getirmiştir. Bundan sonra Osmanlı Devleti, Rusya’nın genişleme çabasını, kendi İmparatorluk nüfuz alanına bir saldırı olarak kabul etmiş ve Moskova aleyhinde bir tutuma girmiştir. Rusya, 1552 yılında Kazan Hanlığı’nı ve 1556 yılında da Astrahan Hanlığı’nı işgâl etmişti. Kırım Girayları, Rusları geri püskürtmek için Osmanlıların yardımını istemişler ve Moskofların Kazan ve Astrahan’da camileri kiliseye çevirdiklerini söyleyerek padişahı kışkırtmışlardı. Buna karşı IV. İvan, bu iddiaları yalanlamış ve Osmanlı Devleti ile karşılaşmaktan kaçınmıştı.

Osmanlı Devleti’nin Safeviler’e karşı müttefiki olan Orta Asya Hanlıkları’ndan da, Osmanlı padişahına Ruslara karşı, şikâyet mektupları gelmekteydi. Astrahan ve Aşağı Volga’yı kontrolleri altında tutan Rusların bu yolu kestiklerini, Harezm’den tüccar ve Mekke hacılarının eskisi gibi serbestçe geçemediklerini belirtiyorlar ve bütün Müslümanların halifesi sayılan Osmanlı padişahından bu yolu açmasını bekliyorlardı. Böylece, Türk - İslâm âleminde ilk defa Rus yayılmasına karşı direniş, bir din vazifesi, bir cihat niteliği kazanıyordu. Güneye ve Orta Asya’ya doğru Çarlığın bu ilk yayılışı, Osmanlı Devleti için siyasî olduğu kadar iktisadî bir tehdit oluşturmaktaydı¹⁷. Rus genişlemesinin farkına varan Osmanlı Devleti, 1569

¹⁵ İncalık, 1999: 27.

¹⁶ Pritsak, 1999: 70.

¹⁷ İncalık, 1999: 28-30.

yılında Don - Volga Kanalı Projesi ile bu genişlemenin önüne geçmek istemiş, ancak bu teşebbüsünden bir sonuç alamamıştı¹⁸.

Çar Hükümeti, IV. İvan zamanından başlayarak Asya ve Avrupa arasındaki ticarete, Osmanlılara rakip olarak ortaya çıkmıştı. O dönemde İngiltere; İran ve Hindistan ticaretine kendisini doğrudan ulaştıracak bir yol ararken, Moskova - Astrahan ve Kafkasya yolunu düşünüyordu. Çar da, İngilizleri bu projede desteklemişti. Fakat, Osmanlı Devleti 1580'e doğru Azerbaycan'ı alarak Kafkasya yolunun kontrolünü ele geçirince, İngilizler Osmanlı Devleti'ne yaklaşmıştı. Kıbrıs Savaşı'ndan sonra 1580'de, Venedik'e karşı İngiliz ve Hollandalıları tutan Osmanlı Devleti İngilizlere ilk kapitülasyonları vermişti. Böylece, Çarlık ülkesi, dünya ticaretinin belli başlı yollarından biri olma şansını kaybetmiştir.

Rusların Asya'daki yayılışı karşısında Osmanlı Devleti'nin hareketsiz kalmasını anlamak güç değildir: Osmanlı Devleti 1578 - 1623 yılları arasında aralıklarla İran'a karşı uzun bir savaş dönemine girmiş, Kafkasya'yı Hazar Denizi'ne kadar işgâl etmişti. Fakat daha sonra İran tarafından geri sürülmüş ve Kafkasya'yı da kaybetmişti. Aynı dönemde, 1593 - 1606 yılları arasında Orta Avrupa'da Habsburglara karşı uzun ve başarısız bir savaşa sürüklenmişti. İstanbul'a gelen Rus elçilerinden hâlâ Kazan ve Astrahan'ın boşaltılması isteniyor, fakat bu koşullar altında hiçbir hareket yapılamıyordu¹⁹. Ancak, Kazan ve Astrahan sorunu bir Osmanlı - Rus savaşına kadar gitmemiştir²⁰.

Sarıkamış Kazakları hatmanı* olan Doreşenko, Osmanlılara tâbi olarak Ukrayna yönetimini elinde bulunduruyordu. 1675 yılında Rus Çarlığı'nın kendisine karşı kuvvet sevk etmesi üzerine, Osmanlı tâbiyetinden ayrılıp Ruslarla anlaşarak merkezî konumda bulunan Çehrin kalesini onlara teslim etmişti²¹. 1678 yılında bir Türk ordusu, Kırım Hanı'nın kuvvetleriyle birlikte Doreşenko'nun başşehri olan Çehrin üzerine yürüdü. Çehrin'in müdafaası için, Rus kuvvetleri Doreşenko'ya yardıma geldiler. Bu durum ilk Osmanlı - Rus savaşına zemin hazırladı. Bu savaşta Ruslar yenilerek müzakere istediler. Müzakerelerin

¹⁸ Mehmet Saray, (2006): *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: s. 245.

¹⁹ İnalçık, 1999: 30-31.

²⁰ Pritsak, 1999: 71.

* *Eskiden Rus Kazaklarının seçimle başa getirdikleri komutan (Türkçe Sözlük, 1966: hazırlayan: Mehmet Ali Ağakay, TDK Yayınları, Ankara: s. 335).*

²¹ Yaşar Yücel, Ali Sevim, (1991): *Türkiye Tarihi*, TTK Yayınları, Cilt: III, Ankara: s. 171.

Kırım Hanı ile yapılması kararlaştırıldı. Çünkü Osmanlı Devleti tarafından uzun zamandan beri uygulanan usûle göre, Rus ilişkileri Kırım Hanı aracılığıyla düzenleniyordu. Osmanlı ricali Rus delegeleriyle müzakerelere girişmeye tenezzül etmek istemiyordu. Moskova delegeleri Kırım'a gönderildi ve müzakerelere başlandı. 1681 yılında da ilk Türk - Rus Barışı yapıldı²².

1683 Viyana bozgunundan sonra Osmanlı Devleti'nin hızla gerilemeye başlaması, Rusya'nın işine gelmişti. Rusya Petro zamanında (1682-1725) yapılan reformlarla daha da kuvvetlenmiş, hem Balkan hem de Kafkas cephelerinde genişlemeye devam etmişti²³. Petro, Moskova saraylarının Türk düşmanlığı havası içinde büyümüş ve kendisine yetmeyen kaynaklarını arttırmak için dışarıya yönelmişti. Bu dönemde Rusya'nın denize kıyısı yoktu. Ancak önünde iki yol vardı: Birincisi, Azak kalesini Türklerden alıp sıcak denizlere çıkmak, ikincisi de Baltık Denizine çıkmak. Petro, her iki yolu da denemişti. Azak kalesini alıp Karadeniz'e çıkmış, ancak bu durum uzun sürmemiş, Prut Barışı ile kaleyi tekrar bırakmak zorunda kalmıştı. İsveç ile 1721'de yapılan Nişat Barışı ile de Baltık sahillerini Rusya'ya kazandırmıştı. Bu zaferle birlikte Rusya, Doğu Avrupa'nın kuvvetli devletlerinden biri haline gelmiştir²⁴.

Viyana'da Osmanlı Devleti'nin yenilmesi üzerine, Türklere karşı oluşturulan Kutsal İttifaka Rusya da katılmıştı. Böylece Rusya, tarihinde ilk defa olmak üzere Avrupalı Hıristiyan devletlerle aynı cephede Türklere karşı büyük bir savaşa katılmış oluyordu²⁵. 1699 yılında, Osmanlı Devleti ile Avusturya - Venedik - Leh ittifakı arasında Karlofça Antlaşması imzalanmıştı. Ayrıca şartları daha sonra belirlenecek bir barış yapılması kararlaştırılarak, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında iki yıl süreli bir ateşkes antlaşması yapılmıştı. Karlofça'da varılan antlaşma gereğince de 14 Temmuz 1700 tarihinde iki devlet arasında İstanbul Antlaşması imzalanmıştı²⁶. Bu antlaşma, Rusya'nın Osmanlı'ya karşı kazandığı ilk zaferin belgesidir. Bununla, Osmanlı Devleti Azak gibi önemli bir kaleyi Rusya'ya bırakmak zorunda

---

²² Kurat, 1990: 9-10.

²³ Saray, 2006: 245.

²⁴ Gürsel, 1968: 47-48.

²⁵ Kurat, 1990: 11.

²⁶ İsmet Binark, (1999): "Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Mevcut Nâme-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491 - 1992)*, TTK Yayınları, Ankara: s. 200.

kalmıştır. Ayrıca, Babiâli'nin hiç arzu etmediği halde İstanbul'da daimi bir Rus elçiliğinin açılması kabul edilmiştir.

İstanbul'a gönderilecek Rus elçisinin diplomatik faaliyetten çok, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya yönelik bir takım hareketlerde bulunacağı ve casusluk yapacağı düşünülmektedir. Babiâli'nin bu konuda yanılmadığı, Çar Petro tarafından İstanbul'a tayin edilen ilk Rus elçisi P. A. Tolstoy'a verilen ve Çar'ın bizzat dikte ettirdiği talimatnâmede açıkça görülmektedir. Tolstoy, Osmanlı Devleti'nde özellikle şu konular hakkında bilgi toplayacak ve hükümetine bildirecekti: Osmanlı Devleti'nin umumî durumu, askerî vaziyeti, yabancı devletlerle münasebeti, gizli askerî hazırlıkların kolaylaştırılması konusunda alınan tedbirler, savaş hazırlıkları yapılıyorsa bunun kime karşı olduğu, hangi milletlere karşı sempati beslendiği, gelirin eskisine göre arttığı veya azaldığı...

Tolstoy bunların dışında, Kudüs Patriğinden başka Ruslara faydalı olabilecek kimseler hakkında bilgi toplayacaktı. Rus elçisine, hükümetiyle yazışması için şifreli bir alfabe de verilmişti. Tolstoy, özellikle Hıristiyan reaya arasında Çar'ın propagandasını yapmış ve Ruslara casusluk yapacak kimseleri de bulmaya çalışmıştır²⁷.

İstanbul Antlaşması'yla Rusya, çok uzun süreden beri istediği ve gerçekleşmesi için sürekli uğraştığı iki amacına ulaşmıştır. Bunlardan birincisi, güneye inmek ve sıcak denizlere açılmak için Azak'ı alarak Karadeniz'e bir pencere açarak çıkmak; ikincisi de, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler kurmaktır.

Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı elde ettiği bu başarılarına rağmen Azak Boğazı'na sahip olamamıştı. Bu nedenle de tam anlamıyla Karadeniz'e çıkamamıştı. Üstelik Karadeniz'de deniz üstünlüğü ile, İstanbul ve Çanakkale Boğazları Osmanlı Devleti'nin elinde bulunduğu için, bu yönde Avrupa ile ilişki kurması mümkün değildi. Bunun için de XVIII. yüzyılın başlarında İsveç'ten Güney Baltık kıyılarını almak için harekete geçmiştir²⁸.

²⁷ Kurat, 1990: 15-16.

²⁸ Rifat Uçarol, (1995): *Siyasi Tarih (1789 - 1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul: s. 57-58.

İsveç Kralı XII. Karl (Demirbaş Şarl) ile Rusya arasında savaş çıkmış ve 1709 yılında savaşı kaybeden İsveç kralı, Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı²⁹. Çar Petro, Osmanlı Devleti'nden İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın derhal ülkeden çıkarılmasını istemiş, aksi takdirde Lehistan Kralıyla birlikte Osmanlı Devleti'ne savaş ilân edeceğini bildirmişti³⁰. Rusya'nın gittikçe büyümesi, bundan doğan tehlikenin çoğalması, Azak'ı alması, Demirbaş Şarl'ı kışkırtması ve diğer birçok nedenden dolayı 1711 yılında Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilân etmiştir. Yapılan savaşta Rusya yenilmiş, 1711 Prut Antlaşması'nı imzalamış ve Azak kalesini Türklere iade etmiştir. Böylece, Karadeniz'den çıkmak zorunda kalmış ve bu deniz yeniden Türk gölü haline gelmiştir.

Rusya XVIII. yüzyılın başlarında, yayılma hedeflerinden Baltık Denizi kıyılarına yerleşmeyi gerçekleştirmiş, fakat Karadeniz'e çıkmayı başaramamıştı. Bundan sonra Rusya sürekli olarak bu amacını gerçekleştirmeye çalışacaktır³¹.

1725 yılında Çar Petro ölmüştü³². Rusya'nın kurucusu olarak her ne kadar IV. İvan'ın ismi zikredilirse de, aslında bu devletin temellerini atıp Rus millî şuurunu yerleştiren Çar Petro olmuştur³³. Kendisinden sonra Rusya, onun çizdiği yolda yürüyerek gittikçe emperyalist bir çehre alacaktır. Bu sebeple Petro'nun kendisinden sonraki Çarlara bir vasiyetnâme bıraktığı söylenir³⁴. Rusların Türklük aleyhindeki çalışmalarının ana hatlarını oluşturduğu ileri sürülen bu vasiyetnâmede:

"...Rus milleti gelecekte Avrupa'nın efendisi olmak için seçilmiştir... Rusya'nın sahası, kuzeyde aralıksız olarak, Baltık denizi kıyıları boyunca ve güneyde Karadeniz kıyıları boyunca genişlemelidir. Mümkün olduğu kadar İstanbul'a ve Hindistan'a yaklaşmalı. Her kim İstanbul'u ve Hindistan'ı ele geçirirse, dünyanın hâkimi olur. Bunun için Rusya mütemadiyen Türkiye ile sonra da İran ile savaş yapmalı, Karadeniz sahillerinde askerî

²⁹ Metin Kunt, Sina Akşin, Suraiya Faroqhi, Zafer Toprak, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan, (t.siz): *Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi (1600 - 1908)*, hazırlayan: Sina Akşin, Milliyet Yayınları, Cilt: II, İstanbul: s. 54-55.

³⁰ Yücel v.d., 1991: 256.

³¹ Uçarol, 1995: 58.

³² Binark, 1999: 202.

³³ Saray, 1998: 61.

³⁴ Gürsel, 1968: 56.

limanlar kurmalı; bu denizle birlikte Baltık denizine sahip olmalıdır... Avusturya hanedanını, Türkleri Avrupa'dan çıkarmaya teşvik etmeli ve İstanbul'un bizim tarafımızdan fethinden sonra, onun gazabını söndürmek için ya onu Avrupa devletleri ile harbe sokmalı, yahut da elde edilen Türk topraklarından bir kısmını ona bırakmalı, bunların hepsi de sonradan geri alınabilir..." gibi ifadeler yer almaktadır³⁵.

Rusya, önce Karadeniz'e sonra da Akdeniz'e inmeyi hedef aldıktan sonra, buna bir de dinî kılıf uydurmuştu. Şöyle ki: Rus Çarlarından III. İvan, 1472 yılında son Bizans İmparatoru XIII. Konstantin'in o sıralarda İtalya'da bulunan yeğeni Sofia ile evlenmişti. Bu olaydan sonra Moskova Knezleri, Moskova'nın Bizans İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğunu iddia etmeye başlamışlardı. Bu iddia, bir süre sonra Moskova'nın "*III. Roma*" olduğu şeklinde tamamıyla siyasî bir görüş haline getirilmek istenmişti. Bu görüşe göre; Rusya hükümdarları, Bizans imparatorlarının mirasçısı ve Ortodoksluğun koruyucusudurlar. I. Roma ve II. Roma sona ermiştir, o halde III. Roma dedikleri Moskova diğer iki Roma gibi dünyaya egemen olacaktır. Dolayısıyla, Rusya Bizans'ın mirasçısı olacak ve İstanbul'u alacaktır. Bu sûretle Rusya'nın Osmanlı başkenti olan İstanbul ile ilgili emelleri dinî yönden başlamış, ancak bu devletin kuvvetlenmesiyle siyasî bir şekil ve amaç haline gelmiştir³⁶.

Osmanlı Devleti'nin jeopolitik durumu ve Rusya'nın Büyük Petro'dan itibaren tâkip ettiği genişleme ve istila siyaseti gereği, iki devlet arasında başta askerî olmak üzere çok çeşitli karşılaşmalar meydana gelmiştir. Nitekim I. Petro'dan itibaren iki taraf arasında, I. Dünya Savaşı dahil dokuz büyük savaş yapılmıştır. Bunlardan ikisi dışındaki (1711 Prut Savaşı, 1856 Kırım Savaşı) savaşlarda Osmanlı Devleti yenilmiştir³⁷.

1736 yılında Rusya'nın Avusturya ile daha önce yapmış olduğu ittifaktan yararlanarak Kırım'a asker sevk etmesi, Azak ve Kılburun kalelerini alması gibi olaylar ve Lehistan meselesinden dolayı Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeni bir savaş dönemi başlamıştır. Rusya ile müttefiki olan Avusturya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin üstünlüğü ile geçen savaşlardan sonra 1739 Belgrat Antlaşması imzalanmıştır³⁸.

³⁵ Saray, 1998: 63-65.

³⁶ Uçarol, 1995: 58-59.

³⁷ Selami Kılıç, (1998): *Türk - Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul: s. 15.

³⁸ Binark, 1999: 202.

Rusya’da II. Katerina dönemi (1762-1796), XVIII. yüzyıl Türk - Rus ilişkilerinin dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu dönemde, XIX. yüzyıl Rusya’sının gerçek temelleri atılmıştır³⁹. Rusya’nın izlediği yayılcı politikası Petro’dan sonra da artarak devam etmiş ve özellikle de II. Katerina ve I. Nikola zamanlarında en yüksek noktasına ulaşmıştır. II. Katerina’nın Osmanlı Devleti’ni parçalamaya yönelik projeleri vardı. Yalnız bir Grek Devleti’nin kurulması değil, Kafkasları ele geçirdikten sonra Anadolu’nun dahi ele geçirilmesinin tasarlandığı bilinmektedir. II. Katerina dış siyasette I. Petro’nun prensiplerini uygulamaya çalışmış ve Osmanlı Devleti’ne karşı siyasetinde de I. Petro’dan daha başarılı olmuştur. Karadeniz’e ayak basmakla Rusya’ya büyük çıkarlar sağlamıştır⁴⁰.

1768 yılında Rusya’nın Gürcistan, Lehistan ve Osmanlı Devleti’nin Ortodoks tebaasına yönelik faaliyetleri yüzünden Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeni bir savaş başlamış, bu savaş altı yıl sürmüştü ve sonunda 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır⁴¹. Bu antlaşma ile, Rusya Karadeniz sahillerine ulaşmış, geniş bir arazi elde etmiş ve Kırım Hanlığı’nın ilhakı için de en önemli adımı atmıştır. Öte yandan, Ortodoks tebaayı himaye etmek bahanesiyle de Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışma imkânı elde etmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması, Türk - Rus ilişkilerinin bir dönüm noktası olup Osmanlı Devleti’ni yıkmak yolunda Rusların büyük bir başarısıdır⁴². Bunlardan başka Rusya, Fransızlara verilen kapitülasyonlardaki hakları kendisine de sağlamıştır⁴³.

Küçük Kaynarca Antlaşması’nın üçüncü maddesine göre, Kırım istiklâline kavuşacaktı. Fakat Ruslar bu maddeye uymadılar⁴⁴. Kırım’da meydana gelen karışıklıklar iki devlet arasında 1779 yılında yeni bir antlaşma yapılmasını gerekli kıldı. İmzalanan Aynalıkavak Tenkihname’si ile Rusya Kırım üzerinde daha fazla söz sahibi oldu ve nihayet 1783 yılında da burasını ilhak etti. Ancak, Kırım’ın kaybı Osmanlı Devleti tarafından bir türlü kabul edilemedi. Bu nedenle başlayan Osmanlı - Rus Savaşları 1791 yılına kadar sürdü ve bu

³⁹ İber Ortaylı, (1999): “XVIII. Yüzyıl Türk - Rus İlişkileri”, *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491 - 1992)*, TTK Yayınları, Ankara: s. 132.

⁴⁰ Kılıç, 1998: 16.

⁴¹ Binark, 1999: 202-204.

⁴² Gürsel, 1968: 59.

⁴³ Uçarol, 1995: 59.

⁴⁴ Saray, 1998: 93.

tarihte imzalanan Yaş Antlaşması ile sonuçlandı⁴⁵. Bu antlaşma ile Rusya'ya yeni arazi bırakılırken, Kırım Hanlığı'nın Rusya'ya ilhakı da Babiâli tarafından tanındı⁴⁶.

Osmanlı ordularının Rusya ve Avusturya karşısında devamlı yenilgiye uğraması üzerine Osmanlı devlet adamları temelli ıslahat yapmayı kabul ettiler. Islahatların başarılı bir şekilde yapılması barışa ve yabancı bir devletin yardımına bağlıydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Zıştovi ve Yaş Antlaşmalarından sonra dış politikada barış prensibini benimsemiş ve Fransa ile iyi ilişkilerini devam ettirme yolunu tutmuştur⁴⁷.

XVI. yüzyılda Kanunî'nin Fransa Kralına yaptığı yardımdan sonra bazı ekonomik çıkarların da desteğiyle Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki dostluk gelişmişti. Ancak bu dostluk Napolyon'un başa geçip de Mısır'a saldırmasına kadar devam etmişti⁴⁸. Napolyon, Akdeniz'deki menfaatlerini korumak ve İngilizleri yenmek amacıyla Mısır'ı almış ve Mora'da da Yunanlılar arasında milliyetçilik propagandası yapmaya başlamıştı. Bu durum karşısında, yıllardır Osmanlı Devleti'ni yıpratmaya çalışan Rusya bu defa Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmaya başlamıştı. Bir Rus elçisi, Napolyon'un niyetlerini deliller ile pekiştirerek şu sözleri söylemişti: *“Çar Pol, bu havadisleri Osmanlı Devleti ile Fransa'nın arasını açmak için değil, fakat Osmanlı Devleti'ni dost bildiği ve iyiliğini istediği için bildirmektedir. Pol, İmparatoriçe Katerina'nın durumunda değildir. İmparatoriçe, Osmanlı Devleti'nin düşmanı idi. Onun tarafından herhangi bir devlet aleyhine yapılacak ihbarın şüpheli görülmesi doğru olabilir. Fakat Pol I, Babiâli'nin dostudur, verdiği haberleri bir dostun haberleri gibi saymak gerekir.”*

Rusya'nın Babiâli'ye bu kadar yakınlık göstermesi Osmanlı Devleti hakkındaki emellerinden vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin Ortodoks tebaası üzerinde bir himaye hakkı kazanmasına rağmen henüz Boğazları ve İstanbul'u alamamıştı. Napolyon'un faaliyetleri, Rusya'nın yıllardan beri kendisinin saydığı bir ödevin başkası tarafından yapılması demektir.

⁴⁵ Binark, 1999: 205.

⁴⁶ Kurat, 1990: 37.

⁴⁷ Enver Ziya Karal, (1970): *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Cilt: V, Ankara: s. 21.

⁴⁸ Gürsel, 1968: 66.

Fransız filosunun Malta'dan sonra Mısır'a asker çıkarması, Osmanlı için olduğu kadar Akdeniz'de Rus çıkarları için de zararlıydı. Bu yüzden, iki devlet arasında bir antlaşma yapmak için görüşmeler başlamış ve 1798 yılında ilk Osmanlı - Rus Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, olayların doğurduğu zorunluluk sonucu yapılan geçici bir antlaşmaydı⁴⁹. Böylece, Osmanlı Devleti Fransa'ya karşı Rusya'nın yardımını sağlamıştı. Ancak Rusya'ya ilk defa boğazlardan geçme hakkı da tanınmıştı. Yine Rusya ile bu ittifak antlaşmasını imzalamakla, XIX. yüzyıl boyunca izleyeceği denge politikasını da başlatmış oluyordu.

Rusya ile 24 Eylül 1805'te, 1798 Antlaşması'na yakın bir antlaşma daha imzalanmıştır. Bu antlaşma, bir savunma ittifakı meydana getirmekteydi. Ancak, Rusya bu iki antlaşmaya rağmen Osmanlı Devleti aleyhindeki yayılma yani güneye inme siyasetinden vazgeçmemiştir. Aksine, sağlanan dostluk ortamından da yararlanarak özellikle Balkanlar'da, Osmanlı Devleti'nin zararına geniş bir propaganda faaliyetine girişmiştir. Bununla, bölgedeki Hıristiyan toplulukları İstanbul'a karşı ayaklandırmanın, Osmanlı Devleti'ni içteki mücadelelerle zayıflatmanın ve bölgede kendi siyaseti doğrultusunda bir statü meydana getirmenin hazırlıklarını tamamlamak istemiştir. Rusya tarafından mevcut barış ve ittifak koşullarının sürekli olarak bozulmasından dolayı antlaşmalar fiilen kaldırılmıştır⁵⁰.

---

⁴⁹ Karal, 1970: 27-35.

⁵⁰ Uçarol, 1995: 85-86, 96-98.

I.BÖLÜM

XIX. YÜZYILDAN I. DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNA KADAR OSMANLI – RUS İLİŞKİLERİ

A. XIX. Yüzyıl Boyunca İlişkilerdeki Gelişmeler

Osmanlı Devleti, 1699 yılından sonra özellikle Rusya'nın tehdidi ve baskısı altına girmeye başlamış, buna XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bir de Avusturya'nın baskısı eklenmişti. Bu yüzyılda Rusya ve Avusturya ile savaşmak zorunda kalmıştı. Ancak iki devlete karşı yaptığı savaşlarda, başka bir devlete dayanma zorunluluğu duymamıştı. Genellikle yenilmesine rağmen savaşları kendi gücüyle yürütebilmişti. Devlet, XIX. yüzyıldaki kadar zayıf değildi.

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin dağılma ve çöküş dönemidir. Osmanlı Devleti bu yüzyılda yaptığı savaşlarda da toprak kaybetmekle birlikte, özellikle Fransız İhtilâli'nin etkisiyle ortaya çıkan milliyetçilik isyanlarıyla da uğraşmıştı. Bu ise, dağılma ve çöküşü daha da hızlandırmıştı. Devlet, dışarıdan kendisine yönelen tehdit ve tehlikelere karşı, yanına büyük bir devleti alıp denge politikası izleyerek varlığını korumaya, dağılma ve yıkılmayı önlemeye çalışmıştı⁵¹.

Rusya, özellikle XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'ne karşı hasmane politikalarında o kadar ileri gitmişti ki, neredeyse Osmanlı Devleti'ne hayat hakkı tanımak dahi istememişti⁵².

1. 1806 – 1812 Osmanlı – Rus Savaşı ve Sırp İsyanı

Bilindiği gibi 4 Şubat 1804'te Sırp İsyanı çıkmıştı. Bu sıralarda Osmanlı Devleti ile Rusya 1798 Antlaşması'na göre müttefik durumdaydı. Ancak Rusya, müttefik olmaktan da

⁵¹ Fahir Armaoğlu, (t.siz): 20. *Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914 - 1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul: s. 41, 43.

⁵² Mehmet Saray, (1985): *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, Veli Yayınları, İstanbul: s. 7-8.

yararlanarak Balkanlar'da ve bu arada Sırlar arasında Osmanlı Devleti aleyhinde geniş bir kışkırtma çalışmasına girişmişti. Bununla beraber, Avrupa'da Napolyon tehlikesi sebebiyle, başlamış olan Sırp isyanını açıktan desteklemekten çekinmiş, 1805 yılında kendisinden yardım isteyen Sırlara İstanbul ile anlaşmalarını önermişti. Bunun bir nedeni de, 24 Eylül 1805'te Osmanlı Devleti ile yaptığı yeni antlaşmaydı. Ancak, 1806'da Osmanlı - Rus ilişkilerinde meydana gelen yeni gelişme, yani Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması, bu devletin Sırp isyanı karşısındaki tutumunu da değiştirmişti. Rusya bu savaşta Sırlardan yararlanmak istemiş ve onları maddî ve manevî şekilde desteklemişti. Böylece, Sırbistan'ın varlığını fiilen ve hukuken Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeye çalışmıştı⁵³.

1806 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Eflak - Boğdan meselesinden dolayı 1812 yılına kadar sürecektir yeni bir savaş dönemi başlamıştı. Napolyon'un Moskova seferi üzerine, iki devlet arasındaki savaşa son verilip Bükreş Antlaşması (1812) imzalanmıştı⁵⁴. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti bu savaştan, Rusya'nın içinde bulunduğu zor durumdan dolayı toprak kaybı yönünden oldukça az zararla kurtulmuştur. Ancak, Rusya'ya Besarabya'yı ve Tuna'da geçiş hakkı vermekle, bu devlet karşısında biraz daha gerilemiştir. Rusya bu antlaşmaya, savaş ile doğrudan ilgili olmayan Sırlara özerklik verilmesine yol açabilecek bir madde koydurmuştu. Böylece de Osmanlı Devleti Sırların siyasî varlığını tanımıştı⁵⁵.

2. 1828 – 1829 Osmanlı – Rus Savaşı ve Yunan İsyanı

Sırlardan sonra, 1821 yılında Rumlar bağımsızlık isteyerek ayaklandılar⁵⁶. Rumları yalnız Rusya değil, bütün Avrupa destekledi. Osmanlı Devleti, isyancılara karşı başarı kazanmaya başlayınca Rusya, Fransa ve İngiltere Navarin'de Osmanlı donanmasını yaktılar (20 Kasım 1827)⁵⁷. Bununla, Yunanlıların bağımsızlık kazanmaları işi birdenbire gelişti. Çünkü, böylece Yunanlıları yola getirecek askerî kuvvet kalmamış oluyordu⁵⁸.

---

⁵³ Uçarol, 1995: 131-133.

⁵⁴ Binark, 1999: 206.

⁵⁵ Uçarol, 1995: 104-105.

⁵⁶ Kurat, 1990: 54.

⁵⁷ Saray, 1998: 114.

⁵⁸ Kurat, 1990: 56.

Navarin'de donanmanın yakılması üzerine Osmanlı Devleti üç devletten de savaş tazminatı istedi. Ancak bu istek reddedildiği gibi, Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açtı⁵⁹. Osmanlı Devleti, 1828 - 1829'daki bu Osmanlı - Rus Savaşı'nda yenilgiye uğradı ve kendisini büyük maddî ve manevî kayıplara uğratan 1829 Edirne Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşma ile Rusya, Tuna Nehri'nin ağzındaki adalar ile Kafkasya'da stratejik önemi olan bazı yerleri ele geçirdi ve böylece biraz daha güneye indi⁶⁰. Osmanlı Devleti, Eflak - Boğdan'a ve Sırbistan'a tanıdığı haklarla, bu yerlerin geniş ölçüde muhtarlıklarını tanımış oldu. Barışın ağırlık noktasını bağımsız bir Yunan devletinin kurulması oluşturuyordu. Bağımsız bir Yunan devletinin kuruluşu da Osmanlı Devleti'nin dağılmasında bir başlangıç noktasıdır. Çünkü çeşitli milletlere bağlı topluluklardan oluşan Osmanlı Devleti halkı için, Yunan Krallığı bundan sonra örnek olacaktır. Edirne Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca'dan sonra imzaladığı en ağır antlaşmadır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti toprak kaybindan başka artık Rusya'yı yenmek ve onu zararsız duruma getirmek için beslediği ümitlerini de kesin olarak kaybetmiştir⁶¹.

3. Mısır ve Boğazlar Meselesi

Osmanlı Devleti, Mora isyanındaki yardımına karşılık Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya Girit, Suriye ve Trablus - Şam Paşalığını vaat etmişti. Mehmet Ali Paşa da Edirne Antlaşması'ndan sonra buraları istemiş ve bu durum isyanla sonuçlanmıştı. İsyân karşısında zor durumda kalan Osmanlı Devleti, Rusya'nın yardım teklifini kabul etmiş, 1833 yılında bir Rus filosu Karadeniz Boğazı'nı geçerek Büyükdere önünde demirlemişti. İngiltere ve Fransa, Rusya'yı Boğazlardan uzaklaştırmak için Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı Devleti'nin arasında Kütahya Barışı'nın (14 Mayıs 1833) yapılmasını sağlamışlardı. Ancak bu barış Mehmet Ali Paşa'nın çıkarlarını kolluyordu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'ya güvenemezdi. Hâlbuki Rusya, Mısır isyanının daha ilk günlerinden itibaren Osmanlı Devleti'ne dostluk göstermişti. Aslında, Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a yerleşmesi zayıf bir Osmanlı Devleti yerine, kuvvetli bir devletin kurulması demektir. Bu ise, Rusya'nın iki yüzyıldan beri izlediği fetihler siyasetinin sonu anlamına geliyordu. Bu yüzden Rusya, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını tercih etmişti⁶².

⁵⁹ Saray, 1998: 114.

⁶⁰ Uçarol, 1995: 151.

⁶¹ Karal, 1970: 121-122.

⁶² Karal, 1970: 128-136.

8 Temmuz 1833'te Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Hünkar İskelesi Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmanın gizli maddesine göre; her iki devlet tehlike halinde birbirlerine bütün imkânlar dahilinde yardımda bulunacaklardı. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yardımda bulunması konusunda güçlükle karşılaşıacağı göz önünde tutularak, Babıâli'nin Rusya'ya yapacağı yardım, Çanakkale Boğazı'nın (Rusya'dan başka) bütün devletlere kapatılması şeklinde olacaktı. Yani Boğazlar, savaş zamanında sadece Ruslara açık tutulacak, diğer bütün devletlere kapatılacaktı⁶³. Böylece Osmanlı Devleti Rus yardımını sağlamış, Rusya ise kendisine Akdeniz'den gelebilecek tehlikeleri önlemiş, bu sûretle de güneyini güvenlik altına almış oluyordu. Yine bu antlaşma ile Rusya, Boğazlar üzerinde söz sahibi oluyor ve Osmanlı Devleti üzerinde kurmayı arzuladığı himaye politikasını gerçekleştirmeye başlamış bulunuyordu⁶⁴.

Rusya'nın, Osmanlı Devleti özellikle de Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurma teşebbüsü Fransa ile İngiltere'yi telaşlandırmıştı. Çünkü bu durum bütün Akdeniz'in Rus etkisi altına girmesi demektir ve İngiltere ile Fransa'nın çıkarlarını zedeliyordu. Bu devletler Rusya'yı, Boğazların durumunu milletlerarası bir konferansta tespiti zorlamışlardı. Nihayet İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya, 13 Temmuz 1841'de Londra'da toplanıp Boğazlar meselesini görüştiler. Varılan antlaşma ile Rusya, Hünkar İskelesi Antlaşması'yla elde etmiş olduğu Boğazların kapalılığı prensibini devam ettirerek, Karadeniz'deki güvenliğini tekrar sağlamıştı. Ancak, Boğazlar'da ve Doğu Akdeniz'de hâkimiyet veya nüfuz kazanmak emelinden de vazgeçmiş oluyordu. Diğer devletler Rusya'nın genişlemesinden korktukları için, bu antlaşma onların çıkarlarına uygundu⁶⁵.

4. Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması

Osmanlı Devleti 1841'de Mısır ve Boğazlar sorununu çözümledikten sonra, bir süre için de olsa barış dönemi yaşamıştı. Avrupa'nın 1848 İhtilâlleri ile çalkalandığı bu dönemde Osmanlı Devleti daha çok iç işlerindeki sorunlarla mücadele etmişti. Bir taraftan 1839'da ilân ettiği Tanzimat Fermanı'nı uygulamaya, Suriye ve Lübnan'da çıkan isyanları bastırmaya çalışırken, diğer taraftan Eflak ve Boğdan isyanlarıyla ve bunun sonucu olarak Rusya ve

⁶³ Kurat, 1990: 61-62.

⁶⁴ Uçarol, 1995: 175.

⁶⁵ Saray, 1998: 121-122.

Avusturya ile arasında doğan siyasî çatışmalarla ayrıca Macar mültecileri sorunu ile uğraşmıştı. Bu son gelişmeler ise, Osmanlı - Rus ilişkilerinin yeniden sertleşmesine yol açmıştı.

Bilindiği gibi Rusya, özellikle II. Katerina döneminden beri Boğazları ele geçirmeyi, Balkanlar'a ve Kafkaslar'a sahip olarak Ege Denizi yolu ile Akdeniz'e ve Doğu Anadolu yolu ile bir taraftan İskenderun Körfezi'ne diğer taraftan Basra Körfezi'ne inmeyi ve bir dünya devleti olmayı amaçlayan bir politika izliyordu.

Çar I. Nikola da (1825-1855) kendisinden önceki Rus hükümdarlarının emellerini gerçekleştirmenin peşindeydi⁶⁶. Rus ordusunu Avrupa'nın en güçlü ordusu haline getirmek ve bu sayede Türkleri Avrupa'dan atmak istiyordu. Çar, tam anlamıyla bir Müslüman - Türk düşmanı idi. Rusya'daki Müslüman - Türk ahali üzerinde baskı yaparak, onları Ortodoksluğa çevirmek için tedbirler almıştı. Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlığı yalnız siyasî değil aynı zamanda dinî esaslara da dayanmaktaydı⁶⁷. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın kendisine Osmanlı sınırları içerisindeki Ortodoksları koruma hakkını verdiğini iddia etmekteydi. 1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşı'nda Rus ordularının Edirne'ye kadar gelmeleri, Çar'da yalnız Ortodoks toplumların koruyucusu olmakla kalmayarak, bütün Osmanlı Devleti'ni koruyuculuğu altına alabileceği ümidini uyandırmıştı⁶⁸.

Çar I. Nikola döneminde Kudüs'teki Kutsal Yerler meselesi, Kırım Savaşı'nın sebepleri arasında yer almaktaydı. Rusya, mülteciler meselesinin kendisinde yarattığı ezikliği, kutsal yerlerde kazanacağı bir zaferle gidermeyi umuyordu. Fakat Rusya'nın esas amacı, Osmanlı Devleti'ni 1833 Hünkar İskelesi Antlaşması'nda olduğu gibi uydulaştırmak, Balkanlar'daki Ortodoks Slav ulusları da Osmanlı yönetiminden koparmaktı. Rusya, 1848 İhtilâli'nin sarsıntısıyla Fransa, Prusya ve Avusturya'nın zayıf duruma düşüklerini düşünüyordu. Bu durumda, Çar Nikola İngiltere ile uyduğu takdirde amacına ulaşabileceğini sandı. 1844'te yaptığı İngiltere ziyaretinin böyle bir yakınlaşmaya zemin hazırladığı görüşündeydi. 1853'te İngiliz elçisiyle yaptığı bir görüşmede, sonradan ünlü olacak olan bir deyimini ilk kez kullandı. Osmanlı Devleti'nin "*hasta adam*" olduğunu, mirasının paylaşılması

⁶⁶ Uçarol, 1995: 188-189, 192.

⁶⁷ Kurat, 1990: 54.

⁶⁸ Uçarol, 1995: 192.

için tedbir almanın yararlı olacağını söyledi. Rusya'ya göre; Sırbistan ve Bulgaristan Osmanlı Devleti'nden koparak kendi himayesi altına girmeliydi. Buna karşılık İngiltere'ye Mısır ve Girit verilecekti. Küçülmüş Osmanlı Devleti'nin ise, resmî değilse de fiili bir şekilde Rus himayesi altına gireceği umuluyordu. İngiltere, Rus planlarını olumlu karşılamadı. Ancak bu da Nikola'yı yolundan alıkoyamadı⁶⁹.

1853 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Kırım Savaşı başladı. Rusya'nın Sinop'ta Türk gemilerini yakması üzerine, Boğazlar ve Akdeniz'in tehlikede olduğunu gören İngiltere ve Fransa donanmaları Boğaziçi'ne demirlediler. Bu iki devlet, 12 Mart 1854'te Rusya'ya savaş ilân edip Osmanlı Devleti ile ittifak yaptı. Rusya, müttefik kuvvetlerle yaptığı mücadelede yenilip barışa razı oldu⁷⁰. 30 Mart 1856'da da Paris Antlaşması imzalandı.

Paris Kongresi'ne katılan devletler (Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya, Piyemonte), yapılacak antlaşma ile Rusya'nın daha önceki tarihlerde kendi lehine bozmaya çalıştığı devletlerarası dengeyi, Avrupa sistemine Osmanlı Devleti'ni de katarak yeniden kurmayı amaçladılar. Karadeniz'in doğusundan Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan bir siyasî kuşak oluşturarak, Rusya'nın güneyinde bir tampon bölge kurdular. Bu da, Rusya'nın Balkanlar'da harekete geçmesi halinde, karşısında antlaşmada imzası bulunan devletleri bulması demektir. Bu sûretle Rusya'nın güneye inme politikası önlenmiş oluyordu.

Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Rusya'nın XVIII. yüzyılın başlarından itibaren elde ettiği ayrıcalıklardan ve bunlardan doğan içişlerine karışmalardan bir süre için de olsa kurtulmuş oluyordu. Ancak, antlaşmanın Karadeniz'le ilgili şöyle bir maddesi vardı: *"Karadeniz tarafsız duruma getirilecek, bütün devletlerin ticaret gemilerine açık fakat savaş gemilerine sürekli kapalı olacak, kıyılarında hiçbir tersane bulunmayacaktır."* Bu madde, Osmanlı Devleti'nin Paris Kongresi'ne savaşı kazanan devlet olarak katılmasına rağmen yenik Rusya'ya ait koşulların kendisine de uygulandığının göstergesidir⁷¹.

---

⁶⁹ Kunt v.d. (t.siz): 130-131.

⁷⁰ Saray, 1998: 127-132.

⁷¹ Uçarol, 1995: 203-204, 206-207.

5. 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı (93 Harbi)

Kırım Savaşı'ndan yenik çıkan Rusya; ekonomi, eğitim, askerî v.b. pek çok alanda köklü reformlara girişmişti. Yayılmacılık hırısından kurtulamadığı için, Kırım Savaşı ile elde edemediği imkânlarla yeniden kavuşabilmek için Paris Antlaşması'nı zorlamaya başlamıştı.

Osmanlı Devleti, Paris Antlaşması'ndan sonra Islahat Fermanı'nı ilân etmiş, Osmanlı tebaasına bazı yenilikler getireceğini bildirmişti. Antlaşma gereğince, Hıristiyan unsurların bazı haklarının Avrupalı devletlerin garantisi altında olmasından yararlanan Rusya ve Fransa harekete geçip Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmaya başladılar⁷².

Rusya, 31 Ekim 1870'te Paris Antlaşması'nın Karadeniz'de Rus donanmasının bulundurulmasını men eden maddesinin kaldırıldığını ilân etti. Hiçbir devlet buna karşı koyamadı. 13 Mart 1871'de Londra'da toplanan bir konferansta imzalanan sözleşme ile Rusya'nın bu hareketi onaylanıp, Boğazların barış sırasında bütün yabancı savaş gemilerine kapalı olduğu teyit edildi. Bu sûretle Rusya yeniden Karadeniz'de donanma bulundurma hakkı kazandı. Dolayısıyla çok geçmeden tekrar İstanbul'u ele geçirme siyasetini takibe başladı⁷³. 1875 yılına gelindiğinde Osmanlı Avrupa'sı büyük bir bunalım içine girmişti. Bu tarihte Hersek'te başlayan isyan kısa zamanda gelişmiş ve bu sorun devletlerarası bir nitelik kazanmıştı.

Osmanlı Devleti 23 Aralık 1876'da Meşrutiyet'i ilân etmişti. İstanbul'da bu önemli olay ve bununla ilgili gelişmeler olurken aynı günlerde Osmanlı - Rus ilişkileri gittikçe gerginleşiyor ve iki devlet yeni bir savaşa doğru gidiyordu⁷⁴. Meşrutiyetin ilânı, İstanbul'daki Rus diplomatlarını telaşa düşürmüştü. İngiliz raporlarına göre bir diplomat şöyle demiştir: *“Bu, Osmanlı Devleti'nin bir meydan okumasıdır. Bizi parlamentosuz son Avrupa Devleti olarak bırakmak gayretini pahalıya ödeyeceklerdir.”*⁷⁵

Rusya, güneye inme politikasını uygulamak için harekete geçme zamanı geldiğini görerek Osmanlı Devleti'ne savaş açmaya karar vermiş ve bu kararını da 19 Nisan 1877'de

⁷² Saray, 1998: 134-135.

⁷³ Kurat, 1990: 74-75.

⁷⁴ Uçarol, 1995: 320, 332, 336.

⁷⁵ Ortaylı, 1999: 133.

Avrupa devletlerine bildirmişti. Kendi çıkarlarını korumak ve Hıristiyan toplumların güvenliğini sağlamak üzere harekete geçeceğini iddia ediyordu. Böylece de görünüşte 1875 yılından itibaren sürmekte olan Balkan bunalımı, savaşın yakın nedeni oluyordu. Osmanlı sınırları içerisindeki Hıristiyanları ve özellikle de Slavları korumak ise, görünürdeki nedendi ve ancak ikinci derecede önemli görünüyordu⁷⁶.

Panislavizm cereyanı Rus emellerine âlet edilmişti. Bu akımın kaynağını 1789 Fransız Devrimi'nde aramak gerekir. İhtilâlin ortaya çıkardığı milliyetçilik şuuru Slav halkları üzerinde de etkisiz kalmamıştı⁷⁷. Başlangıçta felsefî ve edebî bir karakter taşıyan Panislavizm, sonradan siyasî bir akım haline gelmişti. Rusya'nın dışında başladıktan ve geliştikten sonra, sonuçta bu devlete de etki etmişti⁷⁸. XIX. yüzyıl ortalarına doğru ise süratle gelişmekteydi. “*Türklerin zulmü altında inleyen Slav kardeşlerini kurtarma*” maskesi altında hareket eden bu zümre mensuplarının esas amaçları, Rusya'nın hâkimiyeti altındaki bütün Slavları birleştirmek ve İstanbul'u ele geçirmektir. Panislavistler bu amaçla “*Ayasofya'ya haç koymak*” sloganını ortaya atmışlardı⁷⁹.

Nitekim, 24 Nisan 1877'de Osmanlı - Rus Savaşı (93 Harbi) başlamış ve bu savaşta Osmanlı Devleti'nin yenilmesi üzerine 3 Mart 1878'de Ayestefanos Antlaşması imzalanmıştı. Bununla Rusya, slavcılık politikasının zaferini kazanmış, Osmanlı Devleti'ni istediği gibi parçalayıp Balkanlar ve Doğu Anadolu'ya yerleşmişti. İstanbul ve Rumeli arasındaki bağ koptuğu için devletin Rumeli'deki toprakları ikiye ayrılmıştı. Rusya, I. Petro döneminden beri izlediği sıcak ve açık deniz politikasını büyük oranda gerçekleştirmişti⁸⁰.

Ayestefanos Antlaşması'na ilk itiraz Avusturya'dan geldi. İngiltere de antlaşma ortaya çıkınca telaşlandı ve donanmasını İstanbul'a gönderdi. Rusya, kendi nüfuzu altındaki büyük Bulgaristan'ı ve Doğuda stratejik Kars yaylasını ilhak etmekle İngiltere'nin Akdeniz'deki durumunu tehlikeye düşünüyordu⁸¹.

---

⁷⁶ Uçarol, 1995: 327.

⁷⁷ Gürsel, 1968: 119-120.

⁷⁸ Uçarol, 1995: 320.

⁷⁹ Kurat, 1990: 75.

⁸⁰ Uçarol, 1995: 338-339, 342-345.

⁸¹ Gürsel, 1968: 129.

Ayestefanos Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmek için 13 Haziran 1878'de Berlin Kongresi toplandı. Kongreye Paris Antlaşması'nı imzalayan devletler, yani Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya katıldı. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Ayestefanos Antlaşması yerine, yukarıdaki devletler arasında 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalandı.

Ayestefanos Antlaşması ile karşısında sadece Rusya'yı bulan Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi'nde altı büyük devletin hedefi haline gelmişti. Bunun sonucu olarak kongre, Osmanlı Devleti'nin paylaşılma pazarlığının yapıldığı uluslararası bir toplantı halini aldı. Rusya'nın baskısıyla, Ayestefanos Antlaşması'nda Osmanlı Avrupa'sı, Balkan toplulukları arasında paylaşılmıştı. Berlin Antlaşması ise bunun sınırlarını biraz daraltmakla beraber, bu paylaşımı Osmanlı topraklarının bütününe kapsayacak hale getirdi. Bu nedenle de 1856 Paris Antlaşması'nda kabul edilmiş olan Osmanlı topraklarının bütünlüğüne saygı ilkesi, Berlin Kongresi'nde yer almadı⁸².

Berlin Kongresi'nde, Ayestefanos Antlaşması'nın hemen hemen bütün maddeleri Rusya'nın aleyhine olarak değiştirilmişti. Kongre, Rusya için önemli bir diplomatik mağlûbiyet olmuştu. Ancak, kabul edilen maddeler yine de Rusya için büyük çıkarlar sağlamıştı. Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının (Elviye-i Selase) Ruslara bırakılması kararlaştırılmıştı. Ermenilerle meskûn yerlerde reformlar yapmak zorunluluğu ve bunu kontrol edecek devletler arasında Rusya'nın da bulunması, ilerideki Rus siyaseti bakımından önemlidir. İşte bu sûretle Ermeni meselesi artık milletlerarası siyasî problem olarak ortaya çıktığı gibi Elviye-i Selase'nin de 1918 yılına kadar sürecektir kırk yıllık Rus işgâli başlamış oluyordu⁸³. Rusya'nın Ermeni reformları sebebiyle Türkiye'nin iç işlerine karışmasına zemin hazırlanmıştı⁸⁴.

1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı, sonuçları itibarıyla bundan önceki Osmanlı - Rus Savaşlarının hiçbirine benzememiş ve çok derin etkiler yapmış bir savaştır. 1856 Paris Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmama ilkesi vaat edilmişti. 1878

⁸² Uçarol, 1995: 351-352, 354-355.

⁸³ Kılıç, 1998: 17-18.

⁸⁴ Kurat, 1990: 97.

Ayestefanos ve Berlin antlaşmalarında ise iç işlerine karışılmama ilkesi ortadan kaldırılmış, tam tersine iç işlerine karışma prensip haline getirilmiştir⁸⁵.

B. I. Dünya Savaşı'nda Türk – Rus İlişkileri

I. Dünya Savaşı'na geçmeden önce Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Rusya'nın faaliyetlerinden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır. 1911 yılındaki Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, kendi güvenliği açısından Çanakkale Boğazı'nı uluslararası deniz trafiğine kapatmak zorunda kalmıştı. Başta İngiltere ve Rusya olmak üzere bu önlemden olumsuz yönde etkilenen tarafsız devletlerin, Babıâli'ye yaptıkları diplomatik baskılar sonucunda, Boğazlar yeniden ulaşılabilir hale gelmişti. Rus ekonomisi Trablusgarp Savaşından zararlı çıkmış ve 1912 yılındaki dış ticaret geliri 100 milyon rublelik bir düşüş göstermişti. Rusya, kendisi gibi bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'ne tahıl satamazdı. Dolayısıyla Rus tahılının Avrupa'ya pazarlanmasında, Boğazlar ekonomik can damarı rolünü oynuyordu⁸⁶.

İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması üzerine, Balkan Devletleri Rusya'nın aracılığıyla aralarında anlaşmalar yaptılar. İlk yapılan Sırp - Bulgar ittifakıydı. 13 Mart 1912 tarihli bu ittifaka göre; savaşa başlama tarihini Rusya tespit edecekti. Öte yandan ele geçirilen toprakların paylaşılmasında anlaşmazlık çıkarsa, bu topraklar Rus Çarının hakemliğine bırakılacaktı. Bu durum Rusya'nın Balkan Savaşları'ndaki rolünü göstermektedir⁸⁷.

Balkan Savaşları'ndan sonra başlayan I. Dünya Savaşı, XIX. ve XX. yüzyılın başlarında meydana gelen olay ve gelişmelerin bir sonucudur. Bu savaşın nedenleri çeşitli ekonomik, siyasî, askerî gelişmelere dayanmaktadır. Bunlara büyük devletlerin çıkar hesaplarını da eklemek gerekir. 24 Ağustos 1914 günü, Avusturya veliahdı Arşidük Ferdinand bir Sırp tarafından öldürülmüştü. Bu da, I. Dünya Savaşı'na yol açan olayların başlangıcı olmuştur⁸⁸.

⁸⁵ Bilal N. Şimşir, (1999): "1878 - 1918 Yıllarında Türk - Rus İlişkileri", *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491 - 1992)*, TTK Yayınları, Ankara: s. 147-148.

⁸⁶ Yuluğ Tekin Kurat, (1999): "1878 - 1919 Arasında Türk - Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi", *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491 - 1999)*, TTK Yayınları, Ankara: s. 140-141.

⁸⁷ Gürsel, 1968: 145.

⁸⁸ Uçarol, 1995: 459, 561.

Savaş başladığında Osmanlı Devleti henüz müttefiksizdi, ama müttefik arıyordu. İngiltere, Bulgaristan ve Fransa ile müttefik olmak için yaptığı teşebbüsler sonuçsuz kalmıştı⁸⁹. Bunun üzerine, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması yapmış, antlaşmanın imzalandığı gün seferberlik ilân etmişti⁹⁰. Antlaşmaya, “*Rusya Almanya’ya karşı savaşa girdiği takdirde, Türkiye’nin de savaşa girmesi şartı*” konmuştu (2. madde). Almanya 1 Ağustos 1914'te Rusya’ya savaş ilân edince, Alman - Türk ittifakının 2. maddesi gereğince Osmanlı Devleti’nin de hemen savaşa girmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti ise hemen savaşa girmek istemiyordu. Ancak, Doğu Cephesi’nde Rusya’nın büyük bir taarruza başlaması ve Batı Cephesi’ndeki gelişmeler üzerine Almanya Türkiye’nin bir an önce savaşa girmesini ve düşman kuvvetlerini üzerine çekmesini istemeye başladı⁹¹.

11 Ağustos 1914’te, Akdeniz’den gelen Almanların Goben ve Breslav zırhlıları Çanakkale Boğazı’nı geçtiler. Osmanlı Devleti, zırhlıları satın aldığı ilân etmek sûretiyle bu olayın İtilaf Devletleri ile bir savaşa dönüşmesini bir an için önledi. Ancak Enver Paşa’nın emri ile, 23 Ekim’de Alman Amirali Souchon’un komutasındaki Türk donanmasının, Odesa ve Sivastopol’u bombalaması, Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesine neden oldu. Daha sonra Rusya, İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti’ne savaş ilân ettiler⁹². Aslında Osmanlı Devleti savaşa girdiği takdirde Rusya, Kafkas Cephesi’ne bir miktar kuvvet bırakmak mecburiyetinde olacağı için, Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesini arzu etmiyordu⁹³.

Fransa Büyükelçisi hatıralarında, Rusya’nın her tarafında eski Bizans hülyasının yeniden canlanmasına şahit olduğunu, herkesin ağzından şu sözlerin işitildiğini söylüyordu: “*Bu harp bize Konstantinapol ve Boğazları sağlayamazsa bütüin manasını kaybeder... Çarigrad bizim, yalnız bizim olmalıdır.*”⁹⁴

---

⁸⁹ Gürsel, 1968: 158-159.

⁹⁰ Hamza Eroğlu, (1990): *Türk İnkılâp Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara: s. 76-77.

⁹¹ Kurat, 1990: 242.

⁹² Eroğlu, 1900: 77-78.

⁹³ Kurat, 1990: 229.

⁹⁴ Ferudun Cemal Erkin, (1968): *Türk - Sovyet İlişkilerinde Boğazlar Meselesi*, Ankara: s. 48.

1. Savaş Sırasındaki Gizli Antlaşmalarda Rusya

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bir başka önemli siyasî olay da Osmanlı Devleti'nin bölünmesi ile ilgili, İtilaf Devletleri'nin aralarında yaptıkları anlaşmalardır⁹⁵.

Bilindiği gibi Rusya, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ele geçirmek veya kontrolü altına alabilmek için uzun yıllar çalışmış, ancak başta Osmanlı Devleti ve İngiltere olmak üzere, Avrupa büyük devletlerinin karşı çıkmasıyla bir sonuca ulaşamamıştı. Bununla birlikte, XX. yüzyılın başlarında meydana gelen gelişmeler üzerine Boğazları ele geçirmek için 23 Kasım 1913'ten itibaren hazırlıklara girişmişti. Ancak, sadece kendi gücüyle amacına ulaşamayacağını anladığından, bu konuda İngiltere ve Fransa'nın yardımını elde etmeye çalışmış, bunun için de bu iki devletle pazarlığa başlamıştı. Pazarlık, Boğazların Rusya'ya verilmesine karşılık, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarında elde etmek istedikleri Irak ile Suriye'nin ve İran'da bazı hakların bu devletlere bırakılması konuları üzerinde yapılmıştı. İşte bu pazarlıklar sürerken I. Dünya Savaşı başlamıştı⁹⁶.

Savaş başladıktan sonra, Çar'ın yaptığı açıklama ile Rusya'nın bu savaştan en büyük kazancının Boğazlar olacağı anlaşılıyordu. İngiltere ve Napolyon'un "*Boğazlar tek başına bir ülke eder*" sözü ile Akdeniz sınırlarının ve güvenliğinin Boğazlarda başladığını belirten Fransa; Rusya'nın Boğazları ele geçirmesini engellemek için yüz yirmi yıldır Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı korumuşlar, hatta Kırım Savaşı'na fiilen katılmışlardı. Fakat şimdi Alman tehlikesi karşısında her ikisi de Rusya'yı kendi yanlarına almak için her şeye razı oluyorlardı. Çar, İngiltere ve Fransa'nın bu durumundan yararlanarak Boğazların mutlaka Rusya'ya ait olacağını kabul ettirdi. Çanakkale Savaşı'nın başlamasından sonra Rusya endişeye düştü. Eğer İngiltere ve Fransa, Boğazları ve İstanbul'u ele geçirirlerse onları oradan bir daha çıkarmak mümkün olmazdı. Bir de, İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'ı da Çanakkale harekâtına katmak için baskı yapmaları, İngiltere'nin Ege ve Boğazları Yunanistan'a vereceği endişesini doğurdu ve Rusya'nın tepkisine yol açtı⁹⁷. Diğer taraftan Almanya, Boğazların İngiltere ve Fransa'nın eline geçmesini çıkarlarına aykırı gördüğünden,

⁹⁵ Eroğlu, 1990: 81.

⁹⁶ Uçarol, 1995: 492.

⁹⁷ Ergun Aybars, (2000): *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ercan Kitabevi, Cilt: I, İzmir: s. 57.

bu bölgeyi Rusya'ya önererek, onunla ayrı bir barış yapmayı uygun bulup bazı girişimlerde bulundu. Bu da, İngiltere ve Fransa'yı telaşlandırdı ve Rus isteklerini kabul etmeye yöneltti⁹⁸.

Rusya'nın 4 Mart 1915'te İngiltere ve Fransa'ya verdiği notalara göre; İstanbul ve Marmara Denizi Rusya'ya katılacak, İmroz ve Bozcaada için ise Rusya'nın oyu olmadan karar alınmayacaktı. İngiltere ve Fransa, bu Rus notasından hoşlanmamakla beraber, Alman tehlikesi karşısında 12 Mart 1915'te İngiltere ve 10 Nisan 1915'te Fransa, Rus isteklerini kabul ettiklerini bildirdiler. Buna karşılık da Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'daki çıkarlarını kabul ediyordu⁹⁹. Böylece müttefikler, yapılacak bölüşümde Boğazlar ve çevresini Rusya'ya bırakmış oldular¹⁰⁰.

İngiltere ve Fransa, İtalya'yı savaşa sokabilmek için 26 Nisan 1915'te Antalya yöresini İtalya'ya vaat etmişlerdi. Bütün Orta Doğu'nun paylaşılması için, Fransız temsilcisi ile İngiliz temsilcisi arasında uzun görüşmelerden sonra 3 Ocak 1916'da anlaşmaya varıldı. Sykes - Picot Antlaşması denilen bu anlaşmaya göre; Suriye ile Irak'ın tümü ve Türkiye'nin güney kısmı İngiliz ve Fransız bölgesi olarak ayrılmıştı. Filistin'de ise uluslararası bir yönetim kurulacaktı. Sykes - Picot Antlaşması'yla Orta Doğu'da saptanan İngiliz - Fransız üstünlüğünü Rusya kabul ediyor, fakat buna karşılık Trabzon'un batısından geçen bir hattın doğusunda kalan Van, Bitlis, Muş ve Siirt yöreleri Rusya'ya bırakılıyordu. Ancak bu antlaşmadan İtalya'ya haber verilmemişti. Durumdan kuşkulanan İtalya'nın müttefiklerinden açıklama istemesi üzerine, kesin bir antlaşma bulunmadığı, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması için görüşmelerde bulunulduğu yanıtı verilmiştir¹⁰¹.

2. Kafkas Cephesi

1914'teki Türk - Rus sınırı 1878 Berlin Kongresi'nde tespit edilmişti. Kars, Ardahan ve Batum da Rusya'ya bırakılmıştı¹⁰². Birinci Dünya Savaşı'nda Türk kuvvetleri Ruslarla sadece Kafkas Cephesi'nde savaşmışlardı. Kafkas harekâtı, Rusya bir devlet haline gelip Türklerle mücadeleye başladığından bu yana Anadolu'da yapılan harekât ve muharebelerin en

⁹⁸ Uçarol, 1995: 492.

⁹⁹ Aybars, 2000: 57.

¹⁰⁰ Uçarol, 1995: 493.

¹⁰¹ Aybars, 2000: 66-67.

¹⁰² Kurat, 1990: 259.

büyüğüdür. Türk kuvvetlerinin savaş planı, Kafkasya ve İran üzerinden Turan'a varmak vaadiyle Almanlar tarafından yapılan telkinlerle düzenlenmişti¹⁰³. Savaşın başlamasından hemen sonra 1 Kasım 1914'te Rusya hücumu geçerek Kuzey Anadolu'yu işgâle kalkışmış ancak Türk ordusu bunu önlemişti¹⁰⁴. Bundan sonra Enver Paşa 20 Aralık 1914'te, 150.000 kişilik bir Türk kuvvetine Sarıkamış - Umraniye istikâmetinde taarruz emri vermişti. Bu cephede Rusya'nın da 160.000 kişilik bir kuvveti bulunuyordu. Bu taarruz 22 Aralık 1914'ten 19 Ocak 1915'e kadar devam ettiyse de yüksek dağlar, yolsuzluk, soğuk, açlık ve tifüs sebebiyle Türk kuvvetlerinin 90.000 kişilik bir kayıp vermesine sebep olmuştu¹⁰⁵.

Osmanlı ordusunun Sarıkamış bozgunundan sonra Kafkas Cephesi'ndeki üstünlük Rus ordusuna geçti. Ruslar Artvin, Van, Erzurum, Muş, Bitlis, Rize, Trabzon ve Erzincan'ı ele geçirdiler. İskenderun Körfezi yoluyla Akdeniz'e inmeyi tasarlıyorlardı. Bu sûretle de kendi himayeleri altında olan ve Doğu Anadolu ile birlikte Alanya burnundan Suriye'ye kadar uzanan bölgeyi de içine alan Büyük Ermenistan'ı kurmayı düşünüyorlardı. Van ve Muş yönündeki askerî hareketlerin arka planında, işte bu çok uzaklara varan siyasî ve ekonomik emelleri yatıyordu.

Doğu Anadolu'da Rus tehlikesinin bu şekilde arttığı sıralarda, Çanakkale Savaşları'nın sona ermesinden sonra 16'ncı Kolordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal, 6-7 Ağustos 1916'da Muş ve Bitlis'i geri aldı. Erzurum kurtarılamadıysa da Rus ileri harekâtı önlendi¹⁰⁶. 1917 Rus İhtilâli ise Kafkas Cephesi'nde harekâtın durmasına neden oldu. Daha sonra da ateşkes ve barış antlaşması imzalandı¹⁰⁷.

3. Bolşevik İhtilâli

1917 yılının en önemli olayı Bolşevik İhtilâli'dir. Bu ihtilâlin derin sebeplerini, Fransız İhtilâli'nden beri Rusya'nın içinde meydana gelen uzun gelişmelerde aramak gerekir. Bu gelişmeler: fikir akımları, köylü meselesi ve işçi meselesidir.

---

¹⁰³ Gürsel, 1968: 164.

¹⁰⁴ Uçarol, 1995: 469.

¹⁰⁵ Armaoğlu, (t.siz): 112.

¹⁰⁶ Uçarol, 1995: 469-470.

¹⁰⁷ Eroğlu, 1990: 79.

Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkardığı liberal akımın etkisiyle Rusya'da 1825'te dar çerçeveli bir ayaklanma çıkmış ve bu ayaklanma çabucak bastırılmıştı. Bu harekâtın söndürülmüş olması, Rusya'da fikir akımlarının gelişmesini önleyememişti. Rusya'nın otokratik siyasal düzenine karşı fikir tepkileri genişleyerek devam etmişti.

XIX. yüzyılda Avrupa'da Marksizm ortaya çıkmış ve bu doktrin Rus aydınları arasında yayılmaya başlamıştı¹⁰⁸. Rus İhtilâli'nin teorik temelleri de Alman düşünürü Karl Marx'a dayanmaktaydı. Marx, ihtilâl yapılmasını teklif ediyordu. Yeni düzende özel mülkiyet bulunmayacaktı. Marx'a göre tüm kötülüklerin temeli buydu. Sermayedar işçiyi çalıştırıyor, onun yaptığı malı kendisine alıkoyuyor, ona ise ancak geçinmesine yetecek kadar ücret veriliyordu. Aradaki fark sermayedarın sermayesine ilave ediliyordu. Tüm sermaye malları devlete mâl edilirse, herkese istediği kadar mal verilebilecekti. Ancak herkesin istediği kadar mal alabileceği komünizm safhasına gelmeden önce sosyalizm safhasında herkes millî gelire olan katkısı kadar millî gelirden pay alacaktı¹⁰⁹.

Marx, kendi fikir sistemini kurarken hiç önem vermediği memleket Rusya idi. En elverişli atmosferi ise en ileri endüstriye ulaşmış olan İngiltere'de görmüştü. Rusya'nın tarımsal ekonomik yapısı Marx'ın düşüncelerinde yer almamıştı. Ancak Marksizm'i gerçekleştiren de bu Rusya olmuştur.

Rusya'da köylü meselesi ve bu meselenin geçirdiği gelişmeler de Marksist fikirlerin yayılmasında çok önemli rol oynamıştır. İlk Rus aydınları, otokrasinin yerine kuracakları yeni siyasal düzenin temelini köyde ve köylüde görmüşlerdi. Topraksızlık ve açlık köylünün devamlı ve temel problemiydi. Rus halkının beşte dördü tarımla geçiniyordu. Ancak, toprakların dörtte birine sahipti. Toprakta feodal düzen hâkimdi. Köylü asilzadenin toprağında bir serfti. Bu durumu düzeltmek için 1861'de Kurtuluş Kanunu yayınlanmıştı. Bu kanunla esir durumda olmaktan kurtulan köylüye toprak da veriliyordu. Ancak bu tedbir yürümedi. Çünkü köylüye kötü topraklar dağıtılmış, toprağın mülkiyeti değil, kullanma hakkı verilmişti. Bu hak için de köylü toprağın sahibine karşılığını ödeyecekti.

---

¹⁰⁸ Armaoğlu, (t.siz): 128-129.

¹⁰⁹ Gürsel, 1968: 169-170.

1800'lerden itibaren Rusya'da endüstri gelişmeye ve bir işçi kitlesi ortaya çıkmaya başladı. Endüstrinin gelişmesi ve Kurtuluş Kanunu'nun başarısızlığı birçok köylüyü şehirlere çekti. Bu köylüler şehirlerde kötü şartlar içinde yaşıyorlardı. İşçilerin durumu da köylüden iyi değildi. Bu sebeple 1880'lerden itibaren sık sık grevler görüldü. Bunun sonucu olarak da sendikacılık faaliyetleri ortaya çıktı¹¹⁰.

Bu atmosfer içinde çeşitli yerlerde Marksist dernekler kuruldu. Bunlardan birisi de Lenin tarafından kurulan "*İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği*" idi. Lenin bu faaliyeti sebebiyle tutuklanıp Sibiryaya gönderildi. Lenin sürgündeyken 1898'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin temeli olan Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi kuruldu¹¹¹. Bu parti 1903'te görüş ayrılığı yüzünden ikiye ayrıldı. Birinci grup, Lenin'in çevresinde toplanan Bolşevikler (çoğunluk); ikinci grup, Troçki'nin çevresinde toplanan Menşevikler (azınlık) grubu idi. 1912 Prag Kongresi'nde Bolşevikler partiyi ele geçirdiler; ancak her iki grup da gizlice Rusya'da Marksist akımların gelişmesine yardım ettiler. Bunun sonucu olarak 1905'te Petersburg'da, Troçki'nin liderliğinde bir ayaklanma çıktı. Hükümet bu ayaklanmayı bastırırsa da Çar, Duma'yı (meclis) dağıtmak zorunda kaldı¹¹².

I. Dünya Savaşı, Rusya'da büyük bir yokluk ve sefaletle yol açmıştı. Rusya, Boğazların kapalı olması sebebiyle dış yardım alamıyordu. 1916 - 1917 kışı ise çok sert geçmiş; açlık, yakacak ve giyecek bulunamaması bütün ülkeyi etkilemişti¹¹³.

1916 yılında Rusya'da bir ihtilâlin meydana geleceği ile ilgili tahminlerde bulunuluyordu. Çünkü Rusya'nın durumu gün geçtikçe kötüleşiyor, huzursuzluklar önüne geçilemez bir hızla artıyor ve ülke ihtilâle doğru sürükleniyordu. O zamanki Rus takvimine göre 27 Şubat 1917 (12 Mart 1917), Çarlık rejiminin sona erdiği ve ihtilâlin kesinlikle galip geldiği gün olarak tarihe geçti. Üç gün sonra da Çar II. Nikola tahttan çekildi. İmparatorluk Meclisi Duma'da ilk Geçici Hükümet kuruldu. Bu hükümet Mayıs 1917'ye kadar iktidarda kaldı. Onu, Üç Koalisyon Hükümeti izledi. Bunlar, Ekim / Kasım 1917'de Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesine kadar iş başında kaldılar.

¹¹⁰ Armaoğlu, (t.siz): 129-130.

¹¹¹ Gürsel, 1968: 171.

¹¹² Pars Tuğlacı , (1987): *Çağdaş Türkiye*, Cem Yayınevi, Cilt: I, İstanbul: s. 521.

¹¹³ Aybars, 2000: 67.

Şubat İhtilâlinde sonra Rusya'daki barış arzuları gerek cephede gerekse ülke içinde çok artmıştı. Askerler, sadece barış ümit etmekle kalmıyorlar, geçici hükümetten muharip devletlerle derhal barış girişimlerinde bulunmasını da istiyorlardı. Bu sırada Rusya'daki vaziyet ise gün geçtikçe kötüleşiyordu. Asker ve işçi buhran içindeydi ve Petersburg'da her gün gösteriler ve kanlı çarpışmalar oluyordu. Cephede de aynı durum söz konusuydu. Rus askerleri mevzilerini terk ederek memleketlerine dönüyorlardı. Bu arada İtilaf Devletleri de Rusya'yı kendi tarafında tutmak ve Rus cephesinin çökmesini önlemek için her türlü çareye başvuruyorlardı. Rus cephesindeki İngiliz ve Fransız subaylarının sayıları gittikçe artıyordu. Hatta İngilizler Rus askerlerine, Almanlara karşı savaşa devam ettikleri takdirde her nefere altı ruble vereceklerini vaat etmişlerdi¹¹⁴.

Bolşevikler, derhal barışın yapılması, savaşa son verilmesi ve toprağın köylülere dağıtılması gibi sloganlarla propagandalar yapıyor ve halk kitlelerini kazanıyorlardı. Rus askeri, amelesi, köylüsü bu sosyalist sloganları benimsiyor ve bunların tatbikini talep eden partileri desteklemeye hazırlanıyorlardı. Köylüler, etraftaki büyük çiftliklerin arazisini zapt etmeye başlamışlardı. Bu olaylar Bolşeviklerin gittikçe çoğalıp nüfuz kazanmalarına yol açmıştı. Nitekim Eylül sonlarında çoğunluk artık Bolşevik Partisindeydi¹¹⁵.

Rusya'da olaylar çok hızlı cereyan etmişti ve nihayet Lenin ile Troçki idaresindeki Bolşevik Partisi, 24 - 25 Ekim / 6 - 7 Kasım 1917 gecesi yaptıkları bir hükümet darbesi ile Geçici Hükümeti devirerek iktidarı ele geçirdiler. Şubat'ta Çarlığı yıkan hareket aşağı yukarı bir hafta sürdüğü halde Geçici Hükümetin yıkılışı yalnızca birkaç saat almıştı. Birkaç gün içinde başta Moskova olmak üzere Rusya'nın belli başlı şehirlerinde yönetim Bolşeviklerin eline geçmişti¹¹⁶.

Bolşevikler idareyi ele alınca, ilk olarak 15 Kasım 1917'de Rusya'da yaşayan bütün milletlerin eşit ve egemen olduklarını, isterlerse Rusya'dan ayrılıp bağımsız hükümetler kurabileceklerini ilân ettiler. Rus Halkları'nın Hakları Beyannamesi, adını taşıyan bildiri yayınladılar. Bu bildiri, 19 Kasım'dan itibaren çeşitli milletlerin bağımsızlıklarını ilân etmelerine yol açtı¹¹⁷.

¹¹⁴ Kılıç, 1998: 23-26.

¹¹⁵ Kurat, 1990: 325.

¹¹⁶ Kılıç, 1998: 27-28.

¹¹⁷ Kamuran Gürün, (1991): *Türk - Sovyet İlişkileri (1920 - 1953)*, TTK Yayınları, Ankara: s. 1.

Bolşevik İhtilâli çıktığı zaman, Müslümanların çoğu, bu ihtilâlin kendilerini Çarlığın zulüm ve baskılarından kurtaracağına inanıyorlardı. Çünkü Lenin, Müslümanların Çarlara karşı gelmelerini sağlamak ve onları Bolşevik safına katmak için bildiri üstüne bildiri yayınlıyordu ve bu bildirilerde Müslümanların onurlarını iade etmek, dinî ve siyasî hürriyetlerini vermek gibi vaatlerde bulunuyordu¹¹⁸.

Sovyet Hükümeti, Stalin ve Lenin'in imzasıyla 3 Aralık 1917'de Rusya'nın ve Doğu'nun tüm Müslüman emekçilerine bir beyanname yayınladı. Bu beyannamede Doğu'daki Müslüman halka şu sözlerle seslenilmekteydi:¹¹⁹ “...Camileri, minberleri, inanç ve âdetleri Rusya Çarları ve zorbaları tarafından hiçe sayılıp ayak altında ezilen sizler, Rusya Müslümanları, Volga boylarının ve Kırım'ın Tatarları, Sibirya ve Türkistan'ın Kırgızları... Bundan böyle inançlarınız, örf ve âdetleriniz, millî kültür yapılarınız dokunulmaz ilân ediliyor. Millî hayatınızı dilediğiniz biçimde, serbestçe kurunuz. Bu, sizin kutsal hakkınızdır... Tahtından indirilmiş Çar'ın imzaladığı ve devrilmiş Krenski hükümetinin onayladığı, İstanbul'un ele geçirilmesine ait gizli antlaşmanın yırtıldığını, yok edildiğini bildiririz. ...Zaman kaybetmeyiniz ve topraklarınıza yüzyıllar boyunca el koyanları sırtınızdan silkip atınız...”¹²⁰

Yeni rejimin önderleri bu Bolşevik beyannamesinde; Ruslara, Rus işgâli altında yaşayan yabancı milletlere ve Türkiye başta olmak üzere diğer Müslüman milletlere birçok parlak vaatlerde bulunuyorlardı¹²¹. Bu bildiri, 13 Mayıs 1920'de TBMM'de de okunmuştu¹²².

Sovyet İhtilâli, Anadolu'da da ümit uyandırmıştı. Bilindiği gibi İstanbul ve Anadolu'nun büyük bir kısmı gizli antlaşmalarla Çarlık Rusya'sına verilmişti. Eğer Çarlık

¹¹⁸ Ziyat Akkoyunlu, (1991): “Azerbaycan Hadiselerinin Arap Ülkelerindeki Akisleri”, *Türk Kültürü*, Sayı: 333, Ankara: s. 28.

¹¹⁹ Tuğlacı, 1987: 522.

¹²⁰ Stefanos Yerasimos, (2000): *Kurtuluş Savaşı'nda Türk - Sovyet İlişkileri (1917 - 1923)*, Boyut Yayıncılık, İstanbul: s. 35-36.

¹²¹ Saray, 1985: 13.

¹²² Nilüfer Efendiyeva, (1989): “1920'lerin Başlarında Türk Halkının Millî Kurtuluş Savaşı'nın Resmî Sovyet Basınında Yansıtılması”, *IX. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, TTK Yayınları, Cilt: III, Ankara: s. 1884.

Rusya'sı yıkılmasaydı, Kurtuluş Savaşını kazanmak için Rusya'yı da yenmek gerekecekti. Sovyet İhtilâli, Türkiye'yi bu büyük tehlikeden kurtarmıştı¹²³.

Bolşevik Hükümeti daha iktidarı ilk ele aldığı gün halka barış yapacağını vaat etmişti. Gerçekten de Dışişleri Komiseri Troçki, 21 Kasım 1917'de müttefik elçilerine verdiği notalarda, bütün cephelerde mütareke yapılmasını istemişti. Ayrıca hükümet, Çarlık Hükümeti'nin bütün gizli anlaşmalarını açıklamıştı. Osmanlı Devleti'ni paylaşan anlaşmalar da bu sûretle açığa vurulmuş oluyordu. Gizli antlaşmaların açıklanmasının amacı, gerek Rus halkına gerekse Batı memleketleri işçilerine, yapılan savaşın emperyalizm savaşı olduğunu anlatmak ve onları savaşa karşı yöneltmekti¹²⁴.

Sovyet Hükümeti, 26 Kasım 1917'de Alman Orduları Şark Cephesi Kumandanlığı'na müracaat edip derhal bir mütareke yapılmasını istedi. Bu isteğin kabulü üzerine, 2 Aralık'ta başlayan müzakereler sonunda, 4 Aralık 1917'de bir mütareke imzalandı. Daha sonra müzakereler daha da geliştirilerek nihayet 15 Aralık 1917'de Brest - Litovsk şehrinde Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Türkiye ve Rusya arasında mütareke imzalandı. Bu mütareke Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan ilk resmî belgedir¹²⁵.

4. Erzincan Mütarekesi

Brest - Litovsk'da varılan anlaşma gereğince Türkiye ile Rusya arasında savaş haline fiilen son vermek ve Kafkas Cephesi'ndeki mütareke şartlarını tayin ve tespit etmek için ayrı bir uzlaşma yapılması gerekiyordu. Bu amaçla Rusların işgâli altında bulunan Erzincan şehrinde Türk ve Rus murahhasları karşılaştılar ve 18 Aralık 1917'de 14 maddelik bir mütareke vesikası imzaladılar. Bununla, 29 Ekim 1914 tarihinde başlamış olan Türk - Rus savaşına son verilmiş oldu¹²⁶.

Kafkas - Türk savaş alanındaki Rus ve Türk hareket orduları arasında, en kısa süre içinde her iki savaşan taraf için de onurlu bir barış antlaşmasına ulaşmak amacıyla askerî hareketlerin kesilmesi konusunda yapılan Erzincan Bırakışmasında:

¹²³ Doğan Avcıoğlu, (1996): *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Cilt: I, İstanbul: s. 330.

¹²⁴ Armaoğlu, (t.siz): 139-140.

¹²⁵ Kurat, 1990: 331-332.

¹²⁶ Kurat, 1990: 332-334.

“ antlaşma, kesin barış antlaşması imzalanuncaya kadar her iki tarafı 5 Aralık 1917 günü saat 1’den başlamak üzere bağlar.

...antlaşma hükümleri yürürlüğe girer girmez, her iki taraf, Kafkas - Türk cephesinin tüm bölgelerinde, her türlü düşman hareketini keser.”

gibi maddeler yer almıştır¹²⁷.

Ancak, Brest - Litovsk ve Erzincan Mütarekeleri’ne rağmen, Sovyet Rusya’nın Çarlık Rusya’sı gibi “*Ermenilerin Koruyucusu*” rolünü üzerine alması ve Doğu Anadolu’da Rus işgâli altındaki bölgede Ermeniler lehinde bir takım hareket ve girişimde bulunması, mütarekelerin uygulanmasında bazı sorunlar ortaya çıkardı¹²⁸. Bolşevik Hükümeti’nin Ermenilerin hamisi rolünü üzerine alması, ihtilâlcı Rusya’nın bu hususta tamamıyla eski Çarlık Rusya’sı siyasetini miras aldığını göstermektedir¹²⁹.

Sovyet Rusya yöneticileri, Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletleri’ne yenileceğini göz önünde tutarak, bu devletle kesin barış antlaşmasının yapılmasından önce Türkiye Ermenilerinin bulunduğu (yani Rus işgâli altında olan) bölgenin geleceğinin Rusya’nın çıkarlarına göre düzenlenmesi yolunu tuttular, bununla da Osmanlı Devleti’ni bir oldu bitti karşısında bırakmak istediler. Sovyet Rusya Hükümeti bu amaçla 11 Ocak 1918’de, “*Türk Ermenistan’ı*” başlığı altında bir kararname ilân etti. Bu kararnamede Rusya, işgâli altında bulunan Doğu Anadolu’da bir Ermeni Devleti’nin kurulmasını desteklediğini, Rus ordusunun Doğu Anadolu’dan çekilirken yerine hemen bir Ermeni Halk Milisi’nin kurulmasını, bu bölgeye Türkiye’den ve diğer ülkelerden getirilecek Ermeni göçmenlerin yerleştirilmesini, “*Ermeni Halk Temsilcileri Sovyeti*” adı ile geçici bir yönetimin kurulmasını istediğini açıkladı. Böylece, Erzincan Mütarekesi’nden hemen sonra Osmanlı - Rus sınırında bir Ermenistan Devleti kurulmasıyla ilgili sorunlar ortaya attı. Aynı zamanda kararnamede bildirilen Rus işgâli altındaki bölgede yani Doğu Anadolu’da da Ermeni Milisi kurulması işine girişti. Bu sıralarda ise, Brest - Litovsk’ta barış görüşmeleri başlamıştı¹³⁰. Bolşevik - Rus murahhasları gerek Brest - Litovsk Barış müzakerelerinde ve gerekse çok sonraları Ankara

¹²⁷ Yerasimos, 2000: 38.

¹²⁸ Uçarol, 1995: 475.

¹²⁹ Kurat, 1990: 335.

¹³⁰ Uçarol, 1995: 475.

Hükümeti ile müzakerelerde Ermeni meselesinin kendi isteklerine göre halledilmesi için çok gayret sarf etmişlerdir¹³¹.

5. Brest – Litovsk Antlaşması

15 Aralık 1917’de Almanya, Avusturya - Macaristan, Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Rusya geçici bir mütareke imzalamışlar ve barış müzakerelerinin başlamasını kararlaştırmışlardı. Barış müzakerelerine hazırlık yapılırken, geçici mütareke de bir süre için uzatılmıştı. Bu arada Türkiye ile Rusya arasında Erzincan Mütarekesi yapılmıştı.

Sovyetlerin esas amaçları bir an önce barış imzalamak ve Rusya’da Sovyet rejimini sağlamlaştırmak için Almanya ile savaş haline son vermektir. 20 Aralık 1917’de Brest - Litovsk şehrinde Almanlar ve müttefikleri ile Ruslar arasında barış müzakerelerine başlandı. Sovyet - Rus murahhas heyeti, ihtilâl etiketi gereği çok renkliydi: meslekten ihtilâlcilerden başka işçi, asker, bahriye ve köylü mümessilleri de heyette yer alıyordu. Yine Rus İhtilâli’nin gereği olarak bir kadın da temsil edilmişti; vaktiyle Moskova valisini tabanca ile öldürmüş olan ve bu yüzden on yedi yıldan beri hapiste bulunan Bayan Bitsenko da heyete dahildi. Bolşevik murahhas heyetinin en ilginç azaları da alelade bir işçi, bir nefer, bir bahriye neferi ve gür sakallı yaşlıca bir köylü idi. Bunlar, Bolşevik İhtilâli’nin icabı ve gösteriş tarafı idi. Çünkü Bolşevik İhtilâli, işçiler ve köylüler adına yapılmıştı. İşte bu zümrelerin de barış müzakerelerinde temsil edilmeleri gerekiyordu¹³².

Görüşmelerde, ortak ve genel konuların yanı sıra, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki sorunları çözümlenmek ve bir barışa gitmek de önemli konular arasında yer aldı. Sovyet Rusya, yeni rejimini güçlendirmek ve diğer sorunlarını çözümlenmek için, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ise iç düzeninin çok kötü duruma gelmesinden dolayı bir an önce barış yapıp, savaştan çekilmek istiyorlardı. Osmanlı Devleti’nin de özellikle Güney Cephesi’nde durumu gittikçe kritik bir şekle giriyordu. Bu nedenle o da barıştan yanaydı. Nihayet 3 Mart 1918’de, 15 Aralık 1917’de mütareke yapılan devletler arasında Brest - Litovsk Antlaşması imzalandı¹³³. Ruslar, “İlhaksız tazminatlı barış” ve “milletlerin kendi

¹³¹ Kurat, 1990: 338.

¹³² Kurat, 1990: 341-343.

¹³³ Uçarol, 1995: 476, 503.

geleceklerini kendilerinin belirlemesi” parolasıyla yola çıkmışlardı. Brest - Litovsk Antlaşması’nı, “*zorunlu barış, dikte barış*” olarak adlandırmışlardı.

Bu barışın Osmanlı Devleti için önemi büyüktür. Çünkü Osmanlı Devleti kaybeden değil kazanan taraftı. Nitekim, Türk tarihinde 1711 yılındaki Prut ve 1856 yılındaki Paris Antlaşmalarından sonra ilk defa Rusya’ya karşı bir zafer vesikası imzalanmış oluyordu¹³⁴.

Brest - Litovsk Antlaşması’nda: “*...Rusya devleti, Anadolu’nun Doğu illerinin boşaltılması ve Osmanlı Devleti’ne düzenli bir biçimde geri verilmesi için gerekli işleri yapacaktır. Ardahan, Kars ve Batum sancakları da gecikmeden Rus ordularınca boşaltılacaktır. Rusya devleti, iş bu sancakların hukuk ilkeleri ve devletler hukuku açısından sahip olacakları yeni duruma karışmayacak ve bu arada onların halkını, bu yeni durumu komşu devletler ve özellikle Osmanlı Devleti ile anlaşarak belirlemek üzere serbest bırakacaktır.*” maddesi yer almıştır.

Böylece, “Elviye-i Selase” (Üç vilayet: Kars, Ardahan, Batum) burada yaşayan halkların rızası koşuluyla Osmanlı’ya bırakıldı. Kafkaslar’da Rus orduları dağıldı ve memleketlerine döndüler. Bir iktidar boşluğu ortaya çıktı. Gürcistan’da Menşevikler, Azerbaycan’da Müsavatçılar ve Ermenistan’da Taşnak Partisi bu iktidar boşluğundan yararlanarak Mayıs 1918’de bağımsız devletler kurdular¹³⁵.

Mondros Mütarekesi görüşmelerinde, İngiliz Delegatesi Calthorpe bütün Kafkasya’nın boşaltılmasını isteyince, Osmanlı Heyeti üç sancağın durumunun milletlerarası bir antlaşma ile tespit edilmiş olduğunu belirtti ve bu konu ile ilgili olarak da mütareke antlaşmasının 11. maddesine; “*Mavera-yı Kafkas’ın (Kafkas dağlarının güneyi) önce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen boşaltılması emri verildiğinden geri kalan kısmı, müttefikler tarafından mahallî durum incelenerek istenirse boşaltılacaktır.*” hükmü kondu.

Bu metinden; gerekirse yerinde yapılacak inceleme sonunda boşaltılacak olan bölgenin üç sancak olduğu açıkça belirtilmemekle beraber, İngilizlerin bu bölgeyi kastettikleri

¹³⁴ Kılıç, 1998: 394, 397-398.

¹³⁵ Atay Akdevelioğlu, Baskın Oran, Çağrı Erhan v.d., (2001): *Türk Dış Politikası (1919 - 1980)*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, Cilt: I, İstanbul: s. 165.

anlaşılmaktadır. Nihayet Türk kuvvetleri Şubat 1919 başlarında bütün Kafkasya ve üç sancağı boşaltıp 1914 Doğu sınırı gerisine çekildiler¹³⁶. Bu bölgeler Ermeniler ve Gürcüler tarafından yeniden işgâl edildi. Ancak Millî Mücadele sırasında Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı büyük başarılar elde edildi ve Türk kuvvetleri Sarıkamış, Kars ve Gümrü'yü ele geçirdiler. Savaş sonunda Ermenilerle Gümrü Antlaşması imzalandı. Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra Türk - Rus sınırını belirlemek üzere Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Moskova Antlaşması ile Batum ve çevresi hariç, Ardahan ve Kars sancakları tamamıyla Türkiye'nin elinde kaldı¹³⁷.

---

¹³⁶ *Türk İstiklâl Harbi (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı)*, (1962): Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Cilt: I, Ankara: s. 156, 166.

¹³⁷ Kılıç, 1998: 421.

II. BÖLÜM

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI HAZIRLIK DÖNEMİNDE SOVYET RUSYA İLE İLİŞKİLER

1917'deki, Rus Devriminden hemen sonra Bolşeviklerin, I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan gizli antlaşmaları açıklamalarına ve 3 Mart 1918'de Brest - Litovsk Antlaşması'nı imzalamalarına rağmen, Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında olumlu ilişkiler kurulamamıştı. Çünkü Rusya'daki yeni rejime kaygıyla bakılıyordu¹³⁸. Sovyet Hükümeti'nin, 20 Eylül 1918'de gönderdiği bir nota ile Brest - Litovsk Antlaşması'nın hükümsüz olduğunu ilân etmesi üzerine iki devlet arasındaki ilişkiler kesilmişti¹³⁹.

Ancak, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı izleyen dönemde İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi parçalamaya yönelik davranışları, Türk halkı ve özellikle de Türk aydınları arasında geniş ölçüde kin ve nefret duyguları yaratıyor, onları Sovyet Rusya'daki rejime içten sempatiyle bakmaya zorluyordu. Bu dönemde, komünizmin bir ölçüde İslâm'ın yeniden açıklanması olduğu yolunda halk arasında geniş boyutlu propaganda yapılıyordu. Bazı kimseler Karl Marx'ın eseri Das Kapital'in, Kuran-ı Kerim'in çevirisinden başka bir şey olmadığına inanıyorlardı¹⁴⁰.

Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nı oluşturmaya başlarken dünya, I. Dünya Savaşı ertesi döneme girmekteydi. Bu yeni dönemde uluslararası ilişkilerde Avrupa'nın rolü azalmakla birlikte, yine de ilişkilerin ağırlık merkezini oluşturmaktaydı. Savaşı galip bitiren tarafın başında yer alan İngiltere ve Fransa büyük problemlerle karşı karşıyaydı. Yenik devletler, özellikle de Almanya daha da büyük sıkıntılar içindeydi. Öte yandan, savaşın son yılına kadar İtilaf bloğunda yer alan Rusya'da da Sovyet İhtilâli'nin getirdiği sosyal çalkantılar ve iç savaşın acılı günleri yaşanmaktaydı.

¹³⁸ Nurettin Gülmez, (1999): *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: s. 12.

¹³⁹ Tuğlacı, 1987: 526.

¹⁴⁰ Gülmez, 1999: 12.

Kurtuluş Savaşı'nın ilk döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın başlıca amacı, Anadolu hareketinin siyasî ve askerî teşkilatlanmasını sağlamaktı. Bu çerçevede toplanan Erzurum ve Sivas Kongreleri, hareketin siyasî yapısını oluşturmak amacını güdüyordu. Kurtuluş Savaşı'nın hedeflerini çizen Misâk-ı Millî de böylece oluşmaktaydı¹⁴¹.

Mustafa Kemal Paşa, Misâk-ı Millî ilkelerini kabul ettirebilmek için uluslararası konjonktürü çok iyi değerlendiren başarılı bir dış politika yürütmüştür. Bu şekilde, Millî Mücadele hareketi dış politika açısından Misâk-ı Millî'yi gerçekleştirmeye yönelik temel hedeflerine ulaşmaya, bu yolda Türkiye'nin dış ülkelerde tanınmasını sağlamaya ve düşmanları ortak olan ülke ve topluluklarla çeşitli antlaşma ve diyaloglara girişerek maddî ve manevî yardım elde etmeye çalışırken, yöntem açısından tehdidin Batıdan gelmesi sebebiyle Doğu'ya yönelik bir politikaya önem vermiştir¹⁴². İngilizlerin 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgâl etmeleri, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı kapatmaları ve birçok milletvekilini tutuklamaları, Mustafa Kemal Paşa'yı Sovyetler Birliği'ne yönelik bir politika izlemeye yöneltmiştir¹⁴³.

Müttefik devletler, I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan devletlere karşı uygulanacak politika üzerinde bir görüş birliğine varamazlarken, barış görüşmelerindeki pazarlıkta tek bir cephe halinde hareket etmeyi başarabilmişlerdir. Millî Mücadele önderinin bu devletlere karşı destek alabileceği iki büyük devlet bulunuyordu: ABD ve Sovyetler Birliği. Ancak ABD Monroe Doktrini'nin etkisiyle yalnızlık politikasına çekilmişti¹⁴⁴. Ali Fuat Cebesoy bu konuda şunları söylemektedir: “...Amerika da gelecekteki cihan siyasetinde tutacağı yüksek mevkii göremeyerek eski infiratçı siyasetine dönmüşü. İngiliz emperyalizminin cidal sahnesinden Amerikalılar çekilince, Türkiye mecburen asırdîde düşmanı olan ve ilân ettiği insaniyet prensibine sadakat iddiasında bulunan Ruslara teveccüh eylemişti.”¹⁴⁵

¹⁴¹ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, (2000): “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, yay. haz. Berna Türkoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: s. 3-6.

¹⁴² Yusuf Sarımay, (2000): “Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 48, Ankara: s. 859.

¹⁴³ Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan v.d., (2000): *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt: I, Ankara: s. 224.

¹⁴⁴ Mehmet Gönübol, Cem Sar, (1990): *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919 - 1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: s. 12-13.

¹⁴⁵ Ali Fuat Cebesoy, (2002): *Moskova Hatıraları*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul: s. 114.

1920 yılı içinde henüz yazılı bir antlaşma yapılmamış olmakla birlikte, iki tarafın da yararına olacak bir dostluk antlaşmasının temelleri atılmış bulunuyordu. Fakat 1920 yılı sonlarında, Ahmet İzzet Paşa başkanlığında İstanbul Hükümetini temsil eden bir heyetin Anadolu'ya gönderilmesi (Bilecik Mülakatı, 5 Aralık 1920) ve bu heyetin tekrar İstanbul'a dönmesi, Ruslarda İngilizlerin Ankara Hükümeti ile anlaşmak istedikleri zannını uyandırmıştı. Kurulmak istenen Türk - Rus dostluğu da o sıralarda bir sarsıntı geçirmişti. Ruslar, bu son temaslardan kuşkulandırlarken Ankara Hükümeti de Londra'da yapılmakta olan Rus - İngiliz görüşmelerinden aynı endişeleri duymaya başlamıştı¹⁴⁶. Bunlara rağmen, I. Dünya Savaşı'ndan büyük kayıplarla çıkan ve ortak düşmana karşı savaşan Rusya ile uzun süre devam eden bir dostluk münasebeti kurulabilmiştir¹⁴⁷.

Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılı Şubat ayının ilk günlerinde bir siyasî durum muhakemesi yapmıştı. Burada; İtilaf Devletleri'nin, Bolşeviklerle Türklerin arasını Kafkas milletleri aracılığıyla kesmeyi planladıklarını, yollayacakları kuvvetlerin etkisiyle hem Bolşeviklerle çarpışmayı hızlandırmayı hem de Kafkas milletlerinin Türklerle Bolşeviklerin herhangi bir temasını önlemeyi ve kontrol etmeyi istediklerini belirtmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre eğer bu plan başarıya ulaşır ve Kafkas milletleri Türkiye'ye karşı kesin bir set durumunu alır, memleketimiz mahsur kalırsa, artık dayanma olanakları yıkılmış olurdu. İtilaf Devletleri'ne bu seddi yaptırmamak için her türlü tehlikeyi göze almak gerekiyordu¹⁴⁸.

A. Türk – Sovyet Yakınlaşmasının Başlaması

1. İki Ülkeyi Yakınlaştıran Sebepler

Bolşevik Rusya'nın Türkiye'ye karşı ilgisi TBMM'nin açılmasından çok önce başlamıştı¹⁴⁹. Rusya'daki 1917 Ekim Devrimi ve Türkiye'deki 1919-1922 yılları arasındaki Ulusal Kurtuluş Savaşı, her iki komşu ülke arasında yüzyılların düşmanlığı ile yapılmış olan

¹⁴⁶ Sabahattin Selek, (2000b): *Anadolu İhtilâli*, Kastaş Yayınları, Cilt: II, İstanbul: s. 448.

¹⁴⁷ Gönübol v.d., 1990: 13.

¹⁴⁸ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, (1956): Vesika no: 388, Sayı: 15, Ankara: s. 1-2.

¹⁴⁹ Selek, 2000b: 456.

Çin Seddi'ni yıkmıştı¹⁵⁰. Batı emperyalistlerine karşı kurtuluş mücadelesi veren Türkiye, Rusya'yı nasıl tabii müttefik saymış ise Rusya da içinde bulunduğu şartlar sebebiyle Türkiye'yi tabii müttefik saymak zorundaydı. Bolşevik Rusya'nın durumu az çok Türkiye'ye benziyordu.

Rusya çetin bir savaş içindeydi. Polonya ile yaptığı savaşta yenilgiye uğramıştı¹⁵¹. Türkiye'yi işgâl eden İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan, aynı zamanda Güney Rusya, Kırım ve Kafkasya'yı da işgâl etmişlerdi; yani düşmanlar müşterekti¹⁵². Her iki taraf için de geçerli olan “*düşmanımın düşmanı dostumdur*” ilkesiydi¹⁵³. Türkiye'yi işgâl eden devletler TBMM'ye karşı Padişah ve Halifeyi kurtarma gerekçesiyle isyan edenleri desteklerken, diğer taraftan da Sovyetlere karşı Çar'ı kurtaracağız gerekçesiyle silahlı mücadeleye atılan karşı ihtilâlcı Beyaz Ordu'yu destekliyorlardı.

İngiltere İstanbul'a, Anadolu'ya, Kafkaslar'a, İran'a ve Afganistan'a hâkim duruma gelmekle Rusya'yı güneyden kuşatmış oluyordu. Anadolu'daki mücadele başarıya ulaştığı takdirde İngiliz kuşatması Sovyet Rusya'ya en yakın ve en etkili bölgede kırılmış olacaktı. Ayrıca İngiltere, Anadolu'nun bir bölümünü Yunanistan'a vermeyi planlıyordu. Anadolu'da İngiltere'ye sıkı sıkıya bağlı bir Yunanistan kurulması, İngiliz kuşatmasını daha devamlı ve etkili bir hale getirecekti. Oysa bağımsız bir Türkiye, İngiliz tehlikesini uzaklaştıracaktı¹⁵⁴. İngiltere, büyük savaşın sonunda bağımsız Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletlerinin kurulmasına destek olmuş ve böylece Rusya'yı hem Güney Kafkasya'dan Bakü petrolerinden yoksun bırakmış, hem de bu stratejik bölgede Rusya'ya bir baraj kurmuştu. Bu baraj, Türk - Rus işbirliğiyle yıkılabilirdi¹⁵⁵.

¹⁵⁰ Hamit Aliyev, (1989): “Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaşmasında Rolü”, *IX. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, TTK Yayınları, Cilt: III, Ankara: s. 1910.

¹⁵¹ Selek, 2000b: 456.

¹⁵² Alptekin Müderrisoğlu, (1990): *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: s. 526.

¹⁵³ Akdevelioğlu v.d., 2001: 161.

¹⁵⁴ Müderrisoğlu, 1990: 526-527.

¹⁵⁵ Selek, 2000b: 457.

İdeolojik yönden incelendiği zaman, Türk Milliyetçilerine yaptıkları yardım sayesinde Bolşeviklerin, Rusya'daki Müslümanların gözünde ve aynı zamanda Orta Doğu ve Asya'daki itibarlarını yükseltecekti¹⁵⁶.

Güney Rusya ve Karadeniz'in güvenliği için son derece önemli olan İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın, bağımsız ve dost Türkiye'nin elinde bulunması Sovyetler için büyük bir güven kaynağı sayılmaktaydı¹⁵⁷.

Sovyet Rusya, Avrupalı sömürgecilere karşı Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Anadolu harekâtının başarılı olacağını, Kemalist harekâtın yerini bir Bolşevik idaresine bırakacağını ümit ediyordu. Bu arada, özellikle Ermeniler lehine bazı toprak talebinde bulunmayı, bunu da Türkiye'de kurulmasını arzu ettikleri Komünist Partisi aracılığıyla gerçekleştirmeyi tasarlıyordu. Bu amaçla, Anadolu'daki Kurtuluş hareketini kendi ihtilâllerinin bir benzeri ve Müslüman dünyasına yayılışı olarak görmeye çalışmış, hatta yayın organları olan *İzvestiya*'da, bunun "*Asya'da ilk Sovyet İhtilâli*" olduğunu ilân etmekten çekinmemişti¹⁵⁸.

Ankara, Kafkaslar'da Bolşevik yönetimlerin kurulmasına göz yumma karşılığında Doğu Cephesi'ni güvenceye alarak, tüm gücünü Batı Cephesi'ne aktarabilmişti. Savaşın kazanılmasında bunun önemli bir rolü olmuştur. Sovyet Rusya, Ankara ile iletişim kuran ilk devletlerden biriydi. Türkiye'nin bağımsızlığı ile toprak bütünlüğünü kabul ederek kapitülasyonları 1921 Antlaşması'yla reddeden ilk devletti. Bu, Ankara için önemliydi. 21 Şubat - 12 Mart 1921 tarihleri arasında toplanan Londra Konferansı'nda görüldüğü gibi, Ankara'nın Batılılarla ilişkilerinde Moskova'yı bir koz olarak kullanmasından söz edilmelidir¹⁵⁹.

Türk Millî Kurtuluş hareketinin, kendilerinden bir müdahale ve zorlamayı gerektirmeksizin bir sosyalist ihtilâle dönmesi, Bolşevik Rusya'yı memnun edecekti. Rus liderleri arasında Türkiye ile anlaşma ve yardımda bulunmak için böyle bir şartın ileri

¹⁵⁶ Kemal Melek, (1981): "Atatürk ve Millî Türk Dış Politikası (1919 - 1924)", *Uluslararası Atatürk Konferansı*, Tebliğler, Cilt: III, İstanbul: s. 8.

¹⁵⁷ Müderrisoğlu, 1990: 527.

¹⁵⁸ Saray, 1985: 25.

¹⁵⁹ Akdevelioğlu v.d., 2001: 161.

sürülmesine taraftar olanlar bulunduğu halde, Mustafa Kemal Paşa'nın ve Hariciye Vekili Muhtar Bey'in TBMM'nin 3 Ocak 1921 günlü toplantısında açıkladıkları üzere, Rusya Türkiye'ye karşı resmî bir şekilde böyle bir şart ileri sürmemiştir¹⁶⁰.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtiği günden itibaren Bolşevik faktörünün farkında olmuş ve bu faktörün İtilaf Devletleri'nin kendi barış şartlarını Türklere dikte ettirmesinin önünde önemli bir engel olacağını düşünmüştür¹⁶¹.

2. Bolşeviklerin Anadolu ile Resmî Olmayan İlk Temasları

Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki yakınlaşma için ilk girişim Sovyetlerden gelmiştir¹⁶². Bu devlet Türk Millî Mücadele hareketiyle yakından ilgilenmiştir. Millî Mücadele boyunca da Türk - Sovyet ilişkileri çeşitli kanallardan başlamış ve gelişmiştir. Sovyetlerin Türkiye'ye duydukları ilginin kökeni Millî Mücadele hareketinin temellerinin atıldığı zamanlara rastlamaktadır¹⁶³. Daha Erzurum Kongresi'nden önce, İstanbul ve Anadolu'daki millî şefler ile bazı temaslar yaptıkları bilinmektedir. İstanbul'daki temaslar, eski İttihatçılarla olmuştur. Anadolu'da ise biri, Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'yla diğeri, Balıkesir'de bulunan Kazım (Özalp) Bey'le yapılmıştır¹⁶⁴.

Yunanlıların İzmir'e çıkmasından dört gün sonra Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmış,¹⁶⁵ orada birkaç gün kaldıktan sonra da Havza'ya geçmiştir. Emekli Süvari Albayı Hüsameddin Ertürk'e göre; Havza'da Rus Miralay'ı Budiyeni (Mareşal) başkanlığındaki Sovyet heyeti ile görüşmüştü.

Miralay, Mustafa Kemal Paşa'ya Bolşevik Rusya'nın silah, cephane ve para yardımını vaat etmiş, buna karşılık ortak düşmanları olan İtilaf Devletleri'ne karşı, Türkleri mücadeleye davet etmişti. Budiyeni, Mustafa Kemal Paşa'ya şunu sormuştu:

¹⁶⁰ Selek, 2000b: 457.

¹⁶¹ Mustafa Budak, (2002): *İdealden Gerçeğe (Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika)*, Küre Yayınları, İstanbul: s. 220.

¹⁶² Melek, 1981: 8.

¹⁶³ *Kurtuluş Savaşımız (1919 - 1922)*, (1973): Dışişleri Bakanlığı, Ankara: s. 65.

¹⁶⁴ Selek, 2000b: 461.

¹⁶⁵ Turgut Özakman, (2005): *Şu Çılgın Türkler*, Bilgi Yayınevi, Ankara: s. 20.

“Acaba General Hazretleri Anadolu’da kurulacak hükümet için nasıl bir rejim düşünüyorlar?”

Mustafa Kemal Paşa, muhatabının amacını anlamış ve hemen şaşırmadan cevabını vermişti:

“Tabi Sovyetlerin, Şûralar Cumhuriyetine benzer bir hükümet tarzı!”

Daha sonra Mustafa Kemal Paşa ile Budiyeni arasında şu konuşmalar geçmişti:

“Yani Bolşeviklerin prensipleri üzerine kurulmuş bir Cumhuriyet değil mi General’im!”

“Öyle olacak, devlet sosyalizmi dersek, daha doğru söylemiş oluruz.”

“Yalnız, sosyalizm, içtimaî sahada hüküm süren bir tarzdır, biz sizin komünizmi de gözden geçirmenizi istiyoruz. Ancak büyük komşunuz Rusya, o zaman size elinden gelen yardımı yapacaktır.”

Mustafa Kemal Paşa, Budiyeni’den peşinen söz almaya çalışmış¹⁶⁶ ve o sıralarda çok gerekli olan Bolşevik yardımını kaybetmemek için kaçamak cevaplar vermişti. Budiyeni’nin ise Türk önderlerine Bolşevik sistemi kabul ettirmek istediği çok açıktır.

Bu görüşmeler sırasında Budiyeni, Bolşeviklerin Türkiye’de saltanat ve hilafetin kaldırılmasından ve komünistliğin ilân edilmesinden yana olduklarını açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa ise bu dilekleri yerine getirmenin güçlüğüne değinmiş, saltanatın zayıf ve yıkılmak üzere olduğu halde halifeliğin güçlü olduğunu, o sıralarda yardımı çok gerekli olan İslâm dünyasını da düşünmek gerektiğini ve komünizmi Türkiye’de ilân etmenin olanaksızlığını belirtmişti¹⁶⁷.

Miralay Budiyeni, Mustafa Kemal Paşa’ya Şark’ta kurulacak Ermeni ve Kürt Devletleri’nin, Batum dahil olmak üzere Karadeniz kıyılarında kurulacak Pontus Hükümeti’nin, İtilaf Devletleri için lüzumlu sayıldığını söylemiş, bütün bunlara karşı Sovyetlerin yeni Türkiye yanında mücadeleye hazır bulunduğunu da ilave etmişti. Budiyeni: *“Biz, Çarlık Rusyanın, pişdarları ve Kafkasya’nın kundakçıları olan Ermenilere aslâ yüz vermek niyetinde değiliz. Hele Ermeni Taşnak ve Hunçak komitelerinin harp sonrası faaliyetlerinden biz de hiç memnun değiliz. Onlar kimi kuvvetli görürlerse ona uşaklık ederler. Yarın İngilizler, Fransızlar, Amerikalılar hesabına çalışmayacaklarını kim temin eder?”* demişti.

¹⁶⁶ Samih Nafiz Tansu, (1964): *İki Devrin Perde Arkası*, Pınar Yayınevi, İstanbul: s. 338-339.

¹⁶⁷ Salâhi R. Sonyel, (1995): *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, TTK Yayınları, Cilt: I, Ankara: s. 83-84.

Sovyet heyetinin Havza'dan büyük bir ümitle ayrıldığı belirtilmektedir¹⁶⁸. Ancak, Mustafa Kemal Paşa - Budiyeni görüşmesi konusunda değişik görüşler ileri sürülmektedir. Budiyeni'nin Mustafa Kemal Paşa ile görüşme yaptığı belirtilen tarihte, Sovyet generalinin anılarına göre, kendisi Çaritsin çevresinde çarpışmaktaydı¹⁶⁹.

Eğer, Mustafa Kemal Paşa - Budiyeni görüşmesi doğru ise, Millî Mücadele döneminde Ruslarla ilk temasın 1919 Mayıs'ında Havza'da yapılmış olduğu ve Rusların bu sırada Türkiye'de komünist bir rejim kurulmasını istedikleri ortaya çıkar. Ancak bu bilginin sağlıklı olabileceğine fazla ihtimal verilmemektedir¹⁷⁰. Ne Nutuk'ta ne de Mustafa Kemal Paşa ile Havza'da bulunanların anılarında böyle bir buluşmaya değinilmemektedir¹⁷¹.

Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Havza'da bulunan Hüsrev Bey, 7 Haziran 1919'da Kâzım Karabekir'e yazdığı mektubunda Bolşeviklerle ilgili olarak şunları söylemektedir: *“Bence milletin –başındaki münevveranın– vereceği karar ya müstakil yaşamak yahut toprağın altını üstüne tercihte temerküz ederse her şeyden evvel Bolşeviklerle temas edilmek, prensipleri anlaşılacak İslâmda, Türk'de an'anat ve kavaid-i muayyeneye halel vermemek şartıyla tadilen nasıl kabul olunacağını, nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak ve fakat hemhudut olup düşman taarruzâtına karşı mukabeleyi temin etmek için silah, cephaneye, erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lâzımdır.”*¹⁷²

Daha önce, Rusların bir taraftan da Kazım (Özalp) Bey'le görüştiklerini belirtmiştik. Kazım Bey bu görüşme hakkında şunları söylemektedir: *“Balıkesir'e gelen salâhiyetli bir Rus'un yanında, tercümanlık yapmak ve bir taraftan da bize faydeli olmak maksadıyla bu işe girdiği anlaşılan Emrullah Bey adında bir tercüman vardı. Emrullah Bey'in tercüme etmekte olduğu, Bolşevik Rus'un bize yaptığı teklifte: Mücadelemizi Rus dostluğuna dayanarak devam ettireceğimizi, kapitalist âlemine karşı Ruslar ile aynı fikirde olduğumuzu ilân edersek, bize istediğimiz kadar silâh, cephaneye, para ve hatta icabederse Türkistanlı asker yardımı yapacaklarını söyledi. Biz bunları kabul etmedik, ancak bize sorulduğunda, Ruslara karşı bir düşmanlığımız olmadığını ve kendilerini dost bir komşu olarak tanıdığımızı ifade edeceğimizi*

¹⁶⁸ Tansu, 1964: 339-340.

¹⁶⁹ Tuğlacı, 1987: 528.

¹⁷⁰ Gürün, 1991: 9.

¹⁷¹ Müderrisoğlu, 1990: 524.

¹⁷² Kâzım Karabekir, (1990): *İstiklâl Harbimiz*, Yüce Yayınları, İstanbul: s. 56-57.

*belirttik. Ayrılır iken bize gizli olarak silâh ve cephane göndermeye çalışacağını vaat etti. Sonradan bu Rus'un İstanbul'a dönüşünde, İngilizler tarafından tevkif edilerek belirsiz bir yere gönderildiğini ve Emrullah Bey'in de bu işten dolayı İngilizler tarafından şiddetle tâkip edildiğini öğrendim.”*¹⁷³

3. Amasya ve Erzurum Kongreleri Sırasında Sovyetlerle İlgili Düşünceler

Havza'dan hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran 1919'da Amasya'ya gelmiş¹⁷⁴ ve burada 18 - 22 Haziran tarihleri arasında Amasya toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda görüşülen dikenli konulardan biri de Bolşeviklerle ilişki kurma önerisiydi. Aslında Bolşevikler de, Türk milliyetçileri eğer bazı koşulları kabul ederlerse, onlara askerî ve malî yardımda bulunacaklarını ima ediyorlardı.

Amasya toplantısına katılan Hüseyin Rauf'un daha sonra tarihçi Feridun Kandemir'e anlattığına göre; 19 Haziran'daki toplantıda üstünde önemle durulan nokta, başlayacak olan ulusal mücadelenin o günkü koşullar içinde hangi kaynak ve olanaklara, hangi güçlere dayanılarak nasıl yürütülebileceğiydi. Akla gelen çareler arasında, özellikle Anadolu'nun içinde bulunduğu imkânsızlıklar karşısında, komşusu Sovyet Rusya'nın ihtilâlden sonra aldığı yepyeni durumdan yararlanıp yararlanılamayacağı da vardı¹⁷⁵.

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'dan Kâzım Karabekir'e çektiği 16 Haziran 1919 tarihli telgrafında harekete geçme ihtimalinden söz etmekteydi¹⁷⁶. Ancak, Kâzım Karabekir Kafkasya'da İngilizler hâkim iken harekete geçmeyi tehlikeli bir macera olarak görmekte; Bolşeviklerin Elviye-i Selase'ye geldikleri rivayetlerini yayan İngilizlerin, aslında böyle zamansız bir hareketin başlatılmasını tahrik ile, ülkenin tamamının işgâlini göz önünde bulundurduklarını düşünmekteydi¹⁷⁷. Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafında da acele edilmemesini, önce Bolşeviklerle yakından ilişki kurulmasını bekleyip, şimdilik İtilaf Devletleriyle Bolşevikler arasında tarafsız kalınmasını önermekteydi. Mustafa Kemal Paşa, bu yazışmadan birkaç gün sonra yapılan Amasya görüşmelerinde tespit edilen ilkeleri Kâzım

¹⁷³ Kazım Özalp, (1971): *Millî Mücadele (1919 - 1922)*, TTK Basımevi, Cilt: I, Ankara: s. 74.

¹⁷⁴ Eroğlu, 1990: 116.

¹⁷⁵ Sonyel, 1995: 79, 81, 84.

¹⁷⁶ Tuğlacı, 1987: 528.

¹⁷⁷ Gürün, 1991: 9-10.

Karabekir'e 23 Haziran 1919 tarihli uzun bir telgrafla bildirmişti. Bu telgraflın 3. maddesinde Sovyet Rusya ile ilişkilerin değerlendirilmesini şu şekilde yapmaktaydı:¹⁷⁸

*"...hakikaten Bolşeviklerin daha müessir bir vaziyete girmeleri halinde bitaraf görünmek azmiyle İtilaf kuvvetlerini memleketimizden uzaklaştırmaya icbar ve aksi takdirde vatanımızın Bolşevik pay-i istilasında kalmak tehlikesine sebebiyet vereceklerini iddia etmek ve ona göre icabat-ı fiiliyesine kalkışmak muvafık olacaktır. Diğer taraftan ilk teklifin herhangi bir sûretle Bolşevikler tarafından yapılmasına intizar etmeyerek derhal o havaliden dahile doğru mütenekkiren gönderilecek birkaç kıymetdar zâtın vasıtasıyla hemen müzakereye girişmek, anlaşmak pek muvafık olur. Bu sûretle Bolşeviklerin bizim memleketimiz dahiline kesretle ve kuvvetle girmesine lüzum olmaz. ...bazı murahhasların kabulü ve müstakbel vaziyetlerimiz, eslâha, mühimmat ve vesait-i fenniye ve para veledde'lhace insan vermek gibi işler üzerinde müzakerat yapılabilir. Bu sûretle anlaştıktan sonra kendilerini hudutta tutmak ve İtilaf kuvvetlerinin memleketi terketmeleri için bir silah makamında kullanmak tasavvur-ı âlileri vechile pek musip olur."*¹⁷⁹

Bu telgraftan, Amasya'daki görüşmelerde vatani kurtarmak amacıyla başlatılacak mücadelede, Bolşevik Rusya ile işbirliği yapılmasına iki bakımdan ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Birisi, bu devletten askerî ve malî yardım temin etmek sûretiyle direkt bir menfaat sağlamaktır. Diğeri ise, İtilaf Devletleri'nin Bolşevik ceryanı karşısında duyduğu endişeden istifade ederek, Türkiye'nin Rusya'ya fazla yakınlaşmaması, samimi ilişkilere girişmemesi için İtilaf Devletlerini Türkiye'ye karşı daha anlayışlı harekete mecbur etmek şeklinde dolaylı menfaat sağlamaktır¹⁸⁰.

Türkiye'deki en tutarlı askerî gücü elinde bulunduran Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafa karşı takınacağı tavır Mustafa Kemal Paşa'nın seçeceği yol bakımından çok önemliydi¹⁸¹. Karabekir, bu telgrafa aynı gün verdiği cevapta; Bolşeviklerle temas için gerekli tedbirleri aldığını, ancak nitelikleri henüz bilinmediği için kendi haberi olmaksızın herhangi bir anlaşma oldu bittisi karşısında kalmaktan çekindiğini belirtiyordu. Bu ihtimali ortadan kaldırmak için de, Bolşeviklerle temas edecek aracının yalnızca kendisinin olmasını kabul

¹⁷⁸ Tuğlacı, 1987: 528.

¹⁷⁹ Karabekir, 1990: 53-54.

¹⁸⁰ Gürün, 1991: 11.

¹⁸¹ Rasih Nuri İleri, (1970): *Atatürk ve Komünizm*, May Yayınları, İstanbul: s. 58-60.

etmelerini istiyor ve bu önerisi de kabul ediliyordu. Karabekir daha sonra Erzurum’da Hüseyin Rauf’la konuşurken, o günkü durumda Bolşeviklerden başka bir yerden yardım görmenin imkânsız olduğunu, bunun süratle sağlanması gerektiğini, ancak bunu yaparken ileride içinden çıkılamayacak kötü durumlara yol açmamak için çok temkinli ve dikkatli davranarak her yönünü düşünüp hesaplamak zorunluluğunu unutmamak gerektiğini bildiriyordu.

Karabekir’e göre, bir an önce yardım sağlanacak diye Bolşevizme sarılmaktan başka çare yoktur fikri, bir İngiliz ya da Amerikan güdümünün kabulü fikriyle karşılaştırılırsa; *“birincisi ateşle yanmak, ikincisi ise suda boğulmaktır.”*¹⁸² Yine Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* adlı kitabında; Bolşeviklerin yardım etmesinin hoşla gider bir şey olduğunu, ancak Türkiye’yi de Bolşevik yapmaya çalışmalarının ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının 23 Haziran Amasya kararlarında *“Bolşevikliğin memleket için bir mahzuru olmayacağı düşünüldü”* tâbirinin kendisini epeyce düşündürdüğünü belirtmektedir¹⁸³.

Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz ile 7 Ağustos tarihleri arasında toplanan Erzurum Kongresi’nde¹⁸⁴ Sovyetler Birliği’nden övgüyle söz ederek şunları söylemiştir:¹⁸⁵ *“İstiklâl-i millîlerini tehlikede gören ve her taraftan istilâyâ mâruz kalan Rus milleti bu tahakküm-i umumîye karşı bütün efrad-ı milletin kudret-i müsterekesiyle çarpışıp ve umumun mâlumu olduğu veçhile bu kuvvet kendi memleketleri dahilinde galebe çalmış ve kendi üzerine musallat olan milletleri de daire-i nüfuz ve sirayetinde almakta bulunmuştur.”*¹⁸⁶

Mustafa Kemal Paşa, o günlerde gerekli yardımın ancak Doğu’dan gelebileceğine inanıyordu. Bu yüzden, Erzurum Kongresi günlerinde ulusal akımın önderleri, Bolşeviklerle Doğu Cephesi yoluyla temas geçmek kararını alıyorlardı. Ancak, milliyetçi önderlerin askerî yardım sağlamak için Bolşeviklerle temas etmekten yana olmakla birlikte, kendi aralarında Erzurum Kongresi’nde bile Bolşevik ya da komünizan bir eğilime katlanamadıklarını belirtmek gerekir. Kongrede ayağa kalkarak ordunun dağıtılmasını ve ülkenin savunmasının milis kuvvetlerine bırakılmasını öneren Sürmeneli temsilci ve komünist sempatizanı yazar

¹⁸² Sonyel, 1995: 86-87.

¹⁸³ Karabekir, 1990: 69.

¹⁸⁴ Eroğlu, 1990: 125.

¹⁸⁵ Sonyel, 1995: 107.

¹⁸⁶ Mustafa Kemal Atatürk, (1999b): *Nutuk (Vesikalar / Belgeler)*, TTK Yayınları, Cilt: III, Ankara: s. 1256.

Ömer Fevzi, diğer kongre temsilcilerinin öylesine sert tepkisiyle karşılaşmıştı ki, kongrenin o günden sonraki oturumlarında konuşmaya cesaret bile edememişti¹⁸⁷.

4. Sivas Kongresi'nden Sonra İlişkilerde Gelişen Süreç

Mustafa Kemal Paşa, 2 Eylül'de Erzurum'dan Sivas'a gelmiş ve 4 Eylül'de de Sivas Kongresi başlamıştır¹⁸⁸. Kongrenin sona ermesinden iki gün sonra, 13 Eylül 1919'da Çiçerin Türkiyeli işçi ve köylülere çağrıda bulunmuştur:¹⁸⁹

*“Türkiyeli işçi ve köylü yoldaşlar, Ülkeniz her zaman bir savaş meydanı olmuştur. Sizden hep ‘hasta adam’ diye söz eden büyük Avrupa Devletleri, sizi iyi etmeyi hiçbir zaman düşünmemişler. ...Aslında egemen sınıflarınızın Almanya ile savaşa girmelerinin açık bir nedeni vardı: savaştan çok zaman önce, Fransa, İngiltere ve Rusya arasında İstanbul'un, savaşa katılmasının karşılığı olarak, Rusya'ya hediye edilmesi pazarlığı yapılmıştı. ...bundan böyle Rusya işçi ve köylü hükümetinin, tüm ezilen halkların dünyanın kapitalist sömürücülüğüne karşı özgürlük mücadelelerinde yardım edeceğini genel olarak hiçbir gizli anlaşmayı tanımadığını ve özellikle İran ve Türkiye hakkındaki gizli anlaşmaları tanımadığını bildirdi...”*¹⁹⁰

Bu çağrıda esas itibariyle İngiltere'ye, ikinci önemli nokta da satılmış paşa ve vezirlerden söz ederek İstanbul Hükümeti'ne hücumda bulunmaktadır. Gerek bu hücumlar, gerekse İngiltere'nin İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmesinden, Türkiye, İran, Afganistan ve Kafkasları egemenliği altına almak üzere olmasından söz edilmesi, Rusya'da yine Batıların kışkırtmasıyla başlamış olan iç savaş karşısında Sovyetlerin Kongreler ile başlamış olan Millî Mücadeleyi desteklemeye hazırlandıkları kanısını vermektedir. Bu durum karşısında Türk anavatanının kurtarılmasının ancak Türk işçi ve köylüsünün çabasına kaldığını belirten demeç, *“Rus İşçiler ve Köylüler Hükümeti'nin”* kardeşlik elini uzatmaya hazır olduğunu belirtmektedir¹⁹¹.

¹⁸⁷ Sonyel, 1995: 107.

¹⁸⁸ Eroğlu, 1990: 128.

¹⁸⁹ Tuğlacı, 1987: 529.

¹⁹⁰ Yerasimos, 2000: 124-125.

¹⁹¹ Armaoğlu, (t.siz): 309.

Amerikan Generali Harbord, Türkiye’de “*manda idaresi ve Ermeni meselesi*” konularını incelemek için beraberindeki heyetle birlikte İstanbul ve Anadolu’da incelemeler yapmış ve 22 Eylül 1919’da da Sivas’a gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü. Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede Harbord’a Millî Mücadele’nin hedeflerini özetleyen bir muhtıra vermiş, “*tarafsız büyük bir devletin yardımını kabul edeceğini*” bildirmiş ve ABD’nin Türk davası için yardım ve sempatisini kazanmaya çalışmıştı¹⁹².

Mustafa Kemal Paşa Harbord’a şunları söylemiştir: “*Hükümetin sarıldığı başka bir silah da Bolşevik korkusudur. Vilâyetlere gönderdiği resmî tebliğlerde, Bolşeviklerin Anadolu’ya girmiş olduklarını ve onlardan ilham aldığımızı yazmaktan utanmıyorlar. ...Bolşevikliğe gelince, onun için bizde hiç yer yoktur; dinimiz, göreneklerimiz ve sosyal bünyemiz bu nazariyenin bizde yerleşmesine uygun değildir. Bizde ne büyük sermaye sahipleri ne de milyonlarca işçi vardır, toprak dâvası da yoktur. Bizde Bolşevikliğe istidat olmadığının en büyük delili Ferit Paşa’nın ulusu ürkütmek için Bolşevik tehlikesini ileri sürmesidir... Cemiyetimizin Almanlardan, Bolşeviklerden, yabancı Müslümanlardan, Enver Paşa’dan vesairenden para aldığı da İngiliz uydurmasıdır...*” Bu sıralarda dışardan henüz bir yardım alınmamıştı¹⁹³.

Sivas Kongresi’nden bir iki ay sonra, Sovyet Rusya Hükümeti’nin Kafkas Bolşevik Orduları Başkumandanı olan Chalva Eliava, Osmanlı Devleti’nin son durumunu incelemek üzere gizlice İstanbul’a gönderilmişti. Eliava, İstanbul’daki millî teşkilat aracılığıyla Türklerle temasa geçmiş, emperyalizm cephesi karşısında Türk millî haklarını tamamıyla tanıyacaklarını, takviye edeceklerini ve Türklere süratle yardıma başlayacaklarını bildirmişti.

Yukarıdaki hadisenin bir başka benzeri de bir süre sonra Berlin’de olmuştur. Üçüncü Enternasyonalin ileri gelen şahsiyetlerinden biri olan Bolşevik muharriri Radek, o tarihte Berlin’de bulunan eski Sadrazam Talat Paşa’nın, Anadolu millî hareketi ile yakın ilişkisi olduğunu sanarak kendisiyle temasa geçmişti. Radek, eski Harbiye Nazırı Enver ve eski Bahriye Nazırı Cemal Paşaların Moskova’ya gönderilmelerini istemiş ve bu iki Paşa’nın Anadolu hareketine yardım etmelerinin sağlanacağı vaadinde bulunmuştu. Bunun üzerine

¹⁹² Fethi Tevetoğlu, (1968): *Bugünkü Rusya*, Ankara: s. 26.

¹⁹³ Hikmet Bayur, (1956): “Kuvay-ı Milliye Devrinde Atatürk’ün Dış Siyasa ile İlgili Görüş ve Davranışları”, *Bellekten*, Cilt: XX, Sayı: 80, Ankara: s. 664, 666.

Enver ve Cemal Paşalar, muhtelif tarihlerde ve değişik yollardan Berlin'den ayrılmışlardır. Cemal Paşa, arkadaşından daha önce Moskova'ya gitmiştir. Bu sıralarda Türk resmî heyeti henüz yolda bulunuyordu. Enver Paşa ise, Bekir Sami Bey heyetinden sonra Sovyet başşehrine ulaşmıştır¹⁹⁴.

5. İttihatçı Paşaların Ankara ve Moskova Arasındaki İlişkilere Etkileri

İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Devleti'nin yazgısına damgasını vurmuş ve devletin I. Dünya Savaşı'na girmesine karar vermiş en eski siyasal kuruluştur. Savaştan yenilgiyle çıkılması İttihatçıların saygınlığını büyük ölçüde azaltmış ve onları gözden düşürmüştür. Fakat eski deneyimli İttihatçılar el altından çalışmalarını sürdürmekte, Anadolu ulusal eyleminin yönetimini ele geçirmek ve yeniden kurulacak devletin başına geçmek istemekteydiler. TBMM'de kırk kadar İttihatçının bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan bir kısmı İttihatçılıktan kesin olarak ayrılmış, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almıştı. Bir kısmı da ince hesaplar peşindeydi. Savaş kazanılıncaya kadar Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyecek, sonra da O'nun yerine Rusya'da bekleyen Enver Paşa'yı devletin başına geçireceklerdi. Gerçekten de bunlar Enver Paşa ile sürekli ilişki kurmuşlardır. Enver Paşa ise, Anadolu'ya geçmek için her yolu denemiş, yeni Rus yönetimiyle bu konuda görüşmeler yapmıştır¹⁹⁵.

İttihat ve Terakki yöneticilerinin Ankara ile Moskova arasındaki ilişkilere etkisi en az üç açıdan değerlendirilebilir: Ankara, Moskova ve İttihatçılar açısından.

1. Ankara açısından bakıldığında amaç; Sovyet Rusya'dan yardım sağlamak için İttihatçılardan yararlanmaktı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın başlarında İttihatçı önderlerle ilişkilerini henüz koparmamıştı.

2. Moskova için amaç;¹⁹⁶ Rusya bir yandan Ankara'ya yardım vaadinde bulunurken, bu yardımı Berlin'deki İttihat ve Terakki erkânı vasıtasıyla yapmayı teklif ediyordu. Bunun nedenine gelince, Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı süresince Osmanlı Hükümeti'nin başında bulunmuş olan İttihat ve Terakki erkânı, Şark İslâm Milletleri nezdinde şöret ve nüfuz sahibiydi. Rusya bunlardan yararlanmayı amaçlamıştı. Tereddüt içinde olan İslâm alemiyle

¹⁹⁴ Cebesoy, 2002: 58.

¹⁹⁵ Suna Kili, (2000): *Atatürk Devrimi*, İş Bankası Kültür Yayınları, (basım yeri yok): s. 91-92.

¹⁹⁶ Akdevelioğlu v.d., 2001: 163.

şark milletlerine, Enver Paşa ve arkadaşları aracılığıyla istiklâl ve hürriyetlerine kavuşacakları vaadinde bulunarak, Orta Asya ve Hindistan'da İngiliz emperyalizmiyle mücadeleyi temin etmeyi ve Rusya'da kurulan yeni rejimi güçlendirmeyi istemekteydi¹⁹⁷. Ayrıca Türk ordusunu desteklemek için Anadolu'ya gönderilecek olan Kafkas Süvarileri ve Komünist Parti aracılığıyla, Ankara Hükümeti ile Enver Paşa arasında bir iktidar mücadelesi başlatarak Anadolu'da bir Sovyet Hükümeti kurmayı planlamaktaydı¹⁹⁸. Anadolu millî hareketi, İngiliz emperyalizmine ve bütün Batı'ya karşı Rusya'nın güçlü bir kozu olacaktı¹⁹⁹.

3. İttihatçı önderler açısından amaç ise; özellikle Enver Paşa bir yandan Anadolu'daki emperyalist karşıtı akımın önderliğini ele geçirmeye çalışırken, öte yandan ufuklarını bununla sınırlamayı Orta Asya Türklerini de içine alacak bir Turan Cumhuriyeti kurmak istiyordu²⁰⁰.

a. Halil Paşa ve Anadolu'nun Sovyet Rusya ile Münasebete Girmek İçin İlk Teşebbüsü

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nden hemen sonra Sovyet Rusya'ya gayri resmî bir temsilcinin gönderilmesini, para ve silah yardımı almak olanaklarının araştırılmasını uygun görmüştü. Bu iş için eski İttihatçılardan Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa seçilmiştir²⁰¹.

Halil Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde önemli siyasî görevlerde bulunmuştu. I. Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Irak cephelerinde Fırka ve Kolordu Kumandanı sıfatıyla savaşmıştı. Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizlerin baskı ve zorlamasıyla İstanbul Hükümeti tarafından tutuklanmış, Bekirağa Bölüğünde hapsedilmiş, ancak 7/8 Ağustos 1919'da buradan kaçmıştı. Halil Paşa'nın Ankara'ya gelmekte olduğunu haber alan Mustafa Kemal Paşa, onu Sivas'ta beklediğini bildirmiş ve acele gönderilmesini rica etmişti. Sivas'a gelen Halil Paşa'ya şunları söylemiştir: “*Senden Şark taraflarında istifade etmek isteriz. Meselâ Bolşeviklerle aramızda yol açmak ve bu sûretle irtibatı temin etmek, sonra Bolşeviklerden silâh, cephan ve paraca yardım görmek. Siz mütarekeden evvel Kafkaslar'da*

¹⁹⁷ Aptülâhat Akşin, (1964): *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Cilt: I, İstanbul: s. 59.

¹⁹⁸ Akdevelioğlu v.d., 2001: 163.

¹⁹⁹ Tuğlacı, 1987: 544.

²⁰⁰ Akdevelioğlu v.d., 2001: 163.

²⁰¹ Lord Kinross, (1994): *Atatürk*, çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul: s. 286.

*ordularımızla harekât yapmıştınız. O zamanlarda Bolşevikleri yakından tanımuştunuz. Binaenaleyh bu taraflardan Anadolu'ya yapacağınız yardım, diğer taraflardan yapacağınız yardımlardan daha kıymetli olacaktır.”*²⁰²

Mustafa Kemal Paşa, Eylül 1919'da Halil Paşa'yı gizlice Rusya'ya göndermiştir²⁰³. Bu, Anadolu'nun Sovyetlerle münasebete girmek için yaptığı ilk teşebbüs olarak kabul edilebilir. 1920 yılı başlarında, Moskova'ya gidebilen Halil Paşa, Anadolu'ya ilk silah ve para yardımını sağlamıştı²⁰⁴. Moskova'da Hariciye Komiseri Çiçerin ve Muavini Karahan ile görüşmüş, kendisini Türk Kuvay-ı Millîyesi'nin mümessili olarak tanıtmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın hürmetlerini söylemiştir²⁰⁵. Anadolu'nun durumunu anlattıktan sonra emperyalistlere karşı savaşılabilmek için silah ve cephaneye ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir. Bu görüşmelerden sonra, 1920 yılının başlarında deniz yoluyla Trabzon'a silah ve cephane yollanmış ve aynı zamanda Karaköse'de yüz bin liralık altın teslim alınmıştır²⁰⁶.

Halil Paşa, TBMM'nin ilk murahhas heyeti Moskova'ya gelinceye kadar Rusların Anadolu'ya daha fazla yardım yapmaları için teşebbüslerine devam etmiştir. Bir taraftan da İslâm âleminde ve Orta Asya'da mukaddes Türk davasını anlatmaya çalışmıştır²⁰⁷. 4 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermişti. Bu mektupta: “*Henüz Sovyet şekline girmeyen ve Taşnakların elinde bulunan Ermenilerle bir münazaraya sebebiyet vermemek üzere bizim eski hududa Rus kıtaatı sürmeyi düşünüyorlar ki bu halde şimendifer sevkıyatı başlayabilecektir... 15. Kolordu'nun Ermenistan aleyhine sevkinden hem bizim ve hem de kendi vaziyet-i haricileri noktasından çekiniyorlar. Mazlum Türkiye'nin tekrar zalim addedilmesi fikrinin tevellüdünden korkuyorlar... Burada en çok intizar edilen Büyük Millet Meclisi'nin kendisini resmen hükümet ilân ederek buraya heyet-i sefaret izam etmesidir. Buna vaziyetiniz müsait ise sefiriniz resmen kabul edilecek, hükümetiniz tanınacak ve size sefir gönderilecektir.*” gibi ifadeler yer almıştır²⁰⁸.

²⁰² Cebesoy, 2002: 131, 133, 136.

²⁰³ Akşin, 1964: 60.

²⁰⁴ Tevfik Bıyıklıoğlu, (1981): *Atatürk Anadolu'da (1919 - 1921)*, Kent Basımevi, Cilt: I, Ankara: s. 145.

²⁰⁵ Cebesoy, 2002: 138.

²⁰⁶ Melek, 1981: 8.

²⁰⁷ Cebesoy, 2002: 139.

²⁰⁸ Kâzım Karabekir, (1995): *İstiklâl Harbimiz*, yay. haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, Cilt: IV, İstanbul: s. 1693.

b. Enver, Talat ve Cemal Paşaların Moskova'daki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinde büyük sorumlulukları olan Enver, Cemal ve Talat Paşalar, savaşın Osmanlı Devleti aleyhine sona ermesi üzerine memleketi terk etmişler, önce Almanya'ya ve sonra da Rusya'ya gitmişlerdi²⁰⁹. Rusya'ya giden Enver Paşa ve arkadaşlarının durum ve tutumları Kurtuluş Savaşı sırasında önemli etkiler yapmıştır²¹⁰.

Cemal Paşa, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa aracılığıyla Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı 11 Haziran 1920 tarihli mektubunda şunları söylemiştir: *“Ruslar bize sefir gönderiyorlar. Bu sefirin İliyeva isminde namuskâr, mesleğinde sabit kadem ve ciddî bir adam olduğu söyleniyor. Her halde sizin de Rusya'ya bir sefir göndermenizi çok istiyorlar. Onların fikrinde, Türkiye ile Rusya arasında kat'î bir ittifak muahedesi imzalamak lâzımdır. Yalnız bir noktanın hallini lüzumlu görüyorlar. O da Ermenistan hududu meselesidir... Radek diyor ki, canım siz Ermeni meselesini halletmemiş olsanız da biz size yardım ederiz. Ancak Ermeni meselesini hallederseniz yapacağımız yardımların kuvvet ve ehemmiyeti yüz misli artar.”*²¹¹

Enver Paşa, Halil ve Cemal Paşa'ların ayrılmasından sonra, fakat Bekir Sami Bey heyeti henüz oradayken 16 Ağustos 1920'de Moskova'ya gitmiştir²¹². Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa'nın birbirlerine göndermiş oldukları mektuplar, Enver Paşa'nın tutumunu ve Mustafa Kemal Paşa'nın ona karşı aldığı vaziyeti aydınlatmaktadır²¹³. Enver Paşa, 26 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektubun başında şunları söylemiştir: *“Ben İslâm muhitinde teşkilât icrasıyla ve memleketimin halâsı uğrunda çalışmak maksadıyla Moskova'ya geldim. Sovyet Hükümeti'nin erkânı ile görüşerek kendilerini de fikrime muvafık buldum. Esasen Ruslar komünizm şeklinde olmasa bile İngiltere aleyhindeki harekât-ı ihtilâliye muaveneti bir prensip olarak kabul etmişlerdir.”*²¹⁴

²⁰⁹ Saray, 1985: 88.

²¹⁰ Akşin, 1964: 63.

²¹¹ Cebesoy, 2002: 46-47.

²¹² Gürün, 1991: 44.

²¹³ Akşin, 1964: 63.

²¹⁴ Cebesoy, 2002: 162.

Enver Paşa bu ilk mektubu yazdığı gün, Bakü’de toplanacak Doğu Milletleri Kurultayı’na katılmak üzere Moskova’dan hareket ediyordu. Oradan da Mustafa Kemal Paşa’ya bir mektup yazmıştı. Bu defa da Kurultay çalışmaları ve Komintern Başkanlarıyla yaptığı görüşmeler hakkında bilgi veren Enver Paşa, Azerbaycan’ın bir ordu kurmak istediğini, ancak Rusların sadece bir tümene izin verdiklerini, orada Osmanlılardan teşkil edilecek bir kuvvetle birlikte Kafkasya’dan bir süvari alayının yardım için Anadolu’ya gönderilebileceğini söylediklerini belirterek şöyle devam ediyordu:²¹⁵

*“Farzımuhal olarak Anadolu’ya gelecek Hıristiyan Kızılordu’nun memlekette suitesir yapacağını düşünerek Sovyet hükümetiyle anlaşabildiğim takdirde Dağıstan ve Kafkasya’dan bir iki fırka süvari teşkil ederek ilkbaharda size muavenet teminine çalışacağım... Buralara kadar gelen arkadaşlardan müşkülât içinde olduğunuzu öğrendim. Bunu esasen tahmin ediyordum. Rusların size büyük bir yardım yapmalarına ümitvar olmadığım için memlekette husumeti azaltacak tedbirlere müracaat etmek ve idareyi ona göre basitleştirerek hem idare de halkın menfaatini temin ve hem de masrafı ehemmiyetli bir sûrette tenkis edilmiş olur, itikadındayım. Rusların askerî vaziyetini emin görüyorum...”*²¹⁶

Mustafa Kemal Paşa, 1920 Ekim’inde Enver, Talat ve Cemal Paşalara cevap mektubu göndermişti. Bu cevaplarda onları incitmeden, yaptıkları çalışmalar için hem teşvik hem teşekkür eden ifadeler kullanmış ve Anadolu içindeki mücadelenin dışında kalmalarını kibar bir yolla dile getirmiştir. Bu düşüncesi, Talat Paşa’ya yazılan şu cümleden kolayca anlaşılmaktadır: *“Zatâlinizin Batı âleminde, bizim Anavatanda, diğer arkadaşların da doğu memleketlerinde yürütecekleri paralel çalışmanın, memleketin kurtulması için çok verimli olacağı şüphesizdir.”*²¹⁷

Enver Paşa ve arkadaşları, Sovyet Hükümeti ile çok iyi niyetlerle anlaşmak isterlerken, onların gizli amaçlarını da anlamışlardı. Bununla beraber İslâm âlemindeki ve Şark milletleri nezdindeki şöhretlerine ve Alman askerî ricalinden bazılarının dostluğuna güvenerek ve o tarihlerde dünyaya hâkim olmak isteyen İngiliz emperyalizmine karşı

²¹⁵ Gürün, 1991: 45.

²¹⁶ Cebesoy, 2002: 51.

²¹⁷ Gürün, 1991: 45-46.

Ruslardan istifade ederek, bir cihat açmayı düşünmüşlerdi. Böylece anavatana hizmet edeceklerine inanıyorlardı.

Enver Paşa'nın 4 Kasım 1920'de Halil Paşa'ya yazdığı mektubunda şu ifadeler yer almıştır: “...*Moskova'ya gelmek ve orada intizar etmek üzere yazdığım telgrafti okumuşsundur. Moskova'da yapılacak işler şundan ibarettir. Eski Memalik-i Osmaniye'nin konfederasyon şeklinde ipkası lâzımdır... Anadolu ile İstanbul arasındaki müzakerat neticesi bu maksadın husul bulacağına kani değilim. Çünkü İngilizler buna bir türlü razı olmayacaklardır. Binaenaleyh bu emniyetin husulü için ilkbaharda bir kuvvet ile Anadolu'ya geçmek icabedecektir...*”²¹⁸

1921 yılı Temmuz ayının sonlarına doğru, Batı Cephesi'ndeki ordumuzun Eskişehir-Kütahya Savaşlarını kaybederek Sakarya nehrinin gerisine kadar çekilmiş olması bazı kimselerin ihtiraslarını tekrar uyandırmış ve onlara Ankara millî idaresinin dağılıp bozulacağı fikrini vermişti. Enver Paşa da 28 Temmuz'da Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile acele ve gizlice görüşmek istemişti. Görüşmeden sonra 30 Temmuz'da Moskova'dan ayrılmış, trenle Kafkasya istikâmetine hareket etmişti. On, on beş bin kişilik kızıl bir Müslüman kuvveti de Ruslar tarafından Bakü'ye hareket ettirilmişti.

Anadolu'daki olaylar; Yunanlıların başarılı oldukları, TBMM Hükümeti'nin Kayseri'ye nakledileceği ve bazı irticai hareketlerin meydana geldiği şeklinde Rusya'ya aksettiriliyordu. Bu sıralarda Rusya'nın Türkiye'deki durumu şu şekilde görmüş olması muhtemeldi: Türk Batı cephesi Avrupa emperyalistlerine karşı yenilgiye uğramıştır. Bunun sonucu olarak Ankara Hükümeti savaştan çekilebilir. Hâlbuki bu cephenin yeniden tesisi Sovyet menfaatlerine uygundur. Bu amaçla ve her ihtimale karşı Enver Paşa ile Kızılordu'dan bazı Müslüman kıtaların Güney Kafkasya'ya gönderilmesi lâzımdır.

Avrupa'dan gelen haberlerden, Yunan taarruzunun Sakarya'da durdurabileceğinin anlaşılmasına rağmen, Sovyet Hükümeti'nin kanaati hâlâ Türklerin dağılacağı merkezindeydi. Bundan dolayı, vaziyetlerini kuvvetli göstermeye çalışıyorlar ve Türklere her türlü yardımı yapabileceklerini söylüyorlardı. Amaçları, Türklerin maneviyatını yükselterek Batı Cephesi'nde savaşa devam etmelerini sağlamaktı. Eğer Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık

²¹⁸ Cebesoy, 2002: 163, 167.

ettiği TBMM ve Hükümeti savaşa devam edemeyecek olursa, Enver Paşa'yı Kızılordu'dan seçecekleri veya yeniden kuracakları Müslüman kuvvetleri ile Anadolu'ya göndererek, Batı Cephesi'ni ve Ankara Hükümeti'ni kendi nüfuzları altına alacaklardı²¹⁹.

Sakarya zaferi, Ankara'nın kuvvetli olduğunu göstermiş ve Rusları Türklere karşı müsait bir duruma getirmişti. Rusya, İstanbul Hükümeti'nin Türkiye'ye hâkim olmasını istememiş, Ankara'yı daima tercih etmiştir. Ancak, İstanbul Hükümeti'nin galip gelmesi ihtimaline karşı da Enver Paşa'yı yedek olarak elinde tutmuştur²²⁰.

Enver Paşa, 16 Temmuz 1921'de Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Bu tarih, Sakarya Savaşı öncesinde Türk ordusunun Yunan taarruzu karşısında geri çekildiği ve Ankara'nın boşaltılmasının düşünüldüğü günlere rastlamaktadır²²¹. Enver Paşa mektubunda şunları söylemiştir:

*“...Cemal Paşa ve arkadaşları bu sırada Moskova'ya gelmiş olan Halil Paşa ile birlikte Anadolu'ya yapılacak yardımı temine çalışmışlardı. ...Mülâzım İbrahim Efendi'nin getirdiği cevapla gerek Halil'in ve gerekse Cemal Paşa'nın Anadolu hesabına bir şey yapmamalarını emretmişsiniz... Ben geldiğim zaman Bekir Sami Bey ve rüfekasını buldum... Ben arzunuzu haber alınca, Çiçerin'in sualine karşı resmen bir vazifem olmadığını, yalnız bugün her sûretle Anadolu'ya yardım edilmesine taraftar olduğumu söyledim... Maddî yardıma gelince, bunda da ne verirlerse alınması prensibinin takibedilmesi muvafık olacağı ve böylece Anadolu'nun Rusya'dan bir şey geliyor diye mâneviyatının artacağı ve Avrupa da Anadolu, Bolşeviklerle anlaştı diye bizi daha kuvvetli ve mehip göreceğini ileri sürerek bildiğiniz ilk maddî antlaşmaya çalıştım. Fakat hiçbir vakit resmen Anadolu namına hareket etmedim... Bekir Sami Bey ve diğer arkadaşlarla gönderdiğiniz haberlerden memleket gelmememizi istediğinizi anlıyorum. Eğer bunun Halil'e de şümulü olduğunu bilseydim, memleketin hatırı için onun da veremden ölmesine katlanır ve göndermezdim. ...gelmemizle memlekette ikilik çıkar diyorsun değil mi? ...şimdilik Moskova'da bulunarak hariçten memlekete yardım etmemize devam ettiğimizden gelmiyoruz. Maamafih vatan için buna katlanıyoruz...”*²²²

²¹⁹ Cebesoy, 2002: 235, 237.

²²⁰ Akşin, 1964: 66.

²²¹ Gürün, 1991: 46.

²²² Cebesoy, 2002: 239-240, 243.

Bu mektup, Enver Paşa'nın bir seneden de kısa olan faaliyetinin bir özeti sayılabilir. Enver Paşa, sebebi ne olursa olsun, Türkiye'den kaçmış ve sürgüne kendi kendisini mahkum etmiştir. Kendi ifadesine göre, Anadolu mücadelesine temin ettiği pek çok yardım da onun sayesinde elde edilmiş olmaktan çok uzaktır. Cemal Paşa gibi sadece doğu ülkelerinde veya Talat Paşa gibi batı ülkelerinde bir şeyler yapmaya çalışsaydı, açıkça ifade ettiği gibi askerî bir kuvvetle Anadolu'ya girmek emeli beslemeseydi, kendisinin Türkiye'ye dönmeye engel olunmazdı. Nitekim Halil ve Nuri Paşalar Türkiye'ye dönmüşlerdir. Cemal Paşa, Türkiye'ye dönmekte iken Tiflis'te şehit edilmiştir²²³.

B. TBMM'nin Açılması ve Sovyet Rusya ile İlk Resmî İlişkiler

1919 yılının sonu ile 1920'nin başında ortaya çıkan bir Türk - Sovyet yakınlaşması ihtimali, özellikle İngiltere tarafından büyük bir endişe ile karşılanmıştır. Hatta 1920 Mayıs'ında Londra'da Sovyet - İngiliz antlaşmasının görüşmeleri yapılırken Başbakan Lloyd George, bu anlaşmaya, Sovyetlerin Kemalistlere yardım etmemesi şartını koydurmak istemiş ve Sovyetler de bunu reddetmişlerdir. Fakat İngilizlerin 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmeleri, Meclis-i Mebusan'ı kapatmaları ve birçok milletvekilini tutuklamaları, Mustafa Kemal Paşa'yı ister istemez Sovyet Rusya'ya dönmeye zorlamıştır²²⁴.

23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM açılmıştır²²⁵. TBMM'nin açılması Kurtuluş Savaşı için olduğu kadar Türk - Sovyet ilişkilerinin maddî, manevî ve uluslararası hukuk bakımından yeni bir devreye girmesine sebep olmuştur²²⁶. Ankara Hükümeti bu tarihte işe başladığı zaman dış dünyayla ilişkileri bakımından büyük bir yalnızlık içinde bulunuyordu. I. Dünya Savaşı sırasında müttefikimiz olan Almanya işgal edilmiş, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ise parçalanmıştı. İtilaf Devletleri'ne gelince, onlar Türkiye'ye karşı aldıkları düşmanca tutumla, Misâk-ı Millî çerçevesinde bağımsız bir Türk devletinin kurulmasına meydan vermemek için ellerinden gelen bütün çabayı harcıyorlardı.

²²³ Gürün, 1991: 47-48.

²²⁴ Armaoğlu, (t.siz): 310.

²²⁵ Eroğlu, 1990: 140.

²²⁶ Aliyev, 1989: 1911.

Başta İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan olmak üzere dış düşmanlara karşı savaşmak gerekiyordu. Bundan başka, Padişah Hükümeti oluşturduğu bazı kuvvetlerle yurdun çeşitli bölgelerinde ve milliyetçilerin dış düşmanlara karşı kurduğu cephelerin gerisinde, Millî Mücadeleyi tehlikeye sokabilecek teşebbüslere girişmişti; bunlarla da savaşmak gerekiyordu. Gerek iç gerekse dış durumu bakımından büyük zorluklar içinde bulunan ve maddî olanaksızlıklardan dolayı çaresiz kalan Ankara Hükümeti'nin, ilk yaptığı işlerden biri de kendisine ulusal kurtuluş mücadelesinde gerekli olan dış desteği sağlayabilecek bir devletle temasa geçmek çarelerini aramak olmuştur²²⁷.

1. Mustafa Kemal Paşa ile Lenin Arasındaki İlk Mektuplaşmalar

TBMM'nin açıldığı tarih, Rusya'da Bolşevik İhtilâli'nin meydana gelmesinden iki buçuk yıl sonradır. Bu açılıştan birkaç gün sonra, Mustafa Kemal Paşa ilk önce Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkilerin kurulması, Anadolu'daki yeni yönetimin tanınması ve iki yeni rejim arasında ittifakın yapılması için Moskova nezdinde teşebbüste bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan 1920'de Sovyet lideri Lenin'e bir mektup göndermiştir. Bu mektupla, Ankara ile Moskova arasında diplomatik münasebetlerin kurulmasını, Misâk-ı Millî'nin tanınmasını, askerî ve siyasî bir ittifak ile yabancı emperyalizmine karşı birlikte mücadele edilmesini istemişti. Bu durum, Sovyet Rusya'nın dikkatini Millî Mücadele üzerine ilk defa ciddi ve farklı bir şekilde çekmesine sebep olmuştu²²⁸.

TBMM Reisi Mustafa Kemal imzalı bu mektubun başlığı yoktu, nereye ve nasıl gönderileceği de açıkça belli değildi. Kâzım Karabekir, kendisine ulaşan bu metne "*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümeti'ne Birinci Önerisidir*" şeklinde bir başlık bulmuştu. Ayrıca Bakü Türk Komünist Fırkası'na da bir mektup yazarak bunları Trabzon'a 3. Fırka Komutanlığı'na göndermişti. Verdiği talimata göre; metin orada kağıda geçirilecek ve Fırka mührü ile mühürlenerek Binbaşı Ali Rıza Bey eliyle Bakü'ye gönderilecekti. Ancak, aynı gün yani 28 Nisan'da Kızılordu Bakü'ye girmiş ve Azerbaycan Bolşevik Cumhuriyeti

²²⁷ *Kurtuluş Savaşımız*, 1973: 62.

²²⁸ Fahir Armaoğlu, (1973): "1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya", *VII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, TTK Yayınları, Cilt: II, Ankara: s. 893, 895.

kurulmuştu; bunun üzerine İngiltere Batum yolunu kapatmıştı. Kurye subayının bu nedenle yoluna devam edememesi üzerine, Kâzım Karabekir metnin ikinci bir kopyasını hazırlayıp, Baküdekilere ikinci bir mektup yazarak bunları Doğu Beyazıt'taki 11. Tümenine göndermiş ve Tümenin iki subayı aracılığıyla da Nahçıvan yolu ile Bakü'ye iletmışti. (5 Haziran 1920). Diğer nüsha ise, doğrudan doğruya kurye Teğmen İbrahim Efendi ile Moskova'ya gönderilmiştir

Mustafa Kemal Paşa tarafından TBMM adına Bolşeviklere resmen yapılan bu ilk öneri şöyledir:²²⁹

“1. Emperyalist hükümetlere karşı harekâtı ve bunların egemenliği ve sömürüsü altında ezilen insanların kurtuluşu amacını güden Bolşevik Ruslarla çalışma ve hareket birliğini kabul ediyoruz.

2. Bolşevik güçleri Gürcistan üzerine askerî harekât yapar ya da izleyeceği politika ve göstereceği etki ve nüfuz ile Gürcistan'ın da Bolşevik birliğine girmesini ve içlerindeki İngiliz güçlerini çıkarmak için bunlara karşı harekâta başlamasını sağlarsa, Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni Hükümeti üzerine bir askerî harekâtı yönetmeyi ve Azerbaycan Hükümetini de Bolşevik devletleri grubuna sokmayı yükümlenir.

*3. Önce millî topraklarımızı işgâl altında bulunduran emperyalist güçleri kovmak ve ilerde emperyalizme karşı meydana gelecek ortak mücadelelerimiz için iç güçlerimizi kurmak üzere şimdilik, ilk taksit olarak beş milyon altının ve kararlaştırılacak sayıda cephane ve diğer savaş makine ve araçlar ve sağlık araçlarının ve yalnız doğuda harekât yapacak güçler için yiyeceklerin Rus Sovyet Cumhuriyeti'nce sağlanması rica olunur.”*²³⁰

Bu mektuptan birkaç gün sonra, TBMM'nin 9 Mayıs 1920 tarihli oturumunda, Sovyet Hükümeti'nin 3 Aralık 1917'de Rusya ve Doğu Müslümanlarına yayınladığı demeç alkışlarla okunmuştur²³¹.

Sovyetlerle ilk resmî temas, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920 tarihli mektubuyla başlamıştır. İkinci teşebbüs ise, TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya ile

²²⁹ Tuğlacı, 1987: 532.

²³⁰ Yerasimos, 2000: 223.

²³¹ Armaoğlu, 1973: 895.

temasta bulunarak bir antlaşmaya varmak amacıyla Moskova'ya bir heyet göndermeye karar vermesiyle olmuştur²³².

Mustafa Kemal Paşa'nın Moskova'ya mektup gönderdiği sıralarda, Rusya'nın güney bölgelerinde iç savaş devam ettiği için mektubun Moskova'ya ne zaman ulaşacağı belli değildi. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa cevap beklemeden, 11 Mayıs 1920'de TBMM Hükümeti'nin Hariciye Vekili olan Bekir Sami Bey'in başkanlığında 5 kişilik bir heyeti Trabzon - Batum - Bakü yolu ile Moskova'ya göndermiştir²³³.

Bu sıralarda Bolşeviklerle ilişki kurulmasına TBMM'de bir grup milletvekili karşı çıkmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin gizli oturumlarında şunları söylemiştir:²³⁴ *"...iki ciheti birbirinden tefrik etmek lâzımdır. Biri, Bolşevik olmak; diğeri, Bolşevik Rusyasiyle ittifak etmek. Biz Heyet-i İcraiye, Bolşevik Rusyasiyle ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa, Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile bizim iştigale ihtiyacımız yoktur. Fakat ittifak meselesi, kemâl-i ciddiyet ve ehemmiyetle tâkip edilmektedir ve muvaffak olacağımıza ümidimiz berkemâldir. ...Bolşevikler, bidayet-i zuhurlarında yalnız kendi prensiplerine riayet eden ve bütün manasıyla Bolşevikliği kabul edenlerle anlaşmışlar ve fakat bütün milletleri birden bu esasat-ı içtimaiyeye uydurmaya imkân olmadığına ve emperyalizme galebe çalmak için âlem-i İslâm ile ittifak lâzım geldiğine kani olmuşlar ve bir milletin esasat-ı dinîye millîyesine riayet etmeye karar vermişlerdir..."*²³⁵

15 Haziran'da 3. Fırka; Moskova'ya giden kurye subayı İbrahim Efendi'nin 14 Haziran'da geldiğini, Sovyet Dışişleri Vekili Çiçerin'den Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na yazı getirdiğini, bundan başka bazı mektupların da gelmiş olduğunu bildirmişti. Bilindiği gibi İbrahim Efendi, Mayıs başlarında Trabzon'dan motorla Novorosiski'ye çıkmış, oradan Moskova'ya giderek TBMM'nin ilk teklifini Rus Hükümeti'ne vermişti. Şimdi cevabını ve Halil ve Cemal Paşalarla önceki yıl bağlantı kurmak için gönderilen Doktor Fuat ve Bahattin Şakir Beylerin çeşitli adreslere gelen mektuplarını getirmişti²³⁶.

²³² Bıyıklıoğlu, 1981: 149.

²³³ Aliyev, 1989: 1911.

²³⁴ Akdevelioğlu v.d., 2001: 168.

²³⁵ Sadi Borak, (1997): *Atatürk (Gizli Oturumlardaki Konuşmalar)*, Kaynak Yayınları, İstanbul: s. 66.

²³⁶ Karabekir, 1995: 1660.

Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e gönderdiği mektuba, Lenin bizzat cevap vermemiştir. Fakat Hariciye Komiseri Çiçerin, 3 Haziran 1920 tarihli bir cevap mektubu göndermiştir. Çiçerin mektupta şunları söylemiştir:²³⁷

*“... Rus Sovyet Hükümeti, ezilen halkların kurtuluşu gibi şanlı bir davaya dayanan askerî harekâtlarınızı emperyalist hükümetlere karşı sürdürürken, Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarını ve bu ideallere göre davranma kararınızı dikkate alıyor. Rus Sovyet Hükümeti, kendi kaderlerini tayin etme olanağına sahip halkların hakları ve âdil bir biçimde, bir taraftan Türkiye, diğer taraftan Ermenistan ve İran arasında, kesin sınırların çizilmesine, diplomatik görüşmelerin, Büyük Millet Meclisi'ne yardım edeceğini umar. Rus Sovyet Hükümeti, ilgili tarafların çağrısı üzerine her an, bu işte arabuluculuk görevini üstlenmeye hazırdır. Rus Sovyet Hükümeti, Türkiye ile Rusya arasında iyi komşuluk ilişkilerinin ve sürekli bir dostluğun kurulması amacı ile doğrudan doğruya diplomatik ve konsolosluk ilişkilerin kurulmasını önerir...”*²³⁸

Çiçerin, TBMM ile işbirliği ve doğrudan ilişki kurmayı kabul etmenin yanında, asıl vurguyu Anadolu'da yaşayan halkların kendi kaderlerini belirleme haklarına ve Boğazlar sorununun Karadeniz'e kıyısı olan devletler arasında düzenlenecek bir konferansta çözüme kavuşturulmasına yapmaktaydı²³⁹. Çiçerin'in bir ittifaktan hiç söz etmemesi Ankara Hükümeti için önemli bir konu olmuştur. Gerek Bekir Sami Bey ve gerekse Ali Fuat Paşa heyetlerinin Moskova'da bu konuda harcadıkları çabalar bir sonuç vermemiştir²⁴⁰.

Sovyet Rusya'nın Türkiye ile ittifaka girmekten kaçınmasının sebepleri şunlardır:

1. Sovyet Hükümeti bu sırada İngiltere ile bir ticaret anlaşması yapmak için çaba sarf ediyordu. İngiltere'den almaya muhtaç olduğu birçok madde vardı. Türkiye ile, İngiltere'ye karşı yapılacak olan bir ittifak, bu ticaret anlaşmasına engel olabilirdi²⁴¹.

2. Sovyet Rusya Polonya Savaşı, Wrangel ve Gürcistan'daki Menşeviklerle uğraşmaktaydı. Ankara ile bir ittifak, Rus askerlerinin Anadolu'da Yunanlılara karşı savaşmasını gerektirebilirdi.

²³⁷ Armaoğlu, 1973: 895.

²³⁸ Yerasimos, 2000: 229.

²³⁹ Akdevelioğlu v.d., 2001: 167.

²⁴⁰ Armaoğlu, 1973: 896.

²⁴¹ *Kurtuluş Savaşımız*, 1973: 66.

3. Bolşevikler, komünist olmayan hatta komünistlere karşı tedbir alan bir ülke ile ittifakı da tehlikeli bulmuşlardı.

3 Haziran 1920 tarihli mektup ile Sovyet Hükümeti TBMM'yi resmen tanımış ve iki hükümet arasında diplomatik münasebetler resmen kurulmuştur²⁴².

2. İlk Türk Heyetinin Moskova'ya Gönderilmesi

Sovyet Hükümeti'nin çeşitli yollardan Türkiye ile temas kurma çabasına girişmesi ve Millî Mücadele ile ilgisi bulunmayan kimselerin Ankara hesabına Sovyetlerle müzakerelerde bulunmaları, bu temasların yalnız bir kanala toplanmasını, resmî ve yetkili kişilerin bu müzakereleri düzenlemesini gerektirmiştir. Bu amaçla Moskova'ya bir delegeler heyeti gönderilmesi kararlaştırılmıştır. İstanbul'un işgâl edilmesi, Sevr Antlaşması koşullarının açığa vurulması da Sovyetlerden bir an önce yardım sağlanmasını gerektiriyordu.

Moskova'ya gönderilen Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyette, İktisat Vekili Yusuf Kemal, Dr. Miralay İbrahim Tali, Lazistan Mebusu Osman ve Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Beyler bulunmaktaydı. Heyetin görevi, Sovyetlerle diplomatik ilişkileri bir an önce kurup gerekli yardımı tez elden sağlamaktır. Bu heyet, Sovyetlerle gayrı resmî kanallardan başlamış olan ilişkileri, resmî bir çerçeveye oturtmaya çalışacaktı²⁴³.

8 Mayıs 1920'de heyete yapacakları temaslar konusunda verilen talimatta şu hususlar yer almaktaydı:²⁴⁴

-Türkiye'nin Batı devletlerinin köleliğine düşmesini, Rusya kendi temel çıkarlarına kesinlikle aykırı görüyorsa, bize yardım etmesi ve bizimle anlaşması için temel bir dayanağımız var demektir.

-Türkiye'nin isteği, şimdiki millî sınırlar içinde iç ve dış tam bağımsızlık içinde yaşamak ve bu temel isteğin sağlanması şartıyla Rusya ile kader ve gelecek birliğini kurmaktır.

²⁴² Armaoğlu, 1973: 895-896.

²⁴³ *Kurtuluş Savaşımız*, 1973: 67.

²⁴⁴ Tuğlacı, 1987: 533.

-Boğazlardan yararlanma, tüm Karadeniz ülkelerine serbest olacaktır. Bunu sağlamak için Karadeniz Boğazı'nda tahkimat yapılmamak, İstanbul'a Rus donanmasının gelmesinin bizim takdir ve isteğimize bağlı olmak üzere, Çanakkale Boğazı tahkimatını Ruslarla birlikte savunmamızdır. Bu koşullardan daha fazlası Rusların Çanakkale tahkimatını bağımsız olarak elinde bulundurmaları ya da İstanbul'a donanmalarını istedikleri zaman getirmeleridir ki her iki şık da İstanbul'un elimizde bulundurulması kuralını bozar. Ruslar için Boğazların tam özgürlüğünü yalnız anlaşma koşullarıyla sağlamak ya da Boğazın savunma ve denetimini tüm Karadeniz devletlerinin bir ortak sorunu olarak kabul ettirmek çok daha uygun ve iyi bir çözüm yoludur.

-Dışardan yapılacak yardım; para, savaş araçları, makineler, gerekirse askerî birlikler olacaktır.

-Ruslarla kader birliği etmek, onların yardımından yararlanmak için ulaştırmanın engelsiz ve kesinlikle güvenilir olması gerekmektedir²⁴⁵.

Moskova'ya gidecek olan Hariciye Vekili Bekir Sami ve İktisat Vekili Yusuf Kemal Beylerin yolluk ve zarurî ihtiyaçlarının karşılanması için de, 10 Mayıs 1920 tarihinde Hariciye bütçesinden altı bin lira ayrılmıştır²⁴⁶.

Heyet, 11 Mayıs 1920'de yola çıkmış, Ulukışla, Niğde, Koçkırı, Refahiye, Erzincan ve Tercan yoluyla Erzurum'a varmış ve orada Kâzım Karabekir Paşa ile buluşmuştur. Bolşeviklerin memleketine giden yoldan bahsedilirken, Kâzım Karabekir Paşa: *“Ben bayırın dibindeyim bir yer göremiyorum. Üst tarafa tepeye çıkmak istiyorum ama Ankara'dan henüz müsaade alamadım. Siz de buna lüzum görüyorsanız gelin üçümüzün imzasıyla Ankara'dan bir daha izin isteyelim”* demişti. Paşa, bu sözleriyle askeri seferber edip Sarıkamış'a, Kars'a gitmek istediğini anlatmaktaydı. Bekir Sami Bey ile Yusuf Kemal Bey, Paşa'nın bu teklifini kabul etmişler ve üçünün imzasıyla seferberlik için Ankara'dan müsaade istenmişti. İzin gelmiş ve ordu seferber edilmiş, o zaman Taşnak Hükümeti'nin idaresinde bulunan Ermenilerle bir iki ufak çarpışma olmuştu. Taşnak da olsa Ermeni Devleti'ne karşı harekete Rusya'nın ne diyeceği belli değildi. Bundan dolayı Ankara, heyete yollarına devam etmelerini emretmiştir. Heyetin hareket edeceği sabah, Kâzım Karabekir kendilerine İstanbul'dan gelen gazeteleri göstermiştir. Bu gazetelerin birinde Sevr Antlaşması projesi sûreti, diğerinde ise

²⁴⁵ Yerasimos, 2000: 224.

²⁴⁶ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Sayı: 4M, Dosya: 115-5, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 1.15..5.

birçok kişiyle beraber Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beylerin idamına karar verilmiş olduğu yazılıdır²⁴⁷.

Türkiye ile aralarında henüz dostluk ilişkileri kurulamadığı için Taşnak Ermenistan ve Menşevik Gürcistan topraklarından geçerek Kars - Gümrü - Tiflis - Bakü yoluyla ve şimendifer ile Moskova'ya gitmek imkânsızdı. “Zelonni” adı verilen komünist aleyhtarı çetelerin katarlara baskın yapmaları yüzünden, demiryolu taşımacılığı düzenini kaybetmişti. Bundan dolayı heyet dolambaçlı ve uzun bir yol takip ederek altmış dokuz gün sonra, 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya varabilmiştir²⁴⁸. Kendilerini yüksek rütbeli hiçbir Sovyet yetkilisi garda karşılamaya gelmemiştir²⁴⁹. Trende tanıştıkları biri onlar için Rus Dışişlerine telefon etmiş, ancak bir saat sonra bir otomobil gelip kendilerini almıştır²⁵⁰. Ruslar, o günlerde Petersburg'da oturma yapan III. Enternasyonal'e katılmış olmalarını özür olarak öne sürmüşlerdi. Kendilerine karşı gösterilen bu ilgisizlik, Türk temsilcilerini öfkelenmişti. Yine o günlerde Bolşeviklerin, Türklerin en büyük düşman olarak gördükleri İngilizlerle bir ticaret anlaşması imzalamak üzere yaptıkları görüşmeler, Kafkaslar ile Anadolu'ya karşı besledikleri emeller, Ermenilerle Türkler arasındaki sınır sorununda arabuluculuk önerisinde bulunmuş olmaları ve böylece Kemalistleri Kafkaslar'daki Ermeni seddini yıkmak fırsatından yoksun bırakmaları, Türklerin Sovyetlere karşı olan kuşkularını epey arttırmıştır²⁵¹.

3. Birinci Moskova Müzakereleri

Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk Heyeti 24 Temmuz 1920'de Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin tarafından kabul edilmiştir. Bu görüşmede Komiser Vekili Karahan da bulunmuştur²⁵². Çiçerin, Cemal ve Halil Paşalarla lüzumlu esasların tespit edildiğini, ayrıntıların da Türk delegeleri ile kararlaştırılabileceğini söylemiştir. Bekir Sami Bey ise, Cemal ve Halil Paşa'ların TBMM tarafından resmen vazifelendirilmediklerini, bundan dolayı teşebbüs ve taahhütlerinin şahsî bir nitelik taşıyabileceğini belirtmiştir.

²⁴⁷ Yusuf Kemal Tengirşenk, (1967): *Vatan Hizmetinde*, İstanbul: s. 146-147.

²⁴⁸ Cebesoy, 2002: 59.

²⁴⁹ Salâhi R. Sonyel, (1991): *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, TTK Yayınları, Cilt: II, Ankara: s. 11.

²⁵⁰ Akdevelioğlu, 2001: 169.

²⁵¹ Sonyel, 1991: 11-12.

²⁵² *Kurtuluş Savaşımız*, 1973: 67.

Bekir Sami Bey, 25 Temmuz'da Moskova telsizi ile Ankara'ya gönderdiği telgrafta, Çiçerin'in ve Karahan'ın Türkiye'ye dair görüşlerini de şu satırlarla bildirmişti: *“Meclisimiz hakkındaki nokta-i nazarları pek samimane olduğunu ve Rusya'nın İslâmiyet âlemine karşı tâkip edeceği siyasetin ehemmiyetinden bahisle bu bapta uzun müzakerelerde bulunacaklarını, İngiltere ile akdi muhtemel itilaf ve musalahada Türkiye'nin de nokta-i nazarını müdafaa için Anadolu hükümeti'nin fikir ve mütalâasını da almayı elzem gördüklerini söylediler.”*

Türk heyeti, aynı gece Karahan ile görüşmüş, muhtaç olunan silah ve mühimmatın Anadolu'ya süratle nakledilebilmesi için kapalı olan Ermenistan yolunun bir an önce açılmasını öne sürmüştü.

Karahan ise, Lehistan meselesinin önemi üzerinde durarak oradan kuvvet getirerek yolun açılmasının güç olduğunu ve Ermenistan'a karşı sebepsiz bir taarruzun Batı ve Amerika kamuoyunda fena bir etki bırakacağını, Ermeni Hükümeti'nin, nezdine gönderilen sefaret heyetinin hududu geçmesini uygun görmediğini, siyasî teşebbüslere başlandığı için bir iki hafta içinde yolun açılmasından ümitli olduğunu söylemişti.

Bekir Sami Bey, vaziyetin on beş gün bile beklemeye müsait olmadığını, yolun bir an evvel açılarak ulaşımın sağlanmasının hayatî bir mesele olduğunu ısrarla belirtmiş ve şunu sormuştu: *“Ermeni ordusunun hududumuza taarruz ihtimali var mıdır?”*

Karahan, Ermenilerin böyle bir cürette bulunamayacakları, buldukları takdirde şiddetli bir ültimatom vererek yolu açtırmanın mümkün olacağı, ısrarları halinde ise Ermenilerle savaşın kaçınılmaz olduğu şeklinde bir cevap vermişti²⁵³.

Yusuf Kemal Bey bu görüşme ile ilgili şunları söylemektedir: *“...bize muavenet edeceklerini, bize altmış bin silah vereceklerini, bize para vereceklerini, top vereceklerini, bu muavenetlerin bilhassa silahların, topların sevki karadan yol olmasına mütevakkıftı. Karadan yol ise, biliyorsunuz doğru yol Ermenistan'dan geçiyordu... Onun için biz ihtiyacımız olan eslihayı bir an evvel almak için bu yol meselesi mevzubahs oldu. Karahan Ermenidir. Komünist Ermenidir. Öteden beri şimdiki Rus inkılâpçılarıyla çalışmış hakiki bir komünisttir.*

²⁵³ Cebesoy, 2002: 59-60.

...Karahan haddi zatında komünistlikten dolayı milletçi bir adam olmamak lâzım geldiği halde, elbette damarlarındaki kanın tesiri vardır. Bununla beraber gayet zarif ve bize gayet samimî görünüyor.”

O akşam vakit geç olduğu için²⁵⁴ Karahan, ikinci görüşmenin 26 Temmuz Pazartesi günü olacağını belirtmişti. Ancak, kendisinden pazartesi günü haber gelmediği gibi sonraki günlerde gelmemiştir²⁵⁵. Türk heyeti kendisine verilen görevin gereği olarak, esaslı müzakerelere bir an önce girişilmesini istemesine rağmen, Sovyetler Türk heyetini oyalıyorlardı²⁵⁶. Nihayet, 31 Temmuz Cumartesi günü Bekir Sami Bey’in imzası ile Hariciye Komiseri Çiçerin’e bir mektup gönderilmişti. Mektupta, Anadolu’nun durumunun beklemeye müsait olmadığından söz edilerek, bir an önce görüşme yapılması gerektiği bildirilmişti. Mektuba hiçbir cevap gelmeyince kurye İbrahim Efendi, Karahan’a gönderilmiş ve sonunda 4 Ağustosta Karahan’la görüşme gerçekleşmiştir²⁵⁷.

Görüşmelerde ilk sözü alan Karahan, şu beyanatta bulunmuştur: “Ankara Hükümeti’nin Ermenistan’a bir nota vererek, Ermeni askerlerinin Brest - Litovsk Muahedesindeki hudutlara çekilmelerini talep ettiğini haber aldık. Türkiye’nin ne kendi başına ve ne de Sovyet Rusya ile birlikte Ermenilerden metalipte bulunmasını bazı sebeplerden dolayı muvafık bulmuyoruz. Eski Rusya dahilindeki Ermenistan ile meseleyi biz hallederiz. Harp istememekle beraber Ermenistan’a karşı hazırlıklı bulunuyoruz. Ermenistan’a harp sebebi yapmak bize aittir; bunun için de elimizde bazı deliller vardır. Bunları bir şekilde koyarak ilân edeceğiz. Meselâ Türkiye’ye gönderdiğimiz yirmi beş put altını Ermeniler gasbettiler. Kırk sekiz saat zarfında bu altının iadesi için Ermenistan Hükümeti’ne bir nota verdik. Ermenistan Hükümeti, buradaki Ermeni heyetini geri çağırmıştır. Türkiye’ye yardım lüzumunu ehemmiyetle takdir ediyoruz. İyi biliniz ki, bu ay nihayetine kadar yol açılacaktır. Mesele mahrem tutulsun, bunu yalnız hükümetinize bildirebilirsiniz. Brest - Litovsk hududunu iddia ediyorsunuz. Fakat her şeyi elyevm mer’î olmayan bir muahedeye ibtina ettirmek doğru olmaz. Aradan zaman geçti ve birçok şey değişti. Maamafih bu muahedenin aramızda tetkik edilmesi lâzımdır”

²⁵⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, (1985a): Devre: I, İçtima: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt: V, Ankara: s. 160.

²⁵⁵ Tengirşenk, 1967: 152.

²⁵⁶ Cebesoy, 2002: 61.

²⁵⁷ Tengirşenk, 1967: 152, 158.

Türk heyeti, Moskova'ya yalnız yardım temin etmek için gelmediklerini, aynı zamanda dostluk ve ittifak esaslarını tespit etmenin de vazifeleri arasında olduğunu ve bu işlere bir an önce başlanarak işlerin halledilmesini arzu ettiklerini söylemiştir.

Bekir Sami Bey, Karahan ile yaptıkları görüşmeden sonra düşüncelerini Ankara'ya bildirmiş; ayrıca bazı haberler de göndermişti: “*Moskova'ya muvasalatımızda İliyava namında bir şahsın büyükelçi olarak Ankara'ya gönderileceğini öğrendik... Elçilik heyeti iki yüz kişiye yakındır.*”²⁵⁸

Türk heyeti, 13 Ağustos'ta Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin tarafından kabul edilmiştir. Bu görüşmede Çiçerin, Brest - Litovsk ve Ermenistan konuları üzerinde durmuş ve sonuçta esas konulara bir türlü geçilememiştir. Çiçerin'in, silah ve mühimmat komisyonu görüşmelerinin ne yönde olduğuna dair sorduğu bir soruya, Türk heyeti istenilen savaş malzemesinin bir liste halinde komisyona verildiği, fakat henüz cevap alınmadığı yanıtını vermişti²⁵⁹.

Türk heyeti, yardımdan bir an önce faydalanmak için Ermenistan yolunun açılması lüzumu üzerinde ısrarla duruyordu. Çiçerin, Bekir Sami Bey'in; “*Yol hakkındaki teminatı da tarafınızdan hükümetinize iblağ edebilir miyiz?*” sorusuna cevap vermedi. Ancak aynı soru tekrarlandığı zaman; “*Biz Ermeniler ile bir mütareke akit ve metnini bugün gazetelerde neşrettik. Bu mütarekename mucibince Nahcivan ordumuzun ve Şahtahtı kasabası ile Gulfa-Şahtahtı şimendifer hattı Ermenistan'ın işgâlinde kalacaktır. Maamafih bu tedbir muvakkattir.*” demiştir.

Bunun üzerine Türk delegeleri derhal itiraz etmişler, yolun açılmasını beklerken Ruslarla Türkler arasında mevcut tek irtibat ve muvasala yolunun kapanmış olduğunu ve durumun çok daha fena bir şekle girdiğini, buradan kalkıp gitmelerinin icap edeceğini söylemişlerdir²⁶⁰.

²⁵⁸ Cebesoy, 2002: 61-65.

²⁵⁹ *Kurtuluş Savaşımız*, 1973: 69.

²⁶⁰ Cebesoy, 2002: 66-67; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 1985a: D: I, İ: I, C: V, s. 166.

Rusların Taşnak Ermenistan'la yaptıkları anlaşmayla, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ulaştırma yolları Ermenilerin eline geçiyordu. Rusların hedefleri şunlardı: Batı'ya yaranmak, Ermenistan'ı Türkiye ile Azerbaycan arasında bir duvar gibi kullanmak ve Türkiye'nin de Ermenistan lehinde toprak fedakârlığı etmesini isteyebilmek. Nitekim öyle de olmuş ve Ruslar Türkiye'den üç ili istemişlerdir²⁶¹.

Resmî Türk heyeti ile Karahan arasındaki görüşmeler, Sovyetlerin henüz esaslı müzakerelere girişmeye yanaşmadıklarını ve bir oyalama siyaseti takip ettiklerini göstermektedir. Çiçerin ile olan mülakat ise, yapacakları yardım ile Türk toprakları üzerine gelecekte alacakları Ermenistan hesabına bir pazarlığa zemin oluşturmak istedikleri anlaşılmaktadır.

Türk heyeti, Hariciye Komiseri Çiçerin ile yaptığı mülakattan bir gün sonra, yani 14 Ağustos 1920'de Sovyet Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti'nin devlet reisi Lenin Wladimir Ulyanof tarafından kabul edilmiştir. Heyet, vad edilen yardımın geciktiğini söyleyip açılacağı defalarca tekrar edilen Ermenistan yolunun henüz açılmadığı gibi, Ruslarla Türkler arasında muvasala ve irtibatı temin edecek tek yol olan Nahçıvan - Şahtahtı şimendifer hattının Sovyet Hükümeti tarafından bu defa Ermenistan'a teslim edilmesinin hayret verici olduğunu belirtmiştir. Lenin: *"Evet, bunda haksızlık ve hatâ vaki oldu. Maamañih mesele tetkik edilmekte olup üç dört gün zarfında muvafık bir hal sûreti bulunacağından ümitvarım"* demiştir.

Bekir Sami Bey, Lenin ile yaptıkları mülakatı Ankara'ya bildirirken Lenin hakkında şu cümleyi kullanmaktaydı: *"Lenin'i pek sevimli bir çehrede, pek açık yürekli bir zat bulduk. Bize ve İslâm âlemine karşı hayırhah gördük."*²⁶² Yusuf Kemal Bey de Lenin'le ilgili olarak şunları söylemektedir: *"Dünyanın en tatlı ve sevimli adamlarından biriydi. Biz kendisine derdimizi anlattığımız vakit, federal hükümetin o zamanki haline imalar yaparak Ermenilerle yapılmış olan bu muahedenin bir zaruret altında yapılmış olacağını anlattı. 'Biz o muahedeyi yapmakla hata ettiğimizi anladık, düzeltmeye çalışacağız. Biz düzeltemezsek siz düzeltirsiniz' dedi ve hemen başka sahaya geçerek tatlı tatlı sözler söylemeye başladı."*²⁶³

²⁶¹ Akşin, 1964: 77-78.

²⁶² Cebesoy, 2002: 70-72.

²⁶³ Tengirşenk, 1967: 163.

Bu görüşmelerde Lenin, mazlum milletlere yardımın Sovyet Hükümeti'nin esas prensiplerine dayandığını, emperyalistlere ve özellikle de İngiltere'ye karşı savaşa devam eden Türk milleti hakkında pek samimi hisler beslediklerini ve Türkiye'ye yardım edeceklerini belirtmiştir²⁶⁴.

Moskova'da bir aydan fazla süren müzakereler neticesinde bir dostluk antlaşması projesi hazırlanmış ve 24 Ağustos 1920 tarihinde Türk ve Rus delegeleri tarafından parafe edilmiştir²⁶⁵. Ancak aşağıda da açıklanacağı gibi, daha sonra Çiçerin'in Ermenistan için talepleri ve Türkiye'nin de bunları reddetmesi üzerine antlaşma imzalanamayacaktır²⁶⁶.

Ankara ve Moskova Hükümetlerinin onayından geçtikten sonra yürürlüğe girecek olan dostluk antlaşması ile; Rusya Misâk-ı Millî hudutları içinde müstakil bir Türkiye'yi resmen tanıyor, Türkiye de Rusya'daki yeni Bolşevik Hükümeti'ni tanımayı kabul ediyordu. Taraflar, iyi komşuluk münasebetleri kurmayı, ticaretlerini geliştirmeyi, bir diğlerinin topraklarında yaşayan kendi uyruklarının hak ve hukukunun korunmasını ve Boğazların milletlerarası bir konferansta belirlenecek yeni statüsünü kabul etmeyi taahhüt ediyorlardı. Sovyetlerin isteği üzerine malî ve askerî yardım meselesi antlaşma metninde yer almayacaktı²⁶⁷.

Antlaşma maddeleri her iki taraf delegeleri tarafından parafe edildikten üç gün sonra Çiçerin, Türk heyeti reisi Bekir Sami Bey'i davet etmiş ve Hariciye Komiserliği binasında gece yarısından sonra üç buçuk saat süren bir mülakat yapılmıştır. Çiçerin, Ermenistan'a Van ve Bitlis vilayetlerinden bir arazinin bölünmesini istiyordu. Bu istek karşısında Bekir Sami Bey, Türkiye'de Ermenistan vilayetinin bulunmadığını, Ermenilerin memleketimizin her yerinde Müslümanlarla karışık bir halde yaşadıklarını, hiçbir yerde üçte bir derecesinde bile çoğunluğu oluşturamadıklarını söylüyordu.

Çiçerin, Ermenistan'a Van ve Bitlis'ten mutlaka bir kıtanın terkinin zorunlu olduğunu, Türklere yapacakları yardımın bu esaslara dayandığını, Halil ve Cemal Paşalarla yaptıkları müzakerelerde aynı esasın onlar tarafından kabul edildiğini ve Ermenistan'a bırakılacak yerlerde bir muhaceret yapılacağını tekrarlıyordu.

²⁶⁴ Cebesoy, 2002: 71.

²⁶⁵ Cebesoy, 2002: 79.

²⁶⁶ *Kurtuluş Savaşımız*, 1973: 73.

²⁶⁷ Saray, 2006: 356.

Bekir Sami Bey; “Vadedilen yardımın buna müstenit olduğunu bilmiyorduk. Yunanlılarla Ermenilere toprak vermemek için bir buçuk seneden beri İtilâf Hükümetleri ile harp eden milletimiz, kendisine dost bildiği bir hükümetin de aynı siyaseti güttüğünü görünce bu dostluğun kendisine ne fayda temin edeceğini düşünmekte haklıdır. Binaenaleyh memleketimizi taksim gayesinden ibaret her iki siyaset arasında maalesef fark kalmamış olacaktır.” demişti. Ayrıca Halil ve Cemal Paşaların Türk milleti adına söz söyleme hakkının olmadığını belirtmişti²⁶⁸.

Sovyet Hükümeti’nin Türkiye’den toprak istediği tarih, Millî Hükümetin içeride ve dışarıda türlü zorluklarla ve tehlikelerle mücadele ettiği zamana rastlamaktaydı. Yunanlılar Uşak’a kadar gelmiş, bu durum Hükümet ve Meclis çevrelerinde tereddüt ve korku uyandırmıştı²⁶⁹.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa’ya gönderdiği telgrafında Ruslarla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Ermenistan’la 10 Ağustos’ta yaptıkları musalâhanamede (Şahtahtı - Culfa) şimendifer hattını Ermenilere terketmişler ve Azerbaycan’ın ve bizim heyetimizin protestolarına karşı yanlışı olduğunu şifahen ifade ederek kararlarında henüz tebeddülât yapmamışlardı. ...Bolşeviklerin malzemece pek fakir ve sulha teşne olduklarını ihzar ettikleri Lehistan seferini muvaffakiyetle bitirme müyesser olunca Garplılarla hemen uyuşmak fikrinde bulduklarını istidlâl eyledik. Bize karşı dost ve teveccühkâr görünerek hem efkârı âlemi İslâm, hem İngiliz efkârı üzerinde tesir yapmak ve bu tesirâtı mahafaza için muztar kalırlarsa bize asgarî muavenetlerde bulunmak maahaza bilâhare Garplılarla uyuşmak imkânını muhafaza için bizimle kat’î mukarrerata girmemek hareketini müşahede ettik. Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilâtı vücade getirmek için fevkalâde faaliyete başlamışlardır. ...heyetten Trabzon vasıtasıyla aldığımız yeni bir raporda ahidnameden bahsolunmaktadır. Buna nazaran Van, Bitlis ve Muş taraflarında Ermenilere terki arazi mevzuubahs olduğu görülmektedir.”²⁷⁰

Çiçerin, İtilaf Devletleri’nin Sivas ve Trabzon’u da kapsayacak bir Büyük Ermenistan kurmak dileğinde olduklarını, oysa Sovyet Rusya’nın Ermenistan’a, nüfusuna göre küçük bir

²⁶⁸ Cebesoy, 2002: 81, 83.

²⁶⁹ Akşin, 1964: 80.

²⁷⁰ Ali Fuat Cebesoy, (1953): *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul: s. 472-474.

bölgenin verilmesini istediğini belirtiyordu. Çiçerin'in bu sözlerine sinirlenen Bekir Sami Bey, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve ekonomik çıkarlarına aykırı bulduğu bu önerinin kabul edilemeyeceğini, ama Türkiye'de yaşayan ve evlerini bırakıp kaçan Ermeni göçmenlerinin dönmelerini kolaylaştırmayı hükümetine tavsiye edeceğini bildirmişti. Çiçerin Ermenilerle ilgili isteğinde direniyordu. Bekir Sami Bey ise, bu sorun üzerinde karar vermenin kendi yetkisi dışında olduğunu ve hükümetine danışacağını belirtmişti²⁷¹.

Bekir Sami Bey, bu konuşulanları ayrıntılı bir rapor halinde Ankara'ya bildirmek ve yeni bir talimat almak için heyette bulunan Yusuf Kemal Bey'i yola çıkarmıştı²⁷². Yusuf Kemal Bey on altı günlük bir yolculuktan sonra Trabzon'a gelerek 18 Eylül 1920'de bir telgrafla TBMM başkanlığına bilgi vermişti²⁷³.

TBMM Hükümeti, konuyu yeniden müzakere ederek Sovyetlere karşı kat'î bir tavır almış, alınan kararları da bir talimat halinde telgraf ile Bekir Sami Bey'e bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafın arkasından, Doğu Cephesi'ndeki Ermenilerin bütün saldırı ve taşkınlıkları karşısında sabırla beklemesini istediği Kâzım Karabekir Paşa'ya, harekete geçmesi için gerekli direktifi göndermiştir²⁷⁴.

24 Temmuz 1920'de Moskova'da görüşmelere başlayan TBMM heyeti başarısız olmuştur. Heyet, görüşmeler boyunca açlık çekecek düzeyde ilgiden yoksun kalmıştır. Öyle ki, heyetin açlıktan kurtulmasına Tatar Türkleri yardımcı olmuşlardır²⁷⁵. Yusuf Kemal Bey bu konuda şunları söylemektedir: “*Moskova'da biz âdeta aç yaşıyorduk. Hatıra defterime 24 Temmuz gününde yazmışım (...açlık canıma tak demeğe başladı. Bir günlük yemeğimiz şu: sabahleyin saat 10 da -tabii Moskova saatiyle- çay, tereyağı, gravyer cinsinden bir peynir, azıcık kara ekmek. Ben bunlardan yalnız çayı içiyorum. Saat 4'te sade suya bir çorba, bir küçük et, yanında darı pilâvı. Etin ne eti olduğu belli değil. Yenilemiyor. Darı, tuhaf bir şey. Pişmeleri çok fena... Akşam saat 10'da çorbasız et, darı pilavı... O kadar... Yemekler gayet*

²⁷¹ Sonyel, 1991: 17-18.

²⁷² Saray, 2006: 357.

²⁷³ Cebesoy, 2002: 79.

²⁷⁴ Saray, 2006: 357.

²⁷⁵ Akdevelioğlu v.d., 2001: 169.

*az ve fena. Ticaret yasak. Her yer kapalı. Lokantadan yemek, çarşıdan bir şey almak mümkün değil, Hasılı açlığa idman ediyor ve yavaş yavaş kuvvetten düşüyorum)”*²⁷⁶

Moskova’da yapılan görüşmeler sonunda bir anlaşma imzalamayı başaramayan heyetin geri dönüşü de karmaşık yollardan olmuştur. Bekir Sami Bey, 11 Eylül’de Moskova’dan ayrılmış, 3 ay boyunca gözden kaybolmuş, 31 Ocak 1921’de Ankara’ya dönmüş, 1 Şubat’ta da gezi hakkındaki raporu TBMM’ye sunmuştur²⁷⁷. 1921 başlarında batılılarla görüşmeler yapmak üzere Londra’ya gidince, Moskova görüşmelerini öteki Türk temsilcileri sürdürmüştür²⁷⁸.

4. Bakü Doğu Milletleri Kongresi ve Türkiye ile İlgili Düşünceler

1920 yılı içerisinde, birisi Moskova’da diğer ikisi Bakü’de olmak üzere Türkiye’yi yakından ilgilendiren üç kongre yapılmıştır. Birincisi Moskova’da yapılan Üçüncü Enternasyonal’in İkinci Kongresi, ikincisi Bakü’de yapılan Doğu Halklarının Birinci Kongresi, sonuncusu da Bakü’de yapılan Türkiye Komünist Teşkilatlarının Birinci Kongresi’dir. Burada önemle üzerinde durulan, Doğu Halklarının Birinci Kongresi’dir²⁷⁹. Bu kongre 1 - 8 Eylül tarihleri arasında toplanmış²⁸⁰ ve kongreye 37 ülkeden 1891 delege katılmıştır. Delegelerin hepsi komünist partilerin üyeleri değildi. Bu nedenle kongre, komünistler ve partisizler (komünist olmayanlar) olmak üzere iki gruba ayrılmıştı. Türk delegelerinin sayısı 235’ti ve hepsinin Anadolu’dan gelmedikleri açıktı²⁸¹.

Sovyet Rusya’nın, Doğu Halkları Kongresi’ne Türkiye’den delege gönderilmesi için TBMM Hükümeti’ne resmen müracaat etmediği, doğrudan doğruya halka müracaat ettiği anlaşılmaktadır. Türk halkının kendi seçtiği temsilcilerden oluşan ve Türkiye’yi temsil eden TBMM’nin devre dışı bırakılarak doğrudan halka çağrı yapılması, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

²⁷⁶ Tengirşenk, 1967: 154.

²⁷⁷ Akdevelioğlu v.d., 2001: 169.

²⁷⁸ İsmail Soysal, (1989a): *Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları 1920 - 1945*, TTK Yayınları, Ankara: s. 28.

²⁷⁹ Yavuz Aslan, (1997): *Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK Yayınları, Ankara: s. 130.

²⁸⁰ Armaoğlu, (t.siz): 315.

²⁸¹ Tarık Zafer Tunaya, (1997): *Devrim Hareketleri İçinde Atatürkçülük*, (basım yeri yok): s. 70.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'deki bir konuşmasında bu konuda şunları söylemektedir:²⁸² “*Bakü’de beynelmilel bir kongre yapılmaktadır. Resmî ve gayri resmî vuku bulmakta olan müracaatlarda bizden de oraya murahhaslar davet ediyorlar. Bu davetler doğrudan doğruya halkımıza vuku buluyor. Trabzonlulara, Erzurumlulara, her tarafa bir takım davetnameler geliyor, gönderiliyor. Aldığımız malûmata göre bazı yerlerden bilhassa hududa civar yerlerden bazı zevat bu kongreye icabet etmiştir.*”²⁸³

TBMM Hükümeti, bu kongreye resmen davet edilmediği için resmî olarak delege göndermemiştir. Yalnız temsilci olarak Moskova’da bulunan Dr. İbrahim Tali Bey, Türkiye adına kongreye gözlemci olarak katılmaya memur edilmişti. Türkiye’nin çok güç şartlar içinde bulunduğu bir zamanda, Doğu Halklarını ilgilendiren böyle bir kongreye ilgisiz kalması söz konusu olamazdı. Çünkü bu kongre, diğer bütün Doğu halklarından çok Türkiye’yi ilgilendirmekteydi. TBMM Hükümeti Sovyet Rusya ile iyi geçinmek, ondan maddî yardım almak ve onu kendisine dost yapmak istiyordu. Kongrede olup biteni ve Sovyet siyasetinin ne yönde geliştiğini görmek de oldukça önemliydi. Ayrıca, kongreye gelecek diğer halklar arasında gerekli propagandalar yapılabilir ve Türkiye’nin batı emperyalizmine karşı verdiği mücadelede, onların desteği sağlanabilirdi. Bütün bu sebeplerden dolayı, TBMM Hükümeti resmî olmasa bile, kendi belirlediği kişilerin kongrede bulunmasının önemini kavramıştı²⁸⁴.

Kongreye Trablus, Cezayir, Tunus ve Fas inkılâpçılarının mümessili olarak Enver Paşa ve Azmi Bey’ler de katılmıştı²⁸⁵. Halifenin damadı sıfatını taşıyan Enver Paşa’nın oraya getirilmesi de yine Doğu uluslarını Sovyetlerle işbirliği yapmaya teşvik etmek içindi. Özellikle İttihatçı düşmanı olan Mustafa Suphi çevresinde Enver Paşa soğuk bir tepki yaratmış olmakla birlikte, Asya milletlerinin temsilcileri tarafından büyük bir coşkunlukla karşılanmıştı.

Kongrenin amacı; Doğu’nun sömürge veya yarı sömürge durumundaki milletlerini kapitalist İtilaf Devletleri’nin, özellikle İngiltere’nin meydana getirdiği emperyalist cepheye karşı ayaklandırmaya kışkırtmak, yani millî kurtuluş hareketlerini teşvik etmektir. Bunun

²⁸² Aslan, 1997: 143-144.

²⁸³ Fethi Tevetoğlu, (1963):*Faşist Yok Komünist Var*, Komünizmle Mücadele Yayınları, Ankara: s. 59.

²⁸⁴ Aslan, 1997: 144-145.

²⁸⁵ Samih Çoruhlu, (t.siz): *İstiklâl Savaşı’nda Komünizm Faaliyeti*, (basım yeri yok): s. 20.

sağlanması, dünya devriminin gerçekleştirilmesi yolunda bir adım olması bakımından Komintern'in amaçlarına ve Batılı kapitalistlere karşı Sovyet anavatanının güçlü bir desteğe kavuşması yönünden de Rus Bolşeviklerinin çıkarlarına hizmet edecekti. Doğu milletlerinin Sovyet Rusya'ya yaklaşımları için, kongrede Türkiye iyi bir örnek oluyordu²⁸⁶.

Kongreye katılan Şevket Süreyya Aydemir, kongre günlerinde birçok milletin mensupları bulunduğu için Bakü'yü Ortaçağ'daki büyük Asya şehirlerinin alacalı manzarasına benzetmekte ve şunları söylemektedir: *“Her köşede, her yerde, esir mazlum milletlerin kurtuluşu ilân olunuyordu. Söylenenlere bakılırsa, İsrail'in sûru artık çalınmıştı. Asırlık esaretleri içinde bir ölü uyusukluğu yaşayan insanlar artık başlarını kaldıracaklardı. Demek ki Şark, uykusundan artık uyanıyordu. Artık her millet zâlimlerini, istilâcılarını başından atacaktı... İşte benim bağlanacağım dava!... Demek yarın silahımı alacak, bu kurtuluş bayrağı altında yürüyeceğim. Şark'a mı olur, Garb'a mı olur saldıracaktık. Belki Akdeniz, belki Kızıldeniz'e varacaktık...”*²⁸⁷

Bakü Kongresi'nin fiili başkanlığına seçilen Zinovyev yaptığı açış konuşmasında Türkiye ile ilgili şunları söylemiştir: *“Biz, daha bizimle bir düşünmeyen kitlelere de sabır ile yardım ediyoruz. Bunlar fikren dahi bize muhaliftirler. Meselâ Şûra Hükümeti'nin Türkiye'ye, Mustafa Kemal'e yardımcı olduğunu biliyorsunuz. Biz başında Mustafa Kemal bulunan hareketin komünist hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz... Fakat İngiliz Hükümeti'nin aleyhine yürüyen her inkılâp mücadelesine yardım etmeğe hazırız. Bu saatte Türkiye'de terazinin gözü kim zengin ise onun tarafına eğilmektir. Lâkin bunun başka türlü olacağı zaman da gelecektir.”*²⁸⁸

Bir dünya proleter ihtilâlinin yakın olduğu inancıyla düzenlenen bu kongrede, Mutişev adlı bir Kafkas delegesinin söylediği şu sözler ilgi çekicidir: *“Mustafa Kemal'in hareketi bir millî kurtuluş hareketidir. Biz bunu destekliyoruz, çünkü emperyalizme karşı yaptığımız mücadele sona erer ermez bu hareketin bir sosyal ihtilâle inkulâb edeceğine inanıyoruz.”*²⁸⁹

²⁸⁶ Mete Tunçay, (1978): *Türkiye'de Sol Akımlar 1908 - 1925*, Bilgi Yayınları, Ankara: s. 216-217.

²⁸⁷ Şevket Süreyya Aydemir, (2000): “Şimale (Kuzeye) Çıkan Yol”, *Bakü 1920, I. Doğu Halkları Kurultayı Belgeleri*, Cilt: III, (basım yeri yok): s. 87-88.

²⁸⁸ Cebesoy, 2002: 17-19.

²⁸⁹ Armaoğlu, (t.siz): 315.

Konferansta konuşan Pavloviç, Boğazlar meselesi hakkında şunları söylemiştir: *“Türk yoldaşlar, Şûra Hükümeti’ne müracaatla, Çanakkale meselesini Karadeniz sahilinde bulunan devletler arasında Antanta’nın ve Varangel’in alakası olmadan halledilmesini beyan ettiler. Biz bu fikri hararetle alkışlıyoruz. Bu fikir fiiliyata geçerse, toprakları Karadeniz sahilinde bulunan bütün milletler ve memleketler arasında birlik kurulmasına doğru ilk ve kat’î adım olacaktır. Çanakkale meselesini hal için federasyon yapmalıdır.”* Pavloviç’in bahsettiği *“Türk Yoldaşlar”* Rusya’da Mustafa Suphi tarafından kurulan Türk İştirakiyun Fırkası mensuplarıdır²⁹⁰.

Bakü Kongresi’nde, Enver Paşa’ya söz verilmemişti. Ancak onun hazırladığı konuşmayı Azerbaycanlı Mehmet Emin Vehbi okumuştur. Bu tavizkâr konuşma, Bolşeviklerin üzerinde samimi bir tesir bırakmamıştı²⁹¹.

İbrahim Tali Bey de, Enver Paşa gibi kongrede başkaları tarafından okunan bir bildiri vermişti. Bu bildiride, Anadolu hareketinin bir burjuva hareketi olmadığını ve Anadolu devrimcilerinin kaderlerini III. Enternasyonal’e bağladıklarını belirtiyordu²⁹².

Kongrenin Türkiye’ye dair kararı şöyle olmuştur: *“Türkiye emperyalizmin istilâcı çetelerine karşı harp yaparken, kurultay ona fikir ve gönül birliği gösterecektir. Fakat kurultay bütün Şark işçi ve köylülerine de müstakil Türkiye’ye müzahir olmalarını dilerken Türk işçi ve köylülerine de müstakil teşkilat ile nizamlı olarak toplanmalarını tavsiye eder. Onlar, ancak bu sayede kendilerini hürriyete kavuşturabilirler. Tazyiklere ve hilelere kurban olmaktan kendilerini kurtarabilirler. Bu sûretle hükümet kuvvetini ellerinde tutan birkaç kişi, artık kendilerini istilâcı kütlelerden birinin menfaatine sürükleyemezler. Hem dahilî ve hem haricî zalimlerin pençesinden kurtulmaktır ki, Türkiye’yi hakikî ve sağlam istiklâl kavuşturabilir.”*²⁹³

²⁹⁰ Ali Fuat Cebesoy, (2000): “Bakü Şark Milletleri Kurultayı”, *Bakü 1920, I. Doğu Halkları Kurultayı Belgeleri*, Cilt: III, (basım yeri yok): s. 75.

²⁹¹ Aclan Sayılğan, (1968): *Solun 94 Yılı (1871 - 1965)*, Ankara: s. 108, 111.

²⁹² Tuğlacı, 1987: 542.

²⁹³ Cebesoy, 2002: 24-25.

Bakü Kongresi TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya'ya, komünizm rejimine, Türkiye'deki komünist faaliyetlere ve İttihatçılara karşı uygulayacağı siyasî yaklaşımında önemli rol oynamıştır. Bu nedenle Türkiye için bir dönüm noktasıdır²⁹⁴.

---

²⁹⁴ Aslan, 1997: 202.

III. BÖLÜM

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI SIRASINDA SOVYET RUSYA İLE İLİŞKİLER

A. Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Cephesi

1. Ermeni Sorununda Rusya'nın İzlediği Politika

Türk - Ermeni sorununun temeli, Çarlık Rusya'sının Akdeniz'e inme emeline dayanır. Batıda Boğazlar, doğuda Kafkasya ve Erzurum - Kars platosu bu yolu açan iki kapı olarak seçilmiştir. I. Petro'dan II. Nikola'ya kadar gelip geçen on iki Çar ve İmparatoriçe bu politikayı adım adım yürütmüşlerdir²⁹⁵.

I. Petro, İran ile yaptığı savaşlarda Ermenilerden yararlandığı gibi onları Rus topraklarına yerleşmeye de davet etmiştir. Bu davet üzerine bir kısım Ermeni İran'dan Rusya'ya göç etmiştir. Rusya, 1816'da Moskova'da Ermeni Şark Dilleri Enstitüsü'nü kurarak Ermeni konusunu daha sistemli bir şekilde ele aldı. 1826 - 1828 yılları arasında İran'la yaptığı savaşları kazandıktan sonra 1828'de imzaladığı Türkmençay Antlaşması ile elde ettiği Revan ve Nahçıvan Hanlıklarını birleştirerek Ermeni vilayetini kurdu. Ardından da İran'dan Ermeni göçünü gerçekleştirdi. Buna bağlı olarak Rusya'nın Osmanlı Ermenileri ile ilgilenmesi 1820'li yıllarda yoğunlaşmış olmalıdır. Çünkü 11 Mart 1828 tarihli bir yazı ile Erzurum valisi Galip Paşa'nın, Rus sınırındaki Ermenilerin iç bölgelere tehcir edilmesini Babiâli'ye teklif etmesi, bunun en belirgin belgesidir. Nitekim bundan bir ay sonra başlayan 1828 - 1829 Osmanlı - Rus Savaşı'nda Ermeniler Babiâli'ye ihanet ettiler. Rusya da bunlardan yararlanmasını bildi. Bu savaşlarda önemli miktarda Ermeni, Rus ordusuna asker olarak yazılmış, bazıları Erzurum'un teslim olmasında etkili olmuş ve bazıları da sivil Müslüman halka eziyet etmişlerdi. Savaş sonunda Kafkasya'ya hâkim olan Rusya, daha önce

²⁹⁵ Nazım Budak, (1991): "Erzurum'un Kurtuluşu ve Ermeni Meselesi", *Türk Kültürü*, Sayı: 333, Ankara: s. 46.

topraklarında kurmuş olduğu Ermenistan vilayetine Anadolu'daki Ermenilerin göç etmelerini istemişti. Babıâli'nin arzusu hilafına göç eden Ermeniler olmuştur²⁹⁶.

Rusya, kendi ülkesinde Ermeni milliyetçiliğini yasaklamakla birlikte Türk topraklarında Ermeni istiklâli fikirlerinin yayılması amacıyla sistemli ve etkili bir propaganda yapmıştır. Ermeni bağımsızlığı, vazgeçilmez ortak bir arzu haline sokulmuştur. Bu arzunun da ancak Rusya sayesinde gerçekleştirilebileceği inancı yerleştirilmiştir. İstiklâl fikirleri Türk düşmanlığıyla beslenmiş ve Ermenilerin başlıca düşmanı olarak Türkler gösterilmiştir.

Giderleri Ruslarca karşılanan gazeteler, dergiler, ihtilâlciler Ermenilerin Rusya'da bastırılan kitap ve yazıları elden ele dolaştırılıyordu. Tiflis'te yayınlanan "Maşak" adlı gazete Kafkas Ermenilerini kışkırtırken Van'daki manastırda gizlice bastırılan "Van Kartalı" gazetesi de doğuda en ücre köylere götürülüp okunuyordu. Rusların Erzurum, Van ve daha sonra Bitlis ve Muş konsoloslukları propaganda, irtibat ve haber alma merkezi, silah, cephane ve para alma üssüne dönüşmüştü. Çarlık idaresi Kırım Savaşı ile 93 Harbi arasındaki dönemde bazen inişli çıkışlı da olsa, Türk - Ermeni düşmanlığını arttırıcı her fırsatı değerlendirmiştir²⁹⁷.

Ermeni sorunu esas itibariyle 1877 - 1878 Osmanlı - Rus savaşına dayanmaktadır²⁹⁸. Bu savaşta Rusya, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerden yararlanma yoluna gitmişti. Buna karşılık Ermeniler savaş sonunda hizmetlerinin karşılığını derhal almak istemişlerdi. Patrik Nerses ve İzmirliyan başkanlıklarında gizli olarak toplanan Ermeni Meclisi, Çar II. Aleksandr'a ulaştırılmak üzere bir muhtıra da hazırlamıştır. Bu muhtırada, Ermenilerin Rus Çarı'ndan istedikleri şunlardı:

1. Fırat'a kadar olan bölgenin Türklere geri verilmemesi ve buraların Ararat ili ile birleştirilerek Rusya'ya bağlı bir Ermenistan kurulması.
2. Arazi ilhaki olmayacaksa, Bulgaristan'a ve Bulgar milletine verilecek imtiyazların Ermeni milletine de verilmesi.

²⁹⁶ Yusuf Halaçoğlu, (2001): *Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914 - 1918*, TTK Yayınları, Ankara: s. 12-13.

²⁹⁷ Budak, 1991: 47-48.

²⁹⁸ Eroğlu, 1990: 154.

3. İşgâl edilen topraklar boşaltılacaksa, Babiâli'den ıslahat için maddî teminat alınması ve ıslahatın uygulama ve tamamlanmasına kadar Rus askerlerinin işgâl ettikleri toprakları boşaltmaları²⁹⁹.

Rusya, Ermeni isteklerine belirli bir ölçüde uymuş ve Ayestefanos Antlaşması'nın 16. maddesine Ermenilerle ilgili hükümler koydurmuştur. Osmanlı Devleti'nin Ermenilerle ilgili ıslahat yapacağı ve ıslahat tedbirlerinin alınmasından sonra Rusya'nın bu topraklardan çekileceği de bu antlaşmada yer almıştı. Daha sonra imzalanan ve Ayestefanos Antlaşması'nın yerini alan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile, Ayestefanos Antlaşması'nın 16. maddesi değiştirilmiş ve yumuşatılmıştır. Bu maddeye göre; Osmanlı Devleti Ermeniler hakkında ıslahat tedbirleri alacak, alınan ıslahat tedbirlerini ilgili büyük devletlere bildirecek, bu devletler de bu tedbirleri gözetim altında bulunduracaklardı³⁰⁰. Berlin Antlaşması ile Ermeni meselesi milletlerarası siyasî sistemin gündemine getirilmiştir³⁰¹.

I. Dünya Savaşı Ermenilerin bağımsızlıklarını kazanmaları için büyük bir fırsattı. Ermeniler, daha savaş öncesi dönemde hazırlıklarını yaptılar, silahlandılar, planlı bir iç savaşa yönelmek için silahlı askerî kuruluşlar kurdular. Ermeni İhtilâl Komiteçileri savaşın hedefini tespit ettiler³⁰². Rusya da Ermenileri devamlı tahrik ederek Osmanlı Devleti'nin zor durumda bulunduğu sırada emeline ulaşmak istemekteydi. Buna bağlı olarak Ermeni komiteleri Türkiye'deki şubelerine şu talimatı verdiler: “*Rus ordusu sınırdan ilerler ve Osmanlı ordusu geri çekilirse her tarafta birden eldeki vasıtalarla başkaldırılacaktır. Osmanlı ordusu iki ateş arasında bırakılacak, resmî binalar bombalanacak, iaşe depolarına sabotajlar düzenlenecek; aksine Osmanlı ordusu taarruza geçerse Ermeni askerleri Ruslara katılacak ve silah altına alınanlar kıtalarından kaçarak, Türk birliklerinin geri cephelerine zarar vermek ve ülke içinde çeşitli olaylar çıkarmak için çeteler kuracaktı.*”

Bu talimata göre hareket eden Ermenilerden, seferberlik ilân edildiği 3 Ağustos 1914'ten itibaren Osmanlı ordusuna askere çağrılanlar katılmamaya, katılanlar da ordudan

²⁹⁹ Halaçoğlu, 2001: 13-14.

³⁰⁰ Eroğlu, 1990: 154.

³⁰¹ Şenol Kantarcı, (2003): “Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, (özel sayı), MEB Yayınları, Sayı: 38, Ankara: s. 22.

³⁰² Eroğlu, 1990: 157.

kaçmaya başladılar. Bir kısım Ermeni mebusu, Rusya'ya kaçarak orada kurdukları çetelerin başına geçip Ruslara katıldılar³⁰³.

Osmanlı Devleti seferberlik ilân edilince, Rus Çarı da yayınladığı bir bildiriyle Osmanlı Ermenilerini etkinliğe çağırıyordu. Taşnak Sütyun Ermeni gönüllü örgütleri başkanı buna verdiği yanıtını, “*Haşmetmeap (görkemlim), İşte hazırım!*” diye bitirmişti. Osmanlı Ermenileri bir yandan ülkenin her yanında katliam yapırlarken diğer yandan Rus Ermenileri on bini aşan sayıyla, birlikler halinde Rus ordusuyla birlikte Osmanlı Devleti'yle savaşıyorlardı. Van'ı alan Ruslar, Manokyan adındaki Ermeni'yi vali yapmışlardı³⁰⁴.

Rusya'nın amacı, Ermenileri kullanarak Doğu Anadolu'yu ilhak etmektir. Ermeniler de savaş sırasında Rus işgâlini kolaylaştırmışlardı. Rus kuvvetleri saflarında bulunan Ermeni gönüllü alaylarının yaptığı zulüm o kadar ağır olmuştu ki, Rus komutanlığı bazı Ermeni birliklerini cepheden uzaklaştırarak geri hatlara sevk etmek zorunluluğu hissetmişti³⁰⁵.

Rusya, Brest - Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmeden önce, Lenin ve Stalin imzası ile Pravda Gazetesinde, 13 Ocak 1918 tarihinde bir bildiri yayımlanmıştı: “*Türk Ermenistan'ında Rus askerlerinin çekilmesinden sonra güvenlik için Ermeni milisleri kurulup silahlandırılması, Ermeni göçmenlerin yerine dönmeleri*” gibi hükümler taşıyan bu bildiri Rusya'nın gelecekteki emellerini gösteriyordu. Çünkü ihtilâli başarabilmek isteyen Rusya, Brest - Litovsk'u istemeyerek imzalamıştır.

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile I. Dünya Savaşı'ndan çekilmişti. Bu mütarekenin İngilizce metninde; “*6 Ermeni vilayetinde ayaklanma çıktığı takdirde buraların işgâl hakkının saklı olduğu*” yazılı idi. Böylece, Ermenistan'ın kurulacağı anlaşılıyordu³⁰⁶.

³⁰³ Halaçoğlu, 2001: 33-34.

³⁰⁴ Celal Erikan, (1972): *Komutan Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt: I-II, Ankara: s. 560.

³⁰⁵ Kantarcı, 2003: 25.

³⁰⁶ Aybars, 2000: 62.

2. Kurtuluş Savaşı'nda Ermenilerle Savaş ve Gümrü Antlaşması

Taşnak Partisi tarafından idare edilen ve İtilaf Devletleri'nin yardımını gören Ermeni Devleti, Çarlık Rusya'sının I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi sonucu Güney Kafkas sınırında Erivan, Gümrü ve Kars dolaylarında kurulmuştu³⁰⁷.

TBMM'nin açılmasını izleyen günlerde bir yandan iç ayaklanmalar ülkeyi sarsarken, diğer yandan 22 Haziran'da Yunan ordusu, taarruza geçerek Bursa'yı almıştı. Batıda bu gelişmeler sürerken Doğuda Ermeni saldırıları tehlikeli boyutlara varmaktaydı. Ermeniler, Paris Barış Konferansı'na başvurarak Türkiye'de 2.100.000 Ermeni bulunduğunu ileri sürmüşler ve altı vilayete ek olarak Adana, Mersin, İskenderun, Sivas, Tokat, Amasya, Trabzon ve hemen bütün Doğu Anadolu'yu içine alan toprakların kendilerine verilmesini istemişlerdi. 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Ermeni saldırıları karşısında Kars - Bakü yolunu açmak, Ermeni saldırılarına fırsat vermeden Elviye-i Selase'yi ele geçirmek için hazırlıklara başlamıştı.

Ermenilerin Müslümanlara karşı zulmü her geçen gün artıyordu³⁰⁸. Ermeniler, Türkiye'nin Doğu illerine göz dikmekle kalmıyor, aynı zamanda Kafkaslar'da Türkiye ile Sovyet Rusya'nın arasını kapatarak, Sovyet Rusya'dan Anadolu'ya yardım gönderilmesini engelliyorlardı³⁰⁹. Mustafa Kemal Paşa bu konuda şunları söylemektedir: “...*Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan beri Ermeniler gerek Ermenistan içinde, gerek sınıra yakın yerlerde Türkleri toptan öldürmekten vazgeçmiyorlar. 1920 yılı sonbaharında Ermeni kıyımı dayanılmaz bir kerteğe geldi.*”³¹⁰

Kâzım Karabekir Paşa, TBMM Hükümeti'ne gönderdiği 30 Mayıs ve 4 Haziran 1920 tarihli raporlarında; “*Ermenilerin ilk fırsatta Erzurum'u dahi ellerine geçirmek için teşebbüslerde bulunacakları, Ermeni Ordusu'na karşı hâkim ve müsait bir vaziyet almanın zorunluluğu, Brest - Litovsk ve Batum Antlaşmaları ile Türkiye'ye bırakılan Elviye-i Selase'yi işgâl etmek üzere harekete geçmenin*” gerekliliğini açıklamıştı³¹¹.

³⁰⁷ Eroğlu, 1990: 161.

³⁰⁸ Aybars, 2000: 250.

³⁰⁹ Sonyel, 1991: 22.

³¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, (1999a): *Nutuk*, TTK Yayınları, Cilt: II, Ankara: s. 653.

³¹¹ Eroğlu, 1990: 161.

Hükümet de, cephe kumandanlığına 6 Haziran'da taarruz hazırlığı için emir vermişti. Ancak bazı siyasî sebeplerle ordunun harekete geçmesi geciktirildi³¹². Ermenistan'a karşı açılacak seferde Sovyet Rusya ile çatışmamak için dikkatli olmak gerekiyordu³¹³.

Mustafa Kemal Paşa 14 Ağustos 1920'de Mecliste; "*Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Nazırı Çiçerin'den bir mektup aldık. Çiçerin mektubunda: Ermenistan, Acemistan ve Türkiye hudutlarının tesbitinde Rus Sovyet Hükümeti'nin aracılığıyla meselenin siyaseten hallinin mümkün olduğunu bildiriyordu. Aldığımız diğer haberler ve raporlardan da Rus Hükümeti'nin, bizim Ermenilere taarruz etmemizi istemediklerini anlamıştık*" demiştir³¹⁴.

Çiçerin'e verilen yanıtta, "*Üç Sancak*" içindeki bazı yerlerin ele geçirilmesi için verilen karardan, son mektup üzerine vazgeçildiği bildirilmişti. O günlerde Sovyetler, Ermenistan Cumhuriyeti ile bir antlaşma imzalamışlardı. Sevr Antlaşması ile aynı günde, 10 Ağustos 1920'de yapılan bu antlaşma ile, savaş haline son veriliyordu ve Sovyetler, Ermenistan ile Azerbaycan arasında anlaşmazlık konusu olan Nahçıvan yöresini, kesin anlaşmaya varıncaya kadar kendi işgâli altına alıyorlardı. Ayrıca Erivan - Culfa demiryolunun denetimi Ermenistan'a bırakılıyordu ki bu, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki kara ulaşımında güvenliğin ortadan kalkması sonucunu doğurabilirdi. Ankara Hükümeti, Sovyetlerin tutumunun kesinlik kazanmasına kadar ileri hareketi ertelemişken Ermenilerin saldırıları da giderek artmıştı³¹⁵.

Sovyet Rusya, Polonya'daki muharebeler için Kafkasya'da bulunan orduların bir kısmını nakletmişti. Bunun üzerine Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan askerî faaliyetlerini arttırmışlardı. Özellikle Ermenilerin direnişi Rus Hükümetini kızdırmıştı. TBMM Hükümeti, Rusya'nın bu elverişli durumu ve Ermenilerin saldırılarını arttırmaları sebebiyle Doğu ordusunu 28 - 29 Eylül'de ileri harekete geçirdi. Taarruz başarı ile gelişmekteydi. 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars alındı³¹⁶. Ankara Hükümeti, 1 Kasım 1920'de gönderdiği bir nota ile Ermenilere barış teklif etti. Ancak Ermeniler, Türkiye'ye değil Rusya'ya ve ABD'ye

³¹² Sabahattin Selek, (2000a): *Anadolu İhtilâli*, Kastaş Yayınları, Cilt: I, İstanbul: s. 380.

³¹³ Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle), (1980): Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Bşk. Yayınları, Ankara: s. 234.

³¹⁴ Selek, 2000a: 380.

³¹⁵ Şerafettin Turan, (1992): *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi Yayınları, Cilt: II, Ankara: s. 201-202.

³¹⁶ Selek, 2000a: 381-382.

başvurarak düştükleri sıkışık durumdan kurtulmayı bir daha denediler. Fakat Ruslar katında yaptıkları teşebbüsten bir sonuç alamadılar. ABD ise onlara, uzlaşmazlıkların halli yolunda aracılığa hazır bulunduğuna dair boş bir cevap verdi. Bu arada Türk askerî hareketi, Gümrü çevresindeki istihkâmlar önüne gelmişti. Bu yüzden Ermeniler, aynı gün, Türk ordusu komutanlığına başvurarak mütareke istediler³¹⁷.

2 Aralık 1920’de Ermenilerle Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır gibi daha önce elden çıkmış olan yerler yeniden Türk topraklarına katıldı³¹⁸. Mustafa Kemal Paşa bu antlaşma ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “...Gümrü Antlaşması, Ulusal Hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın, ta Harşit koyağına dek olan Türk ülkelerini kendisine bağışlamayı tasarladıkları Ermenistan, Osmanlı Devleti’nin 1877 savaşında yitirmiş olduğu yerleri bize, Ulusal Hükümete bırakarak aradan çıkarılmıştır.”³¹⁹

Gümrü Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Ermeni Cumhuriyeti, Kızıldunun işgâline girmiş, Erivan’da Sovyet Ermeni Hükümeti kurulmuştu. Gümrü Antlaşması, antlaşmanın 18’inci maddesine göre onaylandıktan sonra yürürlüğe girecekti. Ancak, Antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra Ermeni topraklarının Kızıldoru tarafından işgâl edilmesi ve Sovyet Ermeni Hükümeti’nin kurulması, antlaşmanın yürürlüğe girmesine imkân vermemiştir³²⁰.

Ermenilerin tesliminden bir hafta sonra, Sovyet Ermenistan’ı Dışişleri Komiseri T. Bekzadian Ankara Hükümeti’nden; “*Taşnakların imzaladığı antlaşmayı açıkça geçersiz saymasını*” istemiş ve Ermenistan’ın Sovyetleştirilmesinden doğan yeni şartları dikkate alarak yeni bir antlaşma hazırlanmasını teklif etmiştir³²¹.

Sovyetler bu antlaşmanın değiştirilmesini istiyorlardı. Ancak, Ankara bunu kesin bir şekilde reddetmiştir. Öyle görülüyordu ki, bu cephede kesin barış henüz sağlanamamıştı. Sovyet istekleri, Ermeni isteklerinden farksız olduğu için Türk - Ermeni meselesinin yerini,

³¹⁷ Selahattin Tansel, (1991a): *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, MEB Yayınları, Cilt: III, İstanbul: s. 341-342.

³¹⁸ Turan, 1992: 203.

³¹⁹ Atatürk, 1999a: 655.

³²⁰ Eroğlu, 1990: 163.

³²¹ Paul Dumont, (1994): *Mustafa Kemal*, çev. Zeki Çelikkol, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: s. 71

Sovyetlerin Ermenistan'ı ele geçirmesinden sonra, Türk - Sovyet meselesi almış ve Moskova Antlaşması'na kadar sürmüştür³²².

B. Türk – Sovyet İlişkilerinin Gelişmesi

Doğu Cephesi'nde Ermenistan'a karşı askerî zafer elde edilip Gümrü Barış Antlaşması yapılırken, güneyde Fransa yenilgiye uğratılmış ve 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştı. İtalya Anadolu'dan çekilmekteydi. Batı Cephesi'nde de Ocak 1921'deki I. İnönü, Nisan 1921'deki II. İnönü, özellikle de Eylül 1921'deki Sakarya Zaferi'nden sonra Anadolu'nun askerî gücü artık açıkça ortaya çıkmıştı.

Bu zaferler elde edildikçe, Anadolu'nun diplomatik durumu da güçlenmekteydi. Müttefik Devletler, 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükümeti'ne imzalattıkları Sevr Antlaşması'nın ağır şartlarında yumuşamaya razı olmaya başlamışlardı. I. İnönü Zaferi'nin hemen ardından, 21 Şubat 1921'de Londra'da bir Konferans düzenleyip buna Anadolu temsilcilerini de davet etmekle, geriye doğru önemli bir atmak zorunda kalmışlardı.

Anadolu, askerî gücünü gösterdikçe ve siyasî alanda mesafeler kaydettikçe, Sovyet rejimiyle olan ilişki de kişiliğini bulmuştur. Şöyle ki; Sovyet rejimi Anadolu hareketinin niteliğini iyi kavradıkça, ilişkilerin karşılıklı çıkara dayalı çerçevesi ve sınırı daha da belirginleşmiştir. 16 Mart 1921'deki Türk - Sovyet Dostluk Antlaşması bu çerçeveyi çizen belge olmuştur³²³.

1. İkinci Türk Heyeti'nin Moskova'ya Gönderilmesi

Sovyet Rusya'dan para ve silah yardımı sağlamak ve bir anlaşma imzalamak üzere Moskova'ya giden ilk Türk heyeti, Sovyetlerin Ermenistan lehine toprak talep etmeleri üzerine söz konusu anlaşmayı imzalayamamıştı³²⁴. Bekir Sami Bey heyetiyle müzakerenin kesintiye uğraması üzerine, yeni bir toplantı yapılması teklifinin Ruslardan geldiği anlaşılmaktadır. Mevcut vesikaların ortaya koyduğu gelişme de şöyledir: Birinci müzakereler

³²² Aybars, 2000: 251.

³²³ Gönübol v.d., 2000: 8-9.

³²⁴ *Kurtuluş Savaşımız*, 1973: 107.

sırasında Yusuf Kemal Bey'in Meclisteki izahatından sonra, Moskova'da kalmış olan Bekir Sami Bey'e bir talimat gönderilmiştir. Bekir Sami Bey 8 Kasım 1920 tarihli bu talimat eline geçmeden Moskova'dan ayrıldığı için, o talimat çerçevesinde Çiçerin'le görüşmemiştir³²⁵.

9 Kasım 1920 tarihli bir kararname ile, Batı Cephesi Kumandanı olan Ali Fuat Paşa'nın Moskova büyükelçiliğine tayinine karar verildiği açıklanmış³²⁶ ve 21 Kasım 1920'de de Paşa bu Büyükelçiliğe tayin edilmiştir³²⁷. Ali Fuat Paşa hatıralarında bu konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Benim için artık cepheden, silah seslerinden ve top gürültülerinden uzakta yeni ve siyasî hayat başlıyordu. İster istemez bu hayata intibak edecek, yüklendiğim ağır ve mesuliyetli vazifeyi başarmağa çalışacaktım. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya: ‘Mademki bu da bir vatan vazifesidir, hiçbir fedakârlıktan kaçmayacağıma emin olabilirsiniz’ demiştim”³²⁸.

Aralık başında Ankara'dan ayrılan Ali Fuat Paşa'ya, Moskova'daki görevi ile ilgili yazılı bir talimat verilmiştir. 30 Kasım tarihli bu talimatta: “Rusya ile yapılmasına girişilip, maddeleri tarafların temsilcilerince parafe edilen dostluk antlaşması imza edilsin, edilmesin, Türkiye ile Rusya arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kuvvetlendirilmesine itina edilmesi” maddesi de yer almıştır³²⁹.

Sovyet Rusya, Ali Fuat Paşa'nın Moskova Elçiliğine gönderilmesinden önce, 1920 Ekim'inde Budu Medivani'yi Ankara'ya elçi olarak atamıştı. Ancak, Sovyet elçisi Ankara'ya 19 Şubat 1921'de gelebilmişti. O henüz yoldayken, Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'den yeni bir telgraf almıştı. 1 Aralık 1920 günlü bu telgrafta, Lenin ve Stalin'in 24 Ağustos görüşmelerinin kesilmesine kadar geçen sürede hazırlanan taslak üzerinden bir “yardımlaşma” antlaşmasını tamamlamak istedikleri bildiriliyordu. Elçi Medivani de Gümrü'de bulunduğu Karabekir'e, Sovyetlerin Türkiye ile bir siyasal antlaşma ile birlikte bir “askerî ittifak” sözleşmesi yapmak istediklerini bildirmişti. Bunlar gerek TBMM tarafından

³²⁵ Gürün, 1991: 63.

³²⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Sayı: 335, Dosya: 107-1, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 1.18..12.

³²⁷ Kurtuluş Savaşımız, 1973: 107.

³²⁸ Cebesoy, 2002: 101.

³²⁹ Gürün, 1991: 63-64.

gerekse Hükümet tarafından memnurlukla karşılanmış ve Moskova'ya yeni bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştı³³⁰.

Moskova'ya gidecek ikinci TBMM heyeti İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey başkanlığında, Maarif Vekili Doktor Rıza Nur Bey'den ve zaten yola çıkmış olan Büyükelçi Ali Fuat Paşa'dan oluşuyordu. Heyete ayrıca kâtipler ve şifre memurları da eklenmişti³³¹.

Moskova'ya gidecek olan bu heyetin yollukları için 17 Ekim 1920 tarihinde Hariciye Vekaleti Bütçesine mahsub edilmek üzere, iki aylık bütçeye beş bin liranın ilave edilmesi kararlaştırılmıştı³³².

Heyet, yolu üzerindeki Kars'ta daha önce (1 Aralık) hareket etmiş olan Ali Fuat Paşa'yla buluşmuştu³³³. Paşa, Kars'ta kaldığı günlerle ilgili olarak şunları söylemektedir: *“Kars'ta uzun müddet kalacağımızı sanmıyordum. Henüz yolda bulunan elçilik heyetinin muvasalatını müteakip Bakü'ye hareket edecektik. Fakat öyle olmadı. Ruslarla muahede akdedebilmek için İktisat Vekili Doktor Rıza Nur Beyler'den mürekkep murahhas heyetimizi beklememize dair Ankara'dan talimat aldık. Heyetin muvasalatı uzadıkça uzuyordu. Nihayet 1920 yılı Aralık ayının sonlarına doğru elçilik kafilesi ve 1921 yılı Ocak ayının ilk haftasında da murahhaslarımız geldiler...”*³³⁴

Elçilik heyeti Kars'ta bulunduğu sırada, Sovyetlerin Ankara temsilciliğine atanmış bulunan Medivani de Kars'a gelmiş bulunuyordu. Türk heyeti ile Medivani arasındaki görüşmeler başlıca şu konular etrafında yapılmıştı:

1. Ermenistan hareketinden sonra Doğu sınırlarımızın tayininde tamamıyla Misak-ı Milli sınırlarımız tanınacak mı, tanınmayacak mı?
2. İtilafnâme olmadığı takdirde bir yardım anlaşması imzalanacak mı, imzalanmayacak mı?
3. Bize kâfi derecede yardım yapılabilecek mi?
4. Rus Hariciye Komiserliği'nin alıştığı tarzdaki yukarıdaki meselelerin halli, yine bir takım tâli meselelerle uzatıcı bir şekle sokulmayacak mı?

³³⁰ Turan, 1992: 208.

³³¹ Akdevelioğlu v.d., 2001: 171.

³³² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Sayı: 351, Dosya: -, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 1.19..8.

³³³ Akdevelioğlu v.d., 2001: 172.

³³⁴ Cebesoy, 2002: 113.

Medivani, Moskova'da hâkim olan havanın ilk Türk heyetinin gönderildiği zamankinden çok farklı olduğunu, Türkiye sorununa daha fazla önem verildiğini belirtmiş, bu sözlerini resmî bir mektupla doğrulayabileceğini söyleyerek 14 Ocak 1921 tarihinde Ali Fuat Paşa'ya hitaben bir mektup yazmıştır. Bu mektupta şunları söylemiştir: “...Sovyet Hükümeti'nin Kafkas mümessili Yoldaş Orjanikidze... Moskovada Yoldaş Çiçerinle her mesele hakkında görüştüğünü ve Türkiye Hariciye bahis mevzuu yaptığı meseleler hakkında da görüşmüş olduğunu bana iblağ etti. Bu esnada Çiçerin, Orjanikidze'ye demiş ki, eğer Türk murahhas heyeti geç kalmayıp daha çabuk gelebilirse bütün meselelere serî bir hal sûreti bulunabilecektir. Çiçerin, Bekir Sami Bey'le olan konuşmasının çok eski zamana ait olduğunu ve o konuşmanın gayesi resmî olmayan ve fakat daimi ve tabii müttefikleri bulunan garbî Avrupa proleteryanının dikkat nazarını çekmeye matuf olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda Türk notasında ileri sürülen meselelerin Moskova ile Ankara arasındaki dostluğa mani olmayacağını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin anlayacağı ümidini izhar etmiştir... Kendi namıma şunu beyan etmek isterim ki, Kâzım Karabekir Paşa'ya daha evvelce bildirmiş olduğum gibi Türkiye'ye hareketimden önce ne bana verilmiş olan talimatta ve ne de yoldaş Stalin'le yapmış olduğum mülakatta Ermenistan'a Türk arazisinden herhangi bir kısmın terk edileceği hakkında bir kelime bile mevcut değildir...”³³⁵.

Bir antlaşma yapmak dışında hiçbir talimat almamış olan heyet, uzunluğu birinci heyetinkinden az olmayan çok zahmetli bir yolculuktan sonra 19 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşmıştı³³⁶.

2. İkinci Moskova Müzakereleri

İkinci Türk heyeti ilkinde oranla büyük bir törenle karşılanmıştır. İlk görüşme 21 Şubat 1921'de Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile yapılmıştır³³⁷. Görüşmede Çiçerin çok garip bir davranış içine girmiş, heyete niçin geldiğini sormuş, Türkleri kendilerinin davet etmediklerini söylemiş³³⁸ ve Gümrü Antlaşması'nın feshini istemişti. Anadolu'da komünistlere yapılan kovuşturmalardan da yakılarak, Türkiye ile bir ittifak antlaşması imzalamayacaklarını ancak bir dostluk antlaşması imzalayabileceklerini

³³⁵ Kurtuluş Savaşımız, 1973: 108-109.

³³⁶ Akdevelioğlu v.d., 2001: 171.

³³⁷ Akdevelioğlu v.d., 2001: 172.

³³⁸ Selahattin Tansel, (1991b): *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, MEB Yayınları, Cilt: IV, İstanbul: s. 70

belirtmişti. Türk tarafının ise amaçları şöyleydi: Ermenistan'dan hiç söz etmemek, hududu Kars'ta kesmek (yani toprak vermemek), TBMM Hükümeti'nin Sovyetler tarafından hukuken tanınmasını sağlamak, para, silah, cephane sağlamak³³⁹. Bu görüşmelerde Çiçerin'in, Bekir Sami heyetiyle başlayan görüşmelerdeki olumsuz görüşünü sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Türk heyeti, görüşmeleri çıkmaza girmekten kurtarabilmek için Stalin'e* başvurmayı gerekli bulmuştur³⁴⁰.

Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi olan Budu Medivani'nin önerisine uyarak, Stalin'den bir mülakat istenmiştir. Bu isteğin kabul edilmesi üzerine 22 - 23 Şubat gecesi Stalin ile görüşülmüştü³⁴¹. Stalin, dostluk antlaşmasının yapılmayışının nedenini bir ceza olarak değil, yapılmakta olan İngiliz - Rus ticaret antlaşmasına, İngilizlerin Türkiye'ye yardım edilmemesi konusunda ekledikleri bir kaydın gereği olduğunu göstermiş ve yardımın açıktan yapılacağını belirtmiştir. Stalin bu görüşme sırasında şunları söylemiştir: *“İttifak aktedemeyiz. Çünkü İngilizlerle ticaret antlaşması yapacağız. Bundan maksat, ticaret antlaşması aleyhinde bulunan Fransa ile bu antlaşmanın taraftarı İngiltere'nin ve sonuç itibariyle Amerika'nın rekabetini tevlit etmek ve bunların bizlere karşı olan ittifakını parçalamaktır. Fakat asıl maksadımız olan mücadeleye kapalı veya açık olarak devam edeceğiz. Biz muhtaç bulunduğumuz maddeleri İngiltere'den alır ve İtilaf Devletleri'nin ittifakını parçalayarak mühim bir muvaffakiyet temin etmiş oluruz. Binaenaleyh bu ticaret antlaşmasına zarar verecek her şeyden tevakki etmek sizin de menfaatiniz icabıdır. İttifaktan maksadınız; para silah ve insanca yardım ise bunu derhal yapacağız. Kardeşlik antlaşmasını imza ederiz. Çünkü onda ticaret antlaşmasına zarar verecek bir şey yoktur”*³⁴².

Stalin'le yapılan bu görüşme, anlaşmanın önünü de açacaktır. Ama Stalin'in bu konuşması, kendisinin Çiçerin'den daha yumuşak bir insan olmasından değildir. Stalin, büyük olasılıkla iki önemli gelişmeyi dikkate alarak bu tutumu almıştır:

³³⁹ Akdevelioğlu v.d., 2001: 172.

* Milletler Komiseri. Milletler Komiserliğinin Rus Bolşevik Hükümeti içindeki vazifesi, teşkil edilmiş ve edilecek cumhuriyetleri, kavim, kabile ve fırkalara göre kurmak ve bunları parçalamak işlerinden ibaretti (Cebesoy, 2002: 141-142).

³⁴⁰ Turan, 1992: 208.

³⁴¹ Sonyel, 1991: 52-53.

³⁴² Tuğlacı, 1987: 552-553.

1. Aynı günlerde TBMM Hükümeti adına Bekir Sami Bey Londra'da Batılılarla görüşmeler yapmaktaydı.

2. I. İnönü Savaşı'nda Yunan orduları ilk defa durdurulmuştu³⁴³.

Türk heyeti, 23 - 24 Şubat gecesi Hariciye Komiseri Çiçerin ile görüşmüştür. Ali Fuat Paşa, Çiçerin'de hayret edici bir değişim olduğunu belirtmektedir³⁴⁴. Çiçerin, Ermeni sorunuyla ilgili önerisinin yanlış anlaşıldığını öne sürerek bunun Ankara ve Anadolu'da, Rusya'ya karşı kötü görüşlere yol açmasından dolayı üzüldüğünü söylüyor; *“Artık bu konuyu kapatalım; birbirimize hatalar, suçlar yüklemekten vazgeçelim; işimize bakalım. Yeterince görüş teatisinde bulunduk. Askerî konular iki gün zarfında Savunma Komiserliği ve Başkomutanlık katlarında görüşülsün; siyasî konular ise 26 Şubat'ta oturumlarına başlayacak bir konferansa bırakılsın”* diye ekliyordu³⁴⁵.

Nihayet, Moskova Konferansı müzakereleri, 26 Şubat 1921'de iki taraf temsilcilerinin katılımıyla Sovyet Hariciye Komiserliği'nin binasında başlamıştır. Türkiye'yi İktisat Vekili Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Bey ve Ali Fuat Paşa, Rusya'yı da Hariciye Komiseri Çiçerin ile Pan Rus Merkez İcra Komitesi âzâsı Celal Korkmazof temsil etmiştir. Hariciye Komiser Muavini Karahan konferansa katılmamıştır. Çünkü Ankara Hükümeti, aslen Ermeni olan bu zatın ikinci delege olarak katılmasını istemediğini daha önce münasip bir şekilde belirtmişti. Onun yerine bir Rus'tan daha çok Rus, fakat Türk aslından olan Celal Korkmazof tayin edilmiştir³⁴⁶.

Sovyet heyeti Başkanı Çiçerin, konferansın açılışında yaptığı konuşmada Sovyet halkının emperyalizmle mücadeledeki üstün rolüne dikkati çekmiş ve Sovyet Rusya'nın özgürlük için savaştan tüm halkların, bu arada bugün sarsılmaz bir dostluk kurduğu Türkiye halkının, doğal bir müttefiki olduğunu belirtmişti. Çiçerin; *“Nasıl bizim dostluğumuz Türkiye için onun politik durumunun temeli olmak zorundaysa, doğu halklarının dostluğu da Sovyet Rusya için, onun uluslararası yaşantısının en önemli koşuludur.”* demiştir.

³⁴³ Akdevelioğlu v.d., 2001: 172.

³⁴⁴ Cebesoy, 2002: 143.

³⁴⁵ Sonyel, 1991: 53-54.

³⁴⁶ Cebesoy, 2002: 149.

Türk heyeti başkanı Yusuf Kemal Bey, yaptığı konuşmasında gösterilen yakın ilgiye teşekkür etmiş ve eskiden Türk ve Rus halklarını ezenlerin onları zorla birbirine düşürdüklerini belirtmiştir. “Önümüzde kapitalist egemenliğe boyun eğmek istemeyen iki halk bulunuyor. Bu iki güç birlikte hareket etmek zorundadır.” demiştir. Sovyet Rusya ile dostluğun, Türkiye’nin ulusal varlığının başlıca unsuru olan politik ve ekonomik bağımsızlığın Türk halkınca kazanılması açısından büyük önem taşıdığını söylemiştir³⁴⁷.

Moskova Konferansı’nda Türk heyetinin savunduğu görüşler şunlardır:

1. İttifak antlaşması imzalanması, Rusların yapacakları her türlü yardımın gizli bir antlaşma olarak buna ilavesi.
2. 28 Ocak 1920’de İstanbul Meclis-i Mebusanı tarafından kabul edilen Misâk-ı Millî’deki Türkiye sınırlarının Rusya tarafından kabul edilmesi.
3. TBMM Hükümeti tarafından kabul edilmeyen, Türkiye’ye ait hiçbir milletlerarası sözleşme veya antlaşmanın Rusya tarafından da tanınmaması.
4. Boğazların bütün milletlerin ticaretine serbest olarak açılmasının Ruslar tarafından kabul edilmesi (Rusların ileri sürecekleri şartların mahiyetine göre, tarafımızdan da Türkiye’nin mutlak hâkimiyeti ile Türkiye’nin ve İstanbul’un emniyetine halel getirilmemesine dikkat edilecek ve icap ederse bu hususta bazı mukabil şartlarımız olacak).
5. Antlaşmadan önce Çarlık Rusya ile yapılmış olan bütün sözleşme ve antlaşmalarda yer alan savaş borçlarının ve kapitülasyonların ilgasının istenmesi.
6. I. Dünya Savaşı’nda esir düşen ve hâlâ Rusya’da bulunan Türk zabıt ve askerlerinin süratle Türkiye’ye gönderilmesi.

Görüşmelerde Türk heyetinin ittifak antlaşmasında ısrar etmesinin sebebi, temini düşünülen yardımı bir taahhüde bağlamak içindi. Bir hükümetin diğerine yapacağı yardımın bir ittifak antlaşmasında taahhüdü, emperyalist bir devlete karşı mücadele halinde bulunan her millete yapılacak bir prensip yardımından daha emin olacağı şüphesizdi³⁴⁸.

13 Mart 1921 tarihli Ankara kaynaklı bir haberde Moskova telsizinin bir bildirisi yer almıştı. Bu bildiride, Moskova’da başlayan görüşmelerin Türk ve Sovyet uluslarını birleşme ve dayanışmaya yönelteceği, Avrupalı devletlerin buna engel olmak için yeni bir politik oyun

³⁴⁷ A.Şemsutdinov, Y. A. Bağirov, (1979): *Bir Karagün Dostluğu*, Bilim Yayınları, İstanbul: s. 41-42.

³⁴⁸ Cebesoy, 2002: 150, 152.

denemesine giriştikleri, bunun da Londra’da bir konferans toplayarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa’yı Sovyet Rusya’nın aleyhine çevirmek biçiminde sergilendiği ileri sürülmüş ve bu girişimin başarılı olamayacağı da eklenmişti³⁴⁹.

Moskova’da 26 Şubat’tan 15 Mart’a kadar devam eden müzakereler sonunda Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması’nın esasları tespit edilmiştir³⁵⁰.

3. Moskova Antlaşması

16 Mart 1921’de Türkiye ile Sovyet Rusya arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştır³⁵¹. Aynı gün Londra’da İngiltere ile bir ticaret antlaşmasının imzalanacak olması sebebiyle Türk antlaşmasının ilânı, Rusların talebi üzerine 18 Mart günü yapılmıştır. Rusların, İngiliz antlaşması imza edilmeden, Türk antlaşmasının imzasının duyulmasının bunu tehlikeye sokabileceği endişesini hissettikleri söylenebilir³⁵².

Bu antlaşma bir önsöz, on altı madde ve üç ekten oluşmaktadır³⁵³. Antlaşmanın başlangıç kısmında, tarafların “ulusların kardeşliği” ilkesini ve her ulusun kendi geleceğini serbestçe saptama hakkına sahip olmasını tanıdıkları vurgulanmıştır. Bu nedenle, Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması olarak nitelendirilmiştir³⁵⁴. Antlaşmayı, TBMM Hükümeti adına Yusuf Kemal Bey, Dr. Rıza Nur Bey ve Ali Fuat Paşa, Sovyet Rusya adına Çiçerin ile Celal Korkmazof imzalamıştır³⁵⁵.

TBMM Hükümeti’nin bir büyük devletle imzaladığı bu ilk antlaşma çok önemli hükümler içermektedir. Bu hükümler şunlardır:³⁵⁶

³⁴⁹ İzzet Öztoprak, (1989): *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, TTK Yayınları, Ankara: s. 190.

³⁵⁰ Saray, 1985: 68.

³⁵¹ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Sayı: 1042, Dosya: -, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 3.29..13.

³⁵² Gürün, 1991: 68.

³⁵³ Şemsutdinov, 1979: 45.

³⁵⁴ Turan, 1992: 209.

³⁵⁵ *Düstur*, (1929a): Cilt: II, III. Tertip, İstanbul: s. 103.

³⁵⁶ Akdevelioğlu v.d., 2001: 173.

1.Madde: İki taraftan birine zorla imzalatılmak istenen antlaşma ve devletlerarası bağıtı diğeri de tanımamayı kabul edecektir. Sovyet Rusya Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce temsil edilmekte olan Türkiye Hükümeti tarafından tanınmamış hiçbir senedi tanımayacaktır. Bu antlaşmadaki Türkiye terimi ile Misâk-ı Millî'nin kapsadığı topraklar kastedilmektedir³⁵⁷.

Böylece ilk kez bir büyük devlet Misâk-ı Millî'yi tanımış oluyordu³⁵⁸.

2.Madde: Batum liman şehri bazı şartlarla Gürcistan'a bırakılacaktır³⁵⁹.

Misâk-ı Millî'ye dâhil olan Batum'un Gürcistan'a bırakılışı antlaşmanın yapılabilmesi için Ankara'nın verdiği tek ödündür³⁶⁰.

3.Madde: Nahçıvan arazisi, Azerbaycan himayesinde muhtar bir bölge haline getirilecektir³⁶¹.

4.Madde: Bağıtlı taraflar, Doğu uluslarının ulusal kurtuluş hareketleri ile Rusya işçilerinin yeni bir sosyal düzen için savaşımı arasındaki yakınlığı gözlemleyerek, bu ulusların özgürlük ve bağımsızlık haklarını ve diledikleri hükümet rejimi ile yönetilmek haklarını açıkça belirtirler³⁶².

5.Madde: Boğazların tüm ulusların ticaretine açılması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması için, bağıtlı taraflar Karadeniz ve Boğazların bağlı olacağı rejimin kesin biçimde hazırlanması işinin, kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşmak üzere daha sonra yapılacak bir konferansa bırakılmasını uygun bulurlar. Şu da var ki, bu konferansta alınacak kararların Türkiye'nin salt egemenliğine ve Türkiye ile onun başkenti olan İstanbul'un güvenliğine hiçbir zarar getirmemesi gerekir³⁶³.

6.Madde: Taraflar, iki millet arasında şimdiye kadar yapılmış bütün antlaşmaların karşılıklı menfaatlere uygun olmadığı için geçersizliği konusunda görüş birliğine varmıştır. Daha önce Çar Hükümeti ile Türkiye arasında yapılan antlaşmalarda yer alan malî v.b. hükümler kabul edilmeyecektir³⁶⁴.

³⁵⁷ *Düstur*, 1929a: Cilt: II, III. Tertip, s. 104.

³⁵⁸ Akdevelioğlu v.d., 2001: 173.

³⁵⁹ Gürün, 1991: 68.

³⁶⁰ Akdevelioğlu v.d., 2001: 173.

³⁶¹ Gürün, 1991: 68.

³⁶² Akdevelioğlu v.d., 2001: 173.

³⁶³ Soysal, 1989a: 34.

³⁶⁴ *Düstur*, 1929a: Cilt: II, III. Tertip, s. 107.

Böylece Türkiye, Çarlık Rusya'sına olan borçlarından kurtulmuştur³⁶⁵.

7.Madde: Sovyet Rusya Hükümeti, kapitülasyonlar yönetiminin her ülkenin ulusal gelişmesinin özgürce sürmesi ve egemenlik haklarının bütünüyle kullanılmasıyla bağdaşmadığını kabul ederek, kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmiştir³⁶⁶.

Moskova Antlaşması, Türkiye'de kapitülasyon rejiminin ulusal egemenlik kavramıyla bağdaşmayacağını Lozan Antlaşması'ndan önce açıklayan ilk uluslararası belge niteliğini taşır.

8.Madde: Bağlı taraflar, toprakları üzerinde karşı taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşım amacıyla olan grupların yerleşmesini hiçbir zaman kabul etmemeyi yükümlenmişlerdir.

Bu, Türkiye'de Beyaz Ordu'nun amaçları doğrultusunda faaliyet gösterenlerin ve Müsavatçıların, Sovyet Rusya'da Türk Komünistlerle İttihatçıların barındırılmaması anlamına gelmektedir³⁶⁷.

9.Madde: Bağlı taraflar, iki ülke arasındaki bağlantıların kesilmeden sürdürülmesi amacıyla, demiryolu, telgraf v.b. gibi ulaşım ve iletişimi koruma ve geliştirmeyi ve iki ülke arasında zorluklarla karşılaşmaksızın, kişi ve malların özgürce geçişini sağlamak için gerekli önlemlerin aralarında anlaşarak alınmasını yükümlenmişlerdir.

10.Madde: Bağlı taraflardan birinin öteki taraf topraklarında oturan uyrukları, yerleşmiş oldukları ülke yasalarından doğan hak ve görevlere uygun biçimde işlem görmekle birlikte, ulusal savunmaya ilişkin yasalardan muaf tutulup onlara uymaları istenilmeyecektir.

11.Madde: Taraflardan birinin öteki taraf topraklarında oturan uyrukları için, En Çok Gözetilen Ulus işlemi uygulanmasına izin verilmiştir³⁶⁸.

12.Madde: 1918 yılından önce Rusya kısmında iken, üzerlerine Türkiye'nin egemenlik hakkı teyit edilmiş topraklarda oturanlar, Türk tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde eşya ve mallarını alarak Türkiye'yi özgürce terk edebileceklerdir. Yine, Türkiye tarafından Gürcistan'a terkedilmiş olan arazide oturanlar Gürcü tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde eşya ve mallarını veya bunların bedellerini alarak Gürcistan'ı terk edebileceklerdir³⁶⁹.

³⁶⁵ Akdevelioğlu v.d., 2001: 174.

³⁶⁶ Soysal, 1989a: 34.

³⁶⁷ Akdevelioğlu v.d., 2001: 174.

³⁶⁸ Soysal, 1989a: 35.

³⁶⁹ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Sayı: -, Dosya: 431148, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 247.674..10.

13.Madde: Rusya, tüm savaş tutsakları ile sivil tutuklulardan, Kafkasya ve Avrupa Rusya'sında bulunanları bu antlaşmanın imzası gününden başlayarak üç ay içinde, Asya Rusya'sında bulunanları altı ay içinde, Türkiye'nin kuzeydoğu sınırına kadar geri yollamayı yükümlenmiştir. Henüz Türkiye'de bulunan Rus savaş tutsakları ile sivil tutuklular için de Türkiye özdeş işlem uygulayacaktır³⁷⁰.

14.Madde: Konsolosluk ve diğer bazı konularda anlaşmalar yapılacağı belirtilmiştir³⁷¹.

15.Madde: Bu Türk - Rus antlaşması'nda, Güney Kafkasya Cumhuriyetlerine ilişkin hükümlere Türkiye ile bu Cumhuriyetler arasında yapılacak antlaşmalarda uyulmasını zorunlu kılmak için, Rusya söz konusu Güney Kafkas Cumhuriyetleri katında gerekli girişimlerde bulunmayı yükümlenmiştir³⁷².

Yani, Sovyet Rusya bu antlaşmayı ve özellikle de Türkiye'nin doğu sınırlarını Kafkas Cumhuriyetlerine kabul ettirmeyi üstleniyordu³⁷³.

16.Madde: Bu antlaşma onay işlemi görecektir. Onay belgeleri en kısa süre içinde Kars'ta verilecektir³⁷⁴.

Moskova Antlaşması, TBMM için büyük başarıdır. Büyük bir devlet TBMM Hükümeti'ni resmen tanımıştır. Türkiye Doğu Cephesi'ndeki kuvvetlerini batıya kaydırma olanağına kavuşmuştur³⁷⁵. Bu antlaşma, Batılı devletlerle girişilen görüşmelerde pazarlık gücünün artırılması bakımından da Türkiye için yararlı olmuştur³⁷⁶.

Moskova Antlaşması, Sovyet Rusya için de çıkarlar sağlamıştır. Rusya, İtilaf Devletleri'ne karşı yeni bir dost kazanırken, Kafkasya ve Doğu'daki İslâm ülkelerinde kendi durumunu güçlendirerek Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da Sovyetlere karşı isyan çıkması olasılığını ortadan kaldırma imkânı elde etmiştir³⁷⁷.

---

³⁷⁰ Soysal, 1989a: 35.

³⁷¹ Gürün, 1991: 69.

³⁷² Soysal, 1989a: 36.

³⁷³ Akdevelioğlu v.d., 2001: 174.

³⁷⁴ Soysal, 1989a: 36.

³⁷⁵ Aybars, 2000: 265.

³⁷⁶ *Türk İstiklâl Harbi (Batı Cephesi, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri)*, (1974): Gnkur. Harp Tarihi Bşk. Resmî Yayınları, Cilt: II, 4. Kısım, Ankara: s. 7.

³⁷⁷ Sonyel, 1991: 57.

Sovyet yöneticileri, Kurtuluş Savaşı'na para ve silah vererek desteklemeyi kabul ettikleri halde, antlaşmada bununla ilgili bir maddenin yer almamasını istemişlerdi. Zaten başlamış olan bu yardım, Çiçerin'in Y. Kemal Tengirşenk'e yazdığı mektup çerçevesinde sürdürülmüştür³⁷⁸.

Moskova Antlaşması, iki taraf arasındaki huzursuzluğu büsbütün ortadan kaldıramamıştı. Nitekim Batum milletvekilleri bu antlaşmayı, “*muzır ve âmâl-i milliyye'ye*” aykırı kabul etmişler ve TBMM'nin antlaşmayı onaylamaması konusunda harekete geçmişlerdi. Gerçi, mesele TBMM'de görüşüldüğü zaman, dönemin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Batum milletvekillerinin üzüntülerine katılmış fakat antlaşmanın Türkiye'nin çıkarına olduğunu savunarak “*Ne yapalım Türkiye'nin ve Türklüğün menfaati bunu gerektiriyor*” demiştir³⁷⁹.

Mustafa Kemal Paşa 01.03.1922'de TBMM'nin Üçüncü Toplanma Yılıni açarken Moskova Antlaşması ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “*16 Mart'ta Moskova'da bir muhadenet muahedenamesi akdettik. Bu muahede ile emperyalizmin savlet-i ihtiraskâranesine hedef olan iki devlet arasında avamil-i tabiiyeden mütehassıl tesanüt, bir şekli hukukî ile tesbit edilmiş oldu.*”³⁸⁰

Moskova Antlaşması'nın 13. maddesinde öngörülen esirlerin ülkelerine dönmeleri konusunda da 28 Mart 1921'de bir antlaşma imzalanmıştır³⁸¹.

4. Kars Antlaşması

Yunanlıların Sakarya'da uğradıkları yenilgi, TBMM'nin saygınlığını arttırmıştı. Türk halkının gözündeki yücelen Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'yi diplomasi sahasında daha da güçlü bir duruma getirmek ve Yunanistan'ı büsbütün yalnız bırakmak amacıyla, Sakarya'da kazanılan zaferden yararlanma yoluna gitmiştir³⁸².

³⁷⁸ Turan, 1992: 209-210.

³⁷⁹ Tansel, 1991b: 73-74.

³⁸⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1989a): Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt: I, Ankara: s. 247.

³⁸¹ Düstur, 1929a: Cilt: II, III. Tertip, s. 118.

³⁸² Sonyel, 1991: 182.

Nitekim bu zaferden sonra dış politikada yeni gelişmeler meydana gelmiş ve Türkiye dört antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmalardan birincisi, Kafkas Devletleriyle imzalanan Kars Antlaşması'dır³⁸³.

Aslında Yusuf Kemal Bey 13.09.1921'de Mecliste, daha Moskova müzakereleri sırasında Rusya'nın bu müzakerelere "...Gürcüler, Ermeniler ve Azerbaycanlılar beraber bulunsun bu konferansı beraber yapalım." diye ısrar ettiğini ancak Türk heyetinin "*Biz burada evvelâ sizinle meselemizi hallederiz, sonra Bakü'ye gider orada da Azerbaycanlılarla görüşürüz, Tiflis'e gider Gürcülerle görüşürüz... Ermenistan hakkında salâhiyetimiz yoktur. Hususiyle Ermenilerle aramızda akdedilmiş bir muahede vardır, Gümrü Muahedesi. Ona dair hükümetimizden talimat isteriz ve alınacak cevaba göre hareket ederiz*" diyerek Rusya'nın ısrarlarını reddettiğini belirtmektedir³⁸⁴.

Moskova Antlaşması gereğince, Kafkas Cumhuriyetlerinin bu antlaşma hükümlerini kabul ettiklerini kanıtlayan bir belgenin düzenlenmesi, bir antlaşmanın imzalanması gerekiyordu³⁸⁵. Kafkas devletleriyle görüşmelere başlanmasına ilişkin olarak Temmuz ayında Gürcistan Hariciye Komiseri Swanidze tarafından bir teklifte bulunulmuşsa da, görüşmelerin yapılması Sakarya zaferinden sonra gerçekleştirilebilmiş ve taraflar müzakerelere, 26 Eylül tarihinde Kars'ta başlamışlardır³⁸⁶. Görüşmelerde TBMM Hükümeti'ni Kâzım Karabekir Paşa, Veli Bey, Muhtar Bey ve Memduh Şevket Beyler; Ermenistan'ı İskinaz Muradyan ve Boğus Makizyan; Azerbaycan'ı Behbut Şah Tahtineskiyi; Gürcistan'ı Şalva İlyava ve Aleksandr Swanidze; Sovyet Rusya'yı Jak Halskiyi temsil etmiştir³⁸⁷. Hayli çetin geçen müzakerelerden sonra Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Devletleriyle 13 Ekim 1921'de Kars'ta Antlaşma imzalanmıştır³⁸⁸.

Kars Antlaşması, gerek Türkiye'nin sınırları gerekse koyduğu ilkeler bakımından yedi ay önce Moskova'da imzalanan Türk - Sovyet Antlaşması'nın bir benzeridir. Böyle de olsa,

³⁸³ Kurtuluş Savaşımız, 1973: 136.

³⁸⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, (1985c): Devre: I, İçtima: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt: XII, Ankara: s. 226.

³⁸⁵ Turan, 1992: 210.

³⁸⁶ Kurtuluş Savaşımız, 1973: 136.

³⁸⁷ Düstur, (1929b): Cilt: III, III. Tertip, İstanbul: s. 25-26.

³⁸⁸ Kurtuluş Savaşımız, 1973: 136-137.

Kars Antlaşması'nın Türkiye açısından bir önemi şudur ki, Türk sınırı ve ilkeler Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ulusları adına da kabul edilip yükümlenilmiştir. Bu, hukuksal bakımdan yeni bir güvence ortaya koymayabilir; ancak tarihsel bir gerçeği simgelemektedir.

Kars Antlaşması'nın maddelerini, Moskova Antlaşması'nın maddeleriyle karşılaştırmakta yarar vardır; ancak böylelikle bazı ayrıntılar ya da ek hükümler ve onların anlamları anlaşılabilir. Şöyle ki:

Eski antlaşmaların geçersizliği, Türkiye'nin Misâk-ı Millî sınırları ve Sovyetler Birliği ile güneydoğu sınırlarına ilişkin 1., 2., 4. ve 6. maddeleri Moskova Antlaşması'nın 1. ve 2. maddelerini karşılamaktadır.

Sınır üzerinde Azerbaycan'ın koruyuculuğunda, Nahçıvan bölgesine ilişkin 5. madde ve III. Sayılı Ek, Moskova Antlaşması'nın 3. maddesi ve I (C) Ekinin karşılığıdır.

Kapitülasyonlarla ilgili 3. madde Moskova Antlaşması'nın 7. maddesinin benzeridir.

Sınır halkının gidip gelmesi ve otlaklardan yararlanmasına ilişkin 7. ve 8. maddeleri yeni hükümlerdir; Moskova Antlaşması'nda yoktur.

Boğazlar rejimine ilişkin 9. madde ile Gürcistan, bir Karadeniz kıyısı devleti olarak aynı Sovyetler Birliği'nin Moskova Antlaşması'nın 5. maddesiyle ortaya konulan duruma getirilmiştir.

Bağıtlı devletlerin birbiri aleyhindeki eylemlere izin vermemeleri konusunda Moskova Antlaşması'nın 8. maddesinde yer alan kararları Kars Antlaşması küçük değişikliklerle, 10. maddesiyle içermektedir³⁸⁹.

Kars Antlaşması'yla Türkiye'nin doğu sınırı kesinlik kazanmıştır³⁹⁰. Türkiye, Kafkaslar'daki durumunu sağlamlaştırmış ve Misâk-ı Millî'yi üç devlete kabul ettirmiştir³⁹¹. Mustafa Kemal Paşa 01.03.1922'de Mecliste, Kars Antlaşması ile ilgili şunları söylemiştir: *“Bu muahede ile şarkta hukukî bir şekil alan vaziyet-i fiiliyemiz de Sevr Muahedenamesi'nin gayrı kabil-i tatbik olduğunu gösteren vakayiden biridir. Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin menafîi hakikîyesinden ziyade cihan kapitalistlerinin menafîi iktisadiyesine göre halledilmek istenilen mesele Kars Muahedesi'yle en doğru sûret-i hallini buldu”*³⁹².

³⁸⁹ Soysal, 1989a: 39.

³⁹⁰ Aybars, 2000: 266.

³⁹¹ Sonyel, 1991: 186.

³⁹² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1989a: 247-248.

5. Frünze Kurulu'nun Ankara'ya Gelişi

Kars Antlaşması'nın ardından Rusların görüşünde saygınlığı artan Türkiye, yeni durumlardan yararlanarak Yunanlıların Anadolu'dan atılmasını sağlayacak genel bir saldırı hazırlamak amacıyla, Sovyet Rusya'dan daha fazla malî ve askerî yardım istemek kararını almıştır. Moskova'daki Ali Fuat Paşa, o sıralarda Kemalistlerle Fransız temsilcisi Franklin Bouillon arasında yapılan görüşmelerden dolayı meydana gelen Sovyet kuşkularını yatıştırmak için, 17 Ekim'de Rus önderlerinden Stalin'le görüşmüştür. TBMM yönetiminin amacının, Rusya ile Türkiye'nin iki güçlü düşmanı olan Fransa ile İngiltere'yi birbirlerinden ayırmak olduğunu, Türk - Fransız görüşmelerinin gizli bir yanı olmadığını belirtmiştir.

Stalin, Ali Fuat Paşa'nın verdiği bilgidен memnun görünmekle birlikte, 20 Ekim 1921'de Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nda, Ruslar Batılı devletlere saldırırlarsa Türkiye'nin Kafkasya'yı istilâ edeceği yolunda gizli bir bölüm olduğuna inandığını belirtmişti³⁹³.

Aslında Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Türk - Fransız müzakerelerinin başladığı gündен itibaren yapılan işlerden, Ankara'daki Rus Büyükelçisini günü gününe haberdar etmekle kalmamış, bütün işlemlerle ilgili birer sûreti kendisine göndermiş ve itilafnameye ait olup da neşredilmemiş olan mektupların asıllarını Rus Büyükelçisine okutturmuştu. Bunların hiçbirinde Sovyetlerin aleyhinde bir şey bulunmamasına rağmen, Türkiye'ye gereksiz yere itimatsızlık göstermişlerdi. Aslında Rusların Ankara İtilafnamesi'nden memnun olmaları lâzımdı. Çünkü itilafname Fransızları Yakınşark siyasetinde İngilizlerden ayırmıştı. Bu ayrılış ortak dava bakımından iki tarafa da yardımcı olacaktı³⁹⁴.

Kasım sonuna doğru bu konu, iki ülke arasında adeta bir bunalım yaratıyordu. TBMM Hükümeti'ne bir nota göndererek bu antlaşmayı protesto eden ve Sovyet yönetiminin kendisini Moskova'ya geri çağırması olasılığına değinen Ankara'daki Sovyet diplomatik temsilcisi Natzarenus, Ankara Antlaşması'nda, kendi deyimine göre, "*Rus çıkarlarına karşı olan maddeler*" konusunda Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'den bilgi istemişti. Yusuf Kemal'in verdiği karşılıktan memnun olmayınca da doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya

³⁹³ Sonyel, 1991: 186-187.

³⁹⁴ Cebesoy, 2002: 273-274.

başvurmuştu. Mustafa Kemal Paşa ile Yusuf Kemal, Sovyet diplomatik temsilcisini tatmine çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Natzarenus, bu konuda hükümetine bir rapor göndereceğini ve sorunun kapanmamış olduğunu açıklamıştır.

TBMM Hükümeti, Türkiye'nin iç işlerine karışan ve Enver Paşa yandaşlarıyla düzen çeviren Natzarenus'un, protokol dışı davranışlarda bulunması sebebiyle, geri çağırılması için Sovyet yönetimine başvurmuştu. Türk - Fransız antlaşması'nın imzalanmasına engel olamadığı için Natzarenus'u zaten geri çağırarak isteyen Sovyet yönetimi, rahatsızlığını ileri sürerek onu görevden almıştır³⁹⁵. 3 Kasım 1921'de Çiçerin, Aralov'a Ankara Elçiliğini teklif etmiş ve 26 Ocak 1922'de de Aralov Ankara'ya gelmiştir³⁹⁶.

Sovyet Rusya, Fransa'yı İngiltere'den ayırmayı başaran Türkiye'ye karşı kuşku duymanın yanında takdir duyguları da beslemekteydi. Türkiye de Rusların durumundan kaygılanmış, Bağlaşıkların Paris'te düzenlemekte oldukları konferanstan önce Ruslarla olan ilişkilerini düzenlemeye çalışmıştı. Mayıs'ta, İstiklâl Mahkemesi tarafından hapse atılan Türkiye Komünist Partisi üyelerinin affedilerek serbest bırakılmaları için TBMM'de bir kanun kabul edilmişti. Türk Komünist önderi Mustafa Suphi ve arkadaşlarını öldürmekten sanık olanların ele geçirilerek yargılanmaları için çaba harcandığı yolunda Moskova'ya güvence verilmişti.

Türkiye'nin bu davranışlarından memnun kalan Ruslar, iki ülke arasındaki yeni yakınlaşmadan yararlanarak, Ukrayna'daki Sovyet orduları Başkomutanı General Mihail Frünze başkanlığındaki yeni bir kurulu Ankara'ya gönderdiler³⁹⁷. 5 Kasım 1921'de yola çıkan Frünze heyeti, Tiflis'te Sovyet temsilcisi B. V. Legran'dan Ankara'ya götürülmek üzere 1.100.000 altın ruble teslim aldı. Frünze heyeti Türkiye'ye doğru yol alırken, Türk - Sovyet ilişkileri normal bir şekilde yürümekteydi. Sovyet Dışişleri, Türk - Fransız antlaşması'nı kabul ederken, Kars Antlaşması ile Kafkasya sorunları çözülmüştü³⁹⁸.

---

³⁹⁵ Sonyel, 1991: 187.

³⁹⁶ Gotthard Jaeschke, (1989): *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara: s. 165, 173.

³⁹⁷ Sonyel, 1991: 188.

³⁹⁸ Tuğlacı, 1987: 562-563.

Heyet, 13 Aralık 1922'de Ankara'ya geldi. Heyette 40 kadar subay ve emireri vardı. Rusların Frünze'yi böyle bir kurulun başkanı olarak atamalarının sebepleri vardı. Türkiye ile son zamanlarda gerginlik geçiren ilişkilerini iyileştirmek ve Türk askerî davranışlarını kısmen denetlemek istiyorlardı. Oysaki, General Frünze'nin görünürdeki amacı, o sıralarda dış işlerinde özerk bulunan Ukrayna Sovyet Cumhuriyet'iyle Türkiye arasında bir antlaşma imzalanmasıyla ilgili olarak görüşmelerde bulunmaktı³⁹⁹.

Frünze'nin 23 gün süren Ankara ziyareti sırasında, millî kuvvetlere yapılacak yeni askerî yardımlar, Sakarya zaferinden sonra Yunan kuvvetleri karşısında Türk kuvvetlerinin durumu ile ilgili meseleler üzerinde görüşmeler yapılmış⁴⁰⁰ ve 2 Ocak 1922'de Türkiye ile Ukrayna arasında, Kardeşlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştı. 16 maddelik bu antlaşma ile Moskova Antlaşması'nın ilkeleri yenilenmişti. Antlaşma Karadeniz'e ilişkin bazı konuları da kapsıyordu⁴⁰¹.

Frünze'nin Ankara ziyareti, Türkiye ve Rusya arasında büyük dostluk gösterileri için elverişli durum yaratmıştır. Samimi görüşmeler, ziyaretler, övücü nutuklar ve bir de dostluk antlaşması, Frünze'nin Ankara seyahatinin son derece hareketli geçmesini sağlamıştır. Bu sûretle Türk - Sovyet ilişkileri de, Ukrayna vasıta edilerek kuvvetlendirilmiştir.

Frünze, 4 Ocak tarihli telgrafında, Türkiye - Ukrayna antlaşması ile ilgili olarak şunları söylemiştir: *“Antlaşma hükümet içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve halk arasında derin ilgi uyandırmıştır. Netice itibariyle, bütün bu kimselerde Batı Antantı'na karşı, Doğu halklarını birleştiren bir merkez olarak, Sovyet Cumhuriyetlerine bir eğilimi belirtmiştir. Yolumuz üzerindeki en ücra köylerin halkı bile anlaşılabilir, bizimle kurulan ittifaka ilgi gösteriyor. Burada ve İstanbul'da çıkan gazeteler de, müttefiklerimizdir... Sonsuz istismar ve uzun harplerden sonra, memleket güçten düşmüştür, perişandır, bundan dolayı Batının istilacı planlarından korkarak dıştan destek ve işbirliği arıyor, tabii bize ümit bağlıyor... Türklerin bize gösterdikleri ilgi ve sempati, tam manasıyla samimidir...”*⁴⁰²

³⁹⁹ Sonyel, 1991: 188-189.

⁴⁰⁰ *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919 - 1973*, (1997): Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Cilt: I, Ankara: s. 43.

⁴⁰¹ Tuğlacı, 1987: 564-565.

⁴⁰² Selek, 2000b: 697.

Türk - Sovyet ilişkilerini doruk noktasına ulaştıran Frünze Kurulu'nun Ankara görüşmeleri, diplomatik ve askerî açılardan Türkiye için büyük bir başarıdır⁴⁰³.

C. Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Yardımları

Millî Mücadele'ye başlarken büyük ölçüde askerî ve ekonomik yardıma ihtiyaç vardı⁴⁰⁴. Türk Milleti, içinde bulunduğu fakirliğe rağmen elinde bulunan en son imkânları seferber etmiş, ordunun ikmalî için değişik yerlerden kaynak yaratılmaya çalışılmıştı. İç kaynakların ötesinde dışarıdan sağlanan yardımların da İstiklâl Savaşı'nın finansmanında büyük desteği olmuştur⁴⁰⁵. Bunlardan biri de Sovyet Rusya'dan sağlanan yardımlardır.

1. Para Yardımları

Sovyetler ile kurulan siyasî ilişkiler çerçevesinde para yardımları da yer almaktaydı⁴⁰⁶. Savaş veren Türkiye'ye maddî ve manevî yardımda bulunan bu devlet, böylece emperyalist cephenin zayıflamasına yardım etmiş oluyordu. Bu, Rusya için de faydalıydı⁴⁰⁷. Gönderilen para yardımlarının Anadolu'ya geliş tarihlerine ve miktarlarına baktığımızda siyasî ve askerî gelişmelerle yakından ilgili olduğunu görürüz⁴⁰⁸.

Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye Büyükelçi olarak gönderilecek olan Aralov, Türkiye'ye gelmeden önce Lenin'le görüşmüştür. Bu görüşmede Lenin kendisine şunları söylemiştir: *“Kendimiz fakir olduğumuz halde Türkiye'ye maddî yardımda bulunabiliriz. Bunu yapmamız gereklidir. Moral yardımı, yakınlık, dostluk, üç kat değeri olan bir yardımdır. Böylece Türk halkı yalnız olmadığını hissetmiş olacaktır... Ne gibi yardımlarda bulunacağımızı bildirelim; en kuvvetli bir ihtimalle silah yardımında bulunacağız. Gerekirse başka şeyler de veririz...”*⁴⁰⁹

⁴⁰³ Sonyel, 1991: 190.

⁴⁰⁴ Fethi Tevetoğlu, (1988): *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Yayınları, Ankara: s. 36.

⁴⁰⁵ Yalçın v.d, 2000: 329.

⁴⁰⁶ Nurettin Duygun, (1989): *Ulusal Bağımsızlık Mücadelesinde Sovyetler Birliği Yardımları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: s. 61.

⁴⁰⁷ Boris M. Potskhveriya, (1983): “Dış Politikanın Leninci İlkeleri ve Bugünkü Sovyet - Türk İlişkileri”, *VIII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, TTK Yayınları, Cilt: III, Ankara : s. 1887.

⁴⁰⁸ Doygun, (1989): 61.

⁴⁰⁹ S. İ. Aralov (1997a): *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, Cilt: I, (basım yeri yok): s. 47-48.

Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Sivas Kongresi'nden sonra, Rusların yardım olanaklarını araştırmak üzere Halil Paşa Rusya'ya gönderilmişti. İlk Sovyet yardımı ile yola çıkan Halil Paşa, Temmuz 1920'de yüz bin lira değerindeki altınla Moskova'dan ayrılmıştı. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında kara bağlantısı olmadığı için büyük güçlüklerle ve yollarını kesen Ermenilerle mücadele ederek Nahçıvan'a varmıştı. Daha sonra Karaköse'ye geçerek külçe halindeki altınları Karaköse'deki Tümen Komutanı Cavit Bey'e teslim etmişti. Altınlar 8 Eylül 1920 günü Erzurum'a ulaşmıştı. Hastanedeki kantarda tartılarak teslim alınmış, iki yüz kilo kadarı Doğu Ordusu için alıkonarak, öbürleri Ankara'ya gönderilmiştir⁴¹⁰.

1920 yılı Eylül ayı içinde Rusya'dan gönderilen deniz motorlarının birisinde bir milyon altın ruble Trabzon'a gelmiş, Doğu Cephesi Komutanlığı'nın Trabzon'daki Tümene verdiği emir üzerine 9 Ekim 1920'de Trabzon'dan hareket eden kamyonlarla Erzurum'a gönderilmişti.

17 Aralık 1920 günü Tuapse'den Trabzon'a gelen bir motorla, önceden Moskova'ya gönderilen Teğmen Bekir tarafından beheri 10 rublelik 150.000 adet yani bir buçuk milyon altın ruble getirilmişti. Teğmen Bekir; bu paradan 100 adedinin Moskova'da bulunan Bekir Sami Bey tarafından ve ayrıca 100 adedinin de Rize mebusu Osman Bey tarafından alınarak Tuapse Konsolosuna verildiğini söylemiştir.

Bunlardan ayrı olarak, Gümrü'de bulunan Rusya Müttefik Cumhuriyetleri Şûraları Vekili tarafından Erzurum'daki askerî okullar ve sanayi tesisleri için 50.000 altın ruble ve Azerbaycan Şûralar Cumhuriyeti adına da 100.000 Osmanlı altını bağışlanmıştı⁴¹¹.

Rusların özellikle Ermeniler lehine tavır koyup Türk millî menfaatlerine ters düşen tutumları olduğu günlerde Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkilerinde bir süre gerginlik yaşanmış ve yardımlarda duraklama olmuşsa da, Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından sonra alınan prensip kararı gereği Sovyet Rusya'dan yardımlar gelmeye devam etmiştir. 1921 ve 1922 yıllarında da partiler halinde gelen Rus yardımlarını görmekteyiz⁴¹².

⁴¹⁰ Erol Mütercimler, (1992): *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Yardım*, Yaprak Yayınları, İstanbul: s. 113.

⁴¹¹ *Türk İstiklâl Harbi (İdarî Faaliyetler)*, (1975): Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Cilt: VII, Ankara: s. 167-168.

⁴¹² Yalçın v.d., 2000: 340.

Mevcut belgelere göre, Rusya'dan alınan paraların miktarlarıyla Türk parasına göre değeri şu şekildedir:

1920 Yılında Verilenler	Birlik Bir Rus Altın Rublenin Türk Parası Olarak Değeri	Tutarı (TL)
(6 sandık = 400 kg) 516.800 adet altın ruble	0,59 TL	304.912
1.000.000 ruble	0,59 TL	590.000
1.500.000 ruble	0,59 TL	885.000
50.000 ruble	0,59 TL	29.500
100.000 adet Osmanlı altını	5,07 TL	507.000
Toplam		2.316.412
1921 Yılında Verilenler		
4.000.000 adet altın ruble	0,59 TL	2.360.000
4.000.000 adet altın ruble	0,59 TL	2.360.000
1.160.000 adet altın ruble	0,59 TL	900.000
240.000 adet altın ruble	0,59 TL	141.600
400.000 adet altın ruble	0,59 TL	236.000
Toplam		5.997.600
1922 Yılında Verilenler		
1.100.000 adet altın ruble	0,59 TL	649.000
3.500.000 adet altın ruble	0,59 TL	2.065.000
Toplam		2.714.000
GENEL TOPLAM		11.028.012 ⁴¹³

Rusya'dan gelen para yardımlarıyla ilgili olarak Buhara Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 1972 yılında yayınlanan açıklamaları, Rus yardımının esas kaynağı hakkında bir fikir vermesi açısından oldukça önemlidir. 1920 yılında Buhara Cumhuriyeti'nin

⁴¹³ *Türk İstiklâl Harbi (İdarî Faaliyetler)*, 1975: 173-174.

ilk ve son Cumhurbaşkanı olan Osman Kocaoğlu'nun açıklamasına göre, Sovyet yardımının iç yüzü şöyledir:⁴¹⁴

“1920 yılında Buhara Cumhuriyeti kurulduktan sonra... Sovyet Rusya büyükleri ve Lenin ile temasta bulunmak üzere Moskova'ya gitmiştim. Bizden bir müddet önce Temmuz ayı ortalarında Türkiye'den de Bekir Sami Bey başkanlığında bir kurul millî hükümet için yardım konusunu görüşmeye gelmişti. ...kendisiyle görüştüğüm gün, Lenin, önem verdiğini hissettirdiği Türkiye'den söz açarak, 'Ankara'dan bir kurul geldi acele yardım istiyor bu hususta sizin fikriniz nedir' dediler. Hiç tereddüt etmeden: Elbette yardım etmek gerek ve vakit geçirmeden yapılmalıdır, değişim üzerine bu işe zaten kararlı olduklarını, fakat bazı zorluklarla karşılaştıklarını belirten bir ifadeyle, 'yardım problemi için bizi düşündüren iki zorluk vardı. Birisi, Türklerin istedikleri altın para bizde azdı' deyince sözünü kestim, bizde altın para var verebiliriz, dedim. Lenin memnun oldu. 'Diğer zorluk, yol problemidir. Çünkü Türklere yalnız para değil, cephane ve harp gereçleri ve silah da vermemiz gerekiyor.' ...Buhara'ya döndüm. Durumu meclise intikal ettirdim. Meclis itirazsız 100 milyon altın rublenin gönderilmesini kabul etti. Vakit geçirmeden formaliteleri tamamlattım ve rubleleri derhal Ankara'ya yetiştirmek üzere Rus hazinesine teslim ettik.”⁴¹⁵

Osman Kocaoğlu'nun açıklamasına göre 100 milyon altın rublenin Buhara tarafından,⁴¹⁶ TBMM Hükümeti'ne teslim edilmek şartıyla⁴¹⁷ Rusya'ya gönderildiği açıkça bellidir. Fakat Ruslar bu parayı Türkiye'ye yollamamışlardır. Çünkü o zamanki rayiçe göre, birlik ruble bizim paramızla 59 kuruş idi. Bu kura göre yardımın miktarı 100.000.000 x 59 kuruş = 59 milyon TL tutmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi üç yıl içinde Sovyet Rusya'nın para olarak yaptığı yardım 11.028.012 TL'yi geçmemiştir. Bu durumda, 59 milyon TL'nin 47.971.988 TL'sinin gönderilmediği anlaşılmaktadır⁴¹⁸. Bu para eksiksiz olarak Türkiye'ye gelmiş olsaydı gerek ordunun gerekse Türk halkının ve sanayiinin o zamanki yoksul halini düzeltirdi⁴¹⁹.

⁴¹⁴ Yalçın v.d., 2000: 342.

⁴¹⁵ *Türk İstiklâl Harbi (İdarî Faaliyetler)*, 1975: 172–173.

⁴¹⁶ Yalçın v.d., 2000: 342.

⁴¹⁷ Saray, 1985: 87.

⁴¹⁸ Yalçın v.d., 2000: 342.

⁴¹⁹ *Türk İstiklâl Harbi (İdarî Faaliyetler)*, 1975: 173.

Bilindiği gibi 1920’de Buhara, Sovyetler tarafından işgâl edilip Bağımsız Buhara Hanlığı, Sovyetler içinde muhtar bir cumhuriyete dönüştürülmüştü. Uluslararası ilişkilerde tamamen Sovyetlere bağlı olan Buhara Cumhuriyeti ancak idari ve malî işlerde, yani iç işlerinde serbestti. Durum böyle olunca, Buhara’dan gönderilecek yardımların Moskova kanalıyla gelmesinden başka meşrû yol olamazdı. Öte yandan Moskova’nın bilgisi dışında gizli yollardan gönderilmesi ise zamanın şartları, yol güvenliği ve paranın çokluğu gibi sebeplerden dolayı neredeyse imkânsızdı. Meseleye bir başka açıdan bakacak olursak, yeni bir rejime geçmiş, iç ve dış problemleri oldukça çok olan ve paraya her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyacağı bir dönemde bulunan Rusya’nın, kendi has hazinesinden bu kadar yüklü bir parayı gönderebileceği de pek akla yatkın gelmemektedir⁴²⁰.

2. Silah, Cephane ve Malzeme Yardımları

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri, bir yandan Türk ordusunu terhis ettirirlerken diğer yandan da orduya ait silah ve cephane el koymuşlardı. Toplayamadıkları silahların önemli parçalarını (tüfeklerin sürgü kolları, topların kamaları) kendi bölgelerine taşıtıp, geri kalanları imha etmişlerdi.

Anadolu’ya dağılmış bulunan birlikler içinde en düzgün ve malzeme bakımından en iyi durumda olanı Erzurum’da bulunan 15. Kolordu idi ve bu kolordu Ermeni saldırılarına karşı bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıktığı sırada Anadolu’da bütün kuvvet 35 bin savaşçı kadardı.

Orduya olanak sağlamak için İtilaf Devletleri’nin işgâli altında bulunan yerlerden özellikle İstanbul’dan Anadolu’ya silah ve cephane kaçırmak için çeşitli gruplar kurulmuştu. Bu gruplar büyük hizmetler yapmışlardı. Tekâlif-i Milliye Emirleri ile de Anadolu’nun kaynakları ordunun emrine verilmişti. Eski tren ve ray parçaları eritilerek kılıç, süngü, tüfek süngüsü, top kamaları yapılıyordu. Çapları büyük mermiler, patlama tehlikesine rağmen inceltiliyordu. Böylece iç kaynakların tüm sınırı zorlanmıştı⁴²¹. Bu zor şartlar içinde ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için dış kaynak arayışına gidilmiş ve Sovyetler Birliği’nden silah, cephane ve malzeme yardımı alınmıştı.

⁴²⁰ Yalçın v.d., 2000: 343.

⁴²¹ Aybars, 2000: 329-330.

Mustafa Kemal Paşa, Rusya'dan gelen Sovyet diplomat Aralov'a şunları söylemiştir: *“Biz Türkler sizin ağır durumunuzu hesaba katmıyor değiliz. Rusya'nın kendisi de şu anda zengin değildir. Bunun için, bize neler verip neler veremeyeceğinizi düpedüz ve açıkça söylemenizi rica ederim. Bundan dostluğumuza hiçbir zarar gelmeyeceğine emin olabilirsiniz! Biz yine de Sovyetler Birliği'ne saygı göstermekte kusur etmeyeceğiz. Aramızdaki dostluk, yalnız sizin maddî yardımınıza değil, manevî yardımınıza da dayanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin, durumumuzun en ağır olduğu bir sırada yardımımıza koştüğünü, bizi desteklediğini hatırimızdan çıkarmıyoruz.”*⁴²²

18 Eylül 1921 tarihi ile 14 Haziran 1922 tarihi arasındaki sürede Rusya'dan gelen silah, cephane ve gereç toplam sayısı şu şekildedir:

- 43.374 adet piyade tüfeği
- 56.042 sandık çeşitli piyade mermisi
- 18 sandık Rus piyade mermi fabrikası aletleri
- 318 adet ağır ve hafif makineli tüfek
- 81 adet top
- 13 adet Rus bomba topu
- 159.043 atım çeşitli top mermisi
- 40 sandık Fransız el bombası
- 83 sandık İngiliz el bombası
- 200 adet Rus el bombası
- 60 adet süvari kılıcı
- 10 sandık dumansız barut
- 48 sandık Rus piyade mermi kovani
- 8 sandık Rus piyade mermi kapsülü
- 104 sandık Rus piyade mermi çekirdeği⁴²³.

⁴²² Aralov, 1997a: 137-138.

⁴²³ *Türk İstiklâl Harbi (İdarî Faaliyetler)*, 1975: 408.

IV. BÖLÜM

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI SONRASI SOVYET RUSYA İLE İLİŞKİLER

A. Lozan Konferansı Sırasında Boğazlar Sorunu ve Türk – Sovyet İlişkileri

1. Lozan Konferansı'na Sovyet Rusya'nın Katılması ve Gelişen Olaylar

26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz ve 30 Ağustos 1922'deki Dumlupınar Zaferi, Sovyet Dışişleri tarafından 3 Eylül 1922 tarihli bir telgrafla kutlanmıştır⁴²⁴. Ancak, Yunanlıların Anadolu'dan çıkarılması ile İtilaf Devletleri'yle kesin barış antlaşmasının başlaması, aynı zamanda Türk - Sovyet ilişkilerinde de yeni bir dönem açacaktır.

İzmir'in geri alınması ve Türk ordusunun Boğazlara doğru ilerlemesiyle 1922 sonbaharında, Batıda “*Çanakkale Bunalımı*” olarak adlandırılan olaylar dizisi başlamıştır. Türk - Sovyet ilişkileri de bu bunalım çerçevesinde ve Boğazlar üzerine gelişecektir. Türk ordusu boğazlara doğru yaklaşırken Karahan*, Curzon'a 12 Eylül 1922'de bir nota göndererek, 1914 savaşından önce yapılmış olan Boğazlar konusundaki tüm antlaşmaların geçersiz olduğunu, savaştan sonra bu konuda yapılmış tek geçerli antlaşma olan Moskova Antlaşması'nda ise Boğazların sadece ticaret gemilerine açık olduğu kaydının bulunduğunu ve bu konuyu görüşmek üzere Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin katılacağı bir konferansın toplanmasının öngörüldüğünü belirterek bu konuda yapılacak herhangi bir görüşmeye Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Hükümetlerinin de katılmasının gereğine değinmiştir⁴²⁵.

Bu arada, Lord Curzon ile Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı R. Poincare, bunalıma karşı aralarında bir çözüm bulmak üzere Paris'te toplanırlarken, bir yandan da İtilaf Devletleri, İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Hükümet üyeleriyle bir barış arayışına

⁴²⁴ Tuğlacı, 1987: 569.

* *Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı* (Sonyel, 1991: 290-291).

⁴²⁵ Yerasimos, 2000: 338, 469-471.

girişmişlerdi. Curzon ve Poincare, 20 Eylül 1922’de yaptıkları görüşmede toplanacak olan konferansa Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Japonya’nın çağrılmasını öngörürlerken Rusya’dan hiç söz etmemişlerdi. Amaç, konferansta oluşabilecek bir Türk - Sovyet cephesini önlemektir⁴²⁶.

Öte yandan, konferansta ele alınacak önemli konulardan biri Boğazların statüsünün belirlenmesiydi. 1921 Moskova Antlaşması’nda Boğazların kıyıdaş devletlerce düzenleneceği kararlaştırılmıştı. Fakat burayı boşaltmak zorunda kalan İtilaf Devletleri, düzenlemede söz sahibi olmak istiyorlardı. Üstelik Moskova’nın bu düzenlemeye katılmasına karşıydılar. Bolşevik yönetimi ise, bir yandan İtilaf Devletleri’ne karşı kendisinin katılmayacağı bir düzenlemenin geçersiz olacağını öne sürerken, öte yandan Türkiye’ye Moskova Antlaşması’nda öngörülen düzenlemeyi anımsatıyordu. Büyükelçi Aralov, 3 Ekim 1922’de Dışişleri Bakanlığına verdiği notada, Türkiye’yi birlikte hareket etmeye çağırıyordu. Sonunda Rusya, Ukrayna ve Gürcistan delegelerinden oluşan Sovyet delegasyonu da Lozan Konferansı’nın birinci bölümüne ve yalnızca Boğazlar konusunun müzakerelerine katılmıştı⁴²⁷.

20 Kasım 1922’de açılan konferansın 21 Kasım oturumunda üç ana komisyon kurulmuştu. Lord Curzon’un başkanlığındaki birinci komisyon ülkesel ve askerî konuları; Garroni’nin başkanlığındaki ikinci komisyon, Türkiye’deki yabancıların ve azınlıkların statüsünü; Barrere’nin başkanlığındaki üçüncü komisyon da malî ve ekonomik konuları ele alacaktı. Bu komisyonların kurulmasından sonra, “*Yakın Doğu İşleri Konferansı*” oturumlarına resmen başlamıştır⁴²⁸.

Boğazlar konusunun müzakeresinden önce Türk delege heyeti, Rus delege heyetiyle bir ön görüşme yapmıştı. Türkiye baş delegesi İsmet Paşa, Rus delege heyetine 2 Aralık 1922 akşamı bir yemek vermişti. Yemekten sonra Çiçerin, ciddi bir tavır takınarak konferansta Boğazlar sorununa başlanacağını, bunda Türkiye ile Rusya’nın ortak ve bağışık bir hareket hattı izlemesi gerektiğini söylemiş ve şu isteklerde bulunmuştur:

---

⁴²⁶ Tuğlacı, 1987: 570.

⁴²⁷ Akdevelioğlu v.d., 2001: 175-176.

⁴²⁸ Sonyel, 1991: 303-304.

“Karadeniz’in ve Rusya’nın emniyeti için Boğazların kapalı olması ve harp gemilerinin geçmemesi lâzımdır.

Boğazların Türkiye tarafından tahkim edilmesini ve savunulmasını isteyeceğiz.

Eğer Türkler Boğazların harp gemilerine açık olmasını kabul ederlerse bu, Rusya’nın terki ve Damat Ferit politikasının devamı demektir. Bu hususu şimdiden anlamak isteriz.”

Bu sözler üzerine İnönü de şunları söylemiştir: *“Boğazlara uygulanacak rejim hakkındaki Türk prensibi dünyaca bilinmekte ve Sovyet Rusya tarafından da kabul edilmiş bulunmaktadır. Bu prensip: ‘Boğazlar açık, İstanbul ve Marmara emniyette’ kuralıdır. Bu prensibi değiştirerek ortaya çıkamayız. Türkiye’ye daha fazla çıkar sağlayan Rus isteklerine müzakerelerde destek olabilir.”*

Rus heyetinin Lozan’a gidişinden itibaren Türk heyeti ile yaptığı sıkı ilişkiler İtilaf çevrelerinde merak ve endişe uyandırmıştı. Yabancı basında Türk - Sovyet istekleriyle konferansın kesilmesi ihtimali üzerine ve Türk - Sovyet münasebetlerinin mahiyeti hakkında yorumlar yapılmaya başlanmıştı⁴²⁹.

2. Boğazlar Üzerine Müzakereler ve Sonuçları

Lozan’da Arazi Komisyonu’nun çözülemeye çalıştığı oldukça itilafli konulardan biri, Boğazlar sorunuydu. İsmet Paşa, barışın İngilizlerin elinde olduğu kanısında idi. Ona göre, dünyada en güçlü donanmaya sahip olan İngilizler, Boğazlar sorununu en önemli sorun olarak nitelendiriyorlardı. Ancak, bu konuda Lord Curzon’un kendi ayrı hesapları vardı. İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold’un önerisi üzerine İsmet Paşa’yı Sovyet Rusya’nın etkisinden uzaklaştırarak, Türkiye ile Sovyet Rusya’nın arasını açmaya çalışıyordu. 27 Kasım 1922’de İsmet Paşa ile yaptığı özel bir görüşme sırasında Boğazlar sorununda Türklerin Sovyet görüşlerine kapılmamaları yolunda uyarıda bulunuyor; ileride ekonomik yardım için Batı’ya başvurmaları olasılığından söz ediyordu⁴³⁰.

⁴²⁹ *Türk İstiklâl Harbi (Batı Cephesi)*, (1969): Gnkur. Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, 6. Kısım, 4. Kitap, Ankara: s. 138-139.

⁴³⁰ Sonyel, 1991: 311-312.

Konferansta Boğazlara ait üç farklı görüş ortaya çıkmıştı: Müttefik devletlerin görüşü, Rusya'nın görüşü, Türkiye'nin görüşü.

1. Müttefiklerin istekleri: Boğazların hem ticaret hem savaş gemileri için mutlak olarak açık olması idi. Bu açıklığın teminatı olarak Boğazların iki kıyısının askersizleştirilmesi, uluslararası bir komisyonun bu işi idare ve kontrol etmesi isteniyordu.

2. Rusların isteği: Boğazların yalnız ticaret gemilerine mutlak olarak açık olması, savaş gemilerine kapalı tutulması, Türkiye'nin Boğazları tahkim etmesiydi.

3. Türk isteği: Misâk-ı Millî'nin 4. maddesinde belirtildiği üzere Boğazların, İstanbul ve Marmara'nın güvenliğinin sağlanması koşuluyla dünya ticaretine açık bulundurulmasıydı⁴³¹.

Boğazlar konusunda uygulanacak rejimin müzakereleri başladığında ilk olarak Türk delege heyetine söz verilmişti. İsmet Paşa, Boğazlar konusunun müzakeresine, Türkiye'nin daima istediği gibi Rus delege heyetinin katılmasından memnunluk duyduğunu, Türk arazisinde bulunan Boğazların, dünyanın geçidi olması sebebiyle bütün devletlerin meşrû çıkarlarını sağlayacak bir çözülemeye varılması dileğinde bulunduğunu, Türk delege heyetinin bu konuda ancak ana ilkeler ileri süreceğini ve esasen Türkiye'nin bu ilkeleri Misâk-ı Millî ile ilân etmiş bulunduğunu ifade etmişti.

Söz alan Sovyet baş delegeşi şu mütalâa ve tekliflerde bulunmuştu: Boğazları ticarî ulaşımına kesin olarak açmak, savaş gemilerine ise her zaman kapalı bulundurmak gerekir. Savaş gemileri için Boğazları açmak, bunları en kuvvetli deniz devletinin eline teslim etmek demektir. Boğazları tahkim ve takviye edebilmek hakkı, Türkiye'ye verilmelidir. Boğazların ticarete serbestliği ancak bu sûretle teminat altına alınabilir. Türk Misâk-ı Millîsinin Boğazlarla ilgili maddesi, Rusya'nın çıkarlarını da temin eder⁴³².

Romanya temsilcisi Duca, Boğazların askerden arındırılmış bölge ilân edilerek uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesini, savaş ve ticaret gemilerine kayıtsız şartsız açık kalmasını önermiş, diğer sözcüler tarafından da desteklenmişti⁴³³. Bundan sonra Bulgaristan ve Yunanistan delegeleri konuşmuştur⁴³⁴.

⁴³¹ Aptülahat Akşin, (1966): *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Cilt: II, İstanbul: s. 159.

⁴³² *Türk İstiklâl Harbi (Batı Cephesi)*, 1969: 139.

⁴³³ Sonyel, 1991: 312.

⁴³⁴ Akşin, 1966: 160.

Lord Curzon ise şunları söylemişti: “Çiçerin, Türkleri de mi temsil ediyor? Eğer başında bir kalpak olsaydı, İsmet Paşa konuşuyor zannedilecekti. Türklerin Çiçerin’le aynı düşüncede olup olmadığını henüz anlayamadım. Bu konudaki Türk görüşü açık olarak belirtilmelidir.”

Buna karşılık İsmet Paşa: “Boğazlar kendi arazisinde olduğu için Türkiye, egemenlik hakkını korumakla ödevlidir. Bugünkü beyanlar içinde Rus teklifi Türk görüşünü desteklemektedir. Türk heyeti önce bütün teklifleri dinleyecek ve inceleyecektir.” demişti⁴³⁵.

İsmet Paşa’nın verdiği cevap Lord Curzon’u şaşırtmıştı. Ertesi sabah konferansta söz alan Curzon, Çiçerin’in önerilerini reddetmiş ve İngiliz projesini, Bağlaşkların projesi olarak şu şekilde açıklamıştı: Boğazlar, gerek savaş gerekse barış sırasında deniz ulaşımına tamamen açık bulundurulmalı; Türkiye’nin güvenliği kısmen güvence altına alınmalı; Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının Avrupa ve Asya kıtalarındaki kıyılarında bazı bölgeler etkili bir şekilde askerden arındırılmalı; gerekli teknik hizmetleri ve denetimi sağlayacak uluslararası bir komisyon kurulmalı; bu komisyonda Karadeniz’e kıyısı bulunan devletlerle -Türkiye, Sovyet Rusya, Romanya ve Bulgaristan- Akdeniz ticaretiyle yakından ilgilenen Fransa, İngiltere, Japonya, İtalya, Birleşik Amerika, Yunanistan ve Yugoslavya birer üye ile temsil edilmeli; Türkiye’yi temsil eden üye, komisyonun sürekli başkanı olmalı; askerden arındırılmış bölgelere karşılık, Türkiye’nin güvenliği için herhangi bir güvence verilmesi konusu öteki askerden arındırılmış bölgelerin görüşüleceği zamana bırakılmalı⁴³⁶.

Lord Curzon, tarihten bahsederek Rusların daima İstanbul’u almak isterlerken şimdi İstanbul’u savunmalarını anlayamadığını ve Ruslara özel bir Karadeniz teşkiline çalışıldığını iddia etmişti. Rus baş delegesi Çiçerin, Lord Curzon’a cevap olarak Çar Rusya’sı ile Sovyet Rusya’nın rollerinin farklı olduğunu, Sovyet Rusya’nın milletlerin bağımsızlık ve hukukundan başka bir şey aramadığını, Çar Rusya’sının Asya’da ilerlemeyi, bugünkü İngiltere’nin ise Avrupa’da ilerlemeyi prensip edindiklerini ileri sürmüştü. Bu tartışmalardan sonra 8 Aralık 1922 tarihinde toplanmak üzere oturuma son verilmişti⁴³⁷.

⁴³⁵ *Türk İstiklâl Harbi (Batı Cephesi)*, 1969: 140.

⁴³⁶ Sonyel, 1991: 312-313.

⁴³⁷ *Türk İstiklâl Harbi (Batı Cephesi)*, 1969: 141.

Boğazları tüm savaş gemilerine kapatmak amacını güden Sovyet önerileri, Türk çıkarlarına uygun düşmekle birlikte, Lord Curzon'un projesi reddedilirse barışın tehlikeye gireceği düşünülüyordu. İsmet Paşa, Çiçerin'le yaptığı özel bir görüşmeden, Türkiye'nin Boğazlar sorunuyla ilgili olarak Bağlaşıklarla silahlı bir çatışmaya girmesi halinde, Sovyet Rusya'dan yardım beklenemeyeceği sonucunu çıkarmıştı. Dolayısıyla Bağlaşıkların projesi Türk çıkarlarına en az zararlı olacak bir şekilde kabul edilmeye karar verildi. Böylece İngiltere'nin ekonomik, malî ve adlî konularda Fransa ile İtalya'yı desteklemeyeceği ümit ediliyordu. Lord Curzon'un Boğazlarla ilgili olarak öne sürmüş olduğu temel ilkeler, 8 Aralık'ta üstü kapalı olarak kabul edildi. Buna karşılık Boğazlar, Marmara Denizi ve İstanbul'un ani bir saldırıya karşı korunacağına dair güvence istendi. Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan temsilcilerinin Bağlaşık önerilerini kabul etmeleri üzerine Sovyet temsilcisi yalnız kaldı. Lord Curzon, bu konuda ustalıklı davranarak, çoğunu makûl bulduğu Türk dileklerine karşı uzlaştırıcı bir tutum uyguladı ve bu dileklerin incelenmesi için ilgili uzmanlar arasında bir toplantı yapılmasını önerdi⁴³⁸.

Buna karşılık Çiçerin, yapılmış olan öneriler ve karşı önerilerin incelenmesi için bütün ilgili heyetlerin katılacağı bir alt komisyonun kurulmasını istedi. Curzon, Çiçerin'in isteğine karşılık olarak burada Türk ve İtilaf uzmanlarının özel görüşmesinin söz konusu olduğunu ve bunun Rusya'yı ilgilendirmediğini ileri sürdü. Türk heyeti Curzon'un bu görüşüne karşı çıkmayınca, Sovyet heyeti Boğazlar üzerindeki pazarlıklardan da uzaklaştırılmış oldu⁴³⁹.

Bunu izleyen on gün içinde Lord Curzon, Türklere gönülsüz olarak bazı önemli ödünler vermek zorunda kalıyordu. Bu ödünler; Karadeniz'e girecek savaş gemilerinin sayısının kesinlikle sınırlandırılması, Yunanistan'ın Boğazlar komisyonundan çıkarılması, komisyonun yalnız büyük devletlerin ve Türkiye'nin temsilcilerinden kurulması, askerden arındırılmış bölgelerde kısıntı yapılması ve İstanbul'da 12.000 kişilik bir Türk garnizonu bulundurulmasıydı. İsmet Paşa, Türklerin Gelibolu Yarımadası'nda da bir garnizon buldurmalarını, İstanbul'un güvenliğinin güvence altına alınmasını ve Ege Adaları'na egemenlik tanınmasını da istedi, ancak Lord Curzon buna kesinlikle karşı çıktı.

---

⁴³⁸ Sonyel, 1991: 313.

⁴³⁹ Tuğlacı, 1987: 573.

Bu arada Çiçerin, “*sinsi*” olarak nitelendirdiği Bağlaşık projelerini reddederek bir talî komisyon tarafından görüşölmek üzere ikinci bir Rus projesi sununca, Lord Curzon bunu kabul etmedi. Rusların bu davranışından cesaret alan Türk temsilcileri, son on günden beri Boğazlar sorunuyla ilgili olarak yapılan görüşmelerin yetersiz olduğundan yakınıp, ana konuların yeniden ele alınmasını istediler⁴⁴⁰.

19 Aralık toplantısında hem Sovyet tasarısını, hem de Türk karşı önerilerini reddeden Lord Curzon, 20 Aralıkta yapılan toplantıda da Boğazlar konusundaki resmî toplantıların bitmiş olduğunu ve geri kalan sorunların özel toplantılarda çözümlenebileceğini söyledi. Böylece, Sovyet heyeti görüşmelerden kesinlikle uzaklaştırılmış oldu⁴⁴¹. Sovyet temsilcisi suskun kalmakla, Boğazlar sorununda Türklere Rusların arasının açıldığı izlenimini uyandırıyor. Buna rağmen İsmet Paşa ile Bağlaşık temsilcileri arasında yapılan iki ayrı görüşmede Boğazlar Konvansiyonu konusunda bir anlaşmaya varılamayınca, Lord Curzon bunu Türklere empoze etmek isteğini duymaya başlıyordu. Askerden arındırılacak bölgelerin Bağlaşıkların denetimi altında bulundurulması görüşüne kesinlikle karşı olan İsmet Paşa, bu görüşte direnecek olursa konferansın kesintiye uğrayacağını, 20 Aralık'ta Ankara'ya bildirdi⁴⁴².

Türkiye baş delegesinin konferans müzakerelerine ait Başbakanlığa gönderdiği raporlardaki kesinti ihtimali, Başbakanın 21 Aralık 1922 tarihli telgrafı ile Genelkurmay Başkanlığı'na bildirildi. Bu telgrafı alan Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Ordu Birliklerine gönderdiği aynı tarihli (21 Aralık 1922) genelgede, konferans müzakerelerinin kritik bir devreye girdiğini belirttikten sonra, ordunun her an harekete hazır bulundurulması için ihtiyaçlarının hızla tamamlanmasını, subay izinlerinin geçici olarak kaldırılmasını emretti. Yine 21 Aralık 1922 tarihinde Başkomutan, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı Müşir Fevzi Paşa'ya şu telgrafı gönderdi: “*Konferansın inkıta ihtimali yakın görüldüğüne göre orduların hızla harekete geçirilmesi ve ilk hedefleri, Trakya'da hareket tarzı hakkındaki mütalâalarının ve şimdiden alınması gereken tedbirlerin ordulara emir buyrulmasını ve bildirilmesini rica ederim.*”

---

⁴⁴⁰ Sonyel, 1991: 314.

⁴⁴¹ Tuğlacı, 1987: 574.

⁴⁴² Sonyel, 1991: 314-315.

Genelkurmay Başkanı, Başkomutanın emir ve işaret ettiği noktalara ait mütalaalarını 21 - 22 Aralık 1922 tarihli telgrafında şu şekilde belirtmekteydi: “*Konferansın inkıtai halinde orduların ilk hedefi derhal Boğazları tutarak Anadolu yönündeki İngiliz kuvvetlerini denize atmak ve Boğazlardan düşman gemilerinin geliş geçişini yasaklamaktır.*”⁴⁴³

Konferansın 1 Şubat 1923 günkü oturumunda İsmet Paşa, Gelibolu’ya bir Türk Garnizonu gönderilmesi ve Trakya’daki Türk askerî kuvvetlerine konan sınırlamanın kaldırılması şartıyla Boğazlar Konvansiyonunu kabule hazır olduklarını açıkladı. Ancak, Sovyet temsilcisi Çiçerin bu konvansiyonu reddetti. Böylece Türkiye ile Rusya’nın arasını açmayı başaran Lord Curzon büyük bir başarı sağlamış oldu⁴⁴⁴.

Lozan Konferansı kapitülasyonlar sorunu nedeniyle tıkanarak 4 Şubat 1923’te kesildi⁴⁴⁵. Konferansın dağılmasından hemen sonra, 6 Şubat’ta konferans genel sekreterliğine bir mektup gönderen Sovyet heyeti, Boğazlar konusunda herhangi bir karar alınmadığına göre görüşmelerin tekrarlanmasını, bu toplantılara Sovyet heyetinin de çağrılmasını, bu konuda heyet üyesi ve Rusya’nın Roma temsilcisi Varovski’ye haber verilmesini istedi. Batı basınında Sovyetlerin Boğazlar sözleşmesini imzalamayı reddettikleri haberleri çıkınca Dışişleri Halk Komiseri, 20 Şubat 1923’te gönderdiği telgrafla Varovski ve Aralov’dan bunları yalanlamasını istedi.

İtilaf Devletleri temsilcileri Londra’da 27 Mart 1923’te buluşarak, kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettikten sonra konferansın yeniden açılmasını kararlaştırdılar. Bunu öğrenen Varovski, konferans genel sekreterine 5 Nisan’da konferansa katılmayı isteyen bir yazı yazdı. Fakat genel sekreter 12 Nisan tarihli cevabında, Boğazlar konusunda artık görüşmeler yapılamayacağını ve zaten Sovyet heyetinin bu sözleşmeyi imzalamayı reddettiğini bildirerek, eğer Sovyet hükümeti bu konuda düşüncesini değiştirdiyse gelip imzalamaları için imza gününün ileride bildirileceğini söyledi⁴⁴⁶. Lozan Konferansı ikinci dönem toplandığında Sovyet Rusya katılmadı. Konferansın sonunda, Boğazlar mukavelesini imzalamak istiyorsa Lozan’a delegesini yollaması kendilerine bildirildi. Rusya, “...barışı teşvik gayesiyle mukaveleyi imzalayacağını ancak tatbikat Rusya’nın ticaret ve güvenliği

⁴⁴³ *Türk İstiklâl Harbi (Batı Cephesi)*, 1969: 160-161.

⁴⁴⁴ Sonyel, 1991: 315.

⁴⁴⁵ Akdevelioğlu v.d., 2001: 176.

⁴⁴⁶ Tuğlacı, 1987: 575.

bakımından kâfi garantiyi vermediği takdirde bunu feshetmek konusunu ortaya getireceğini” söyledi⁴⁴⁷.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan’da Türkiye ile barış antlaşmasıyla aynı zamanda Boğazlar Sözleşmesi imzalandı⁴⁴⁸. Rusya da bu sözleşmeyi 14 Ağustos 1923 günü Roma’da imzaladı ama meşru haklarını ihlâl ettiği ve Karadeniz ülkeleri için barış ve güvenliği sağlamadığı gerekçesiyle tasdik etmedi.

Lozan müzakereleri ve bu müzakereler süresince iki ülke ilişkilerindeki bazı gelişmeler, Cumhuriyetin ilân edildiği tarihte, resmen açıklanmamakla beraber, iki tarafta da burukluk yaratmıştı. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924 günü TBMM’de yaptığı konuşmada Rusya konusunda şunları söylemiştir: “*Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile ilişkilerimizin dostane mahiyette korunmasına ve fiilen gelişmesine içten bir kıymet vermekteyiz. Bazı zorluklar kısmen pratikte halledilmiştir.*”⁴⁴⁹ Bu konuşma, kapalı bir şekilde de olsa, ortadaki buruk havayı aksettirmektedir.

B. Türk - Sovyet İlişkilerinde İşbirliği

Lozan Barış Antlaşması, Kurtuluş Savaşı’na son veren gerçekten önemli ve büyük bir eserdir. Bu antlaşma Türkiye’ye uluslararası hayatta şerefli bir mevkî sağlamış ve Türkiye’yi bağımsızlığına saygı gösterilen bir devlet haline getirmiştir⁴⁵⁰.

Lozan’dan sonra Türkiye, Atatürk’ün “*yurtta barış, dünyada barış*” ilkesine dayalı bir dış politika izlemiştir. Böyle bir politikanın kararlı bir biçimde izlenmesi, Türkiye’ye olumlu bir uluslararası ortam sağlamıştır. Bundan sonra, Sovyetler Birliği ile ilişkiler Batılı devletlerin Türkiye’ye karşı davranışlarının etkisi altında gelişmiştir⁴⁵¹.

⁴⁴⁷ Gürün, 1991: 100.

⁴⁴⁸ S. İ. Aralov, (1997b): *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, Cilt: II, (basım yeri yok): s. 264.

⁴⁴⁹ Gürün, 1991: 100, 103.

⁴⁵⁰ Eroğlu, 1990: 197-198.

⁴⁵¹ Oral Sander, (1989) : *Siyasî Tarih*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara: s. 70.

1. 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması

Lozan'dan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinde ilk önemli gelişme, 17 Aralık 1925'te Dışişleri Başkanları Dr. Tevfik Rüştü (Aras) ve Çiçerin tarafından Paris'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'dır. Türkiye açısından bakıldığında böyle bir antlaşmanın imzalanmasında en önemli neden, Musul sorununun 16 Aralık 1925'te aleyhine sonuçlanmasıdır. İngiltere ile arasında bu anlaşmazlık sürerken, Şubat ayından itibaren patlak veren Şeyh Sait Ayaklanması, Türkiye'nin hem içeride hem dışarıda zor durumda kalmasına yol açmıştı⁴⁵². Musul anlaşmazlığı sırasında İngiltere'nin ve Milletler Cemiyeti'nin tutumu Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne yaklaştırmıştı⁴⁵³. Sovyetler Birliği açısından bakıldığında da benzer bir durum söz konusuydu⁴⁵⁴. I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri ile Almanya'yı birbirine yaklaştırmak amacıyla 1 Aralık 1925'te Locarno Antlaşması yapılmıştı⁴⁵⁵. Bununla Almanya'nın batı sınırları güvence altına alınırken doğu sınırları hakkında benzer bir önlem alınmamıştı. Sovyetler Birliği bunu, kendisini hedef alan bir girişim olarak değerlendirmekteydi.

1921 Antlaşması'nı geliştirerek, ilişkileri düzenleyecek bir antlaşma yapma önerisi, Eylül 1924'te Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Surits tarafından İsmet Paşa'ya iletilmiş ve hazırlıklara başlanmıştı. Bir yandan Sovyetler Birliği ile İngiltere arasındaki görüşmeler diğer yandan da Musul hakkındaki çözüm çabaları sürerken antlaşma imzalanamamış, ancak Locarno ve Musul Antlaşmalarının ardından imzalanabilmişti⁴⁵⁶.

Görüldüğü gibi, iki ülke arasında 1921'de başlayan ve 1925 antlaşmasıyla güçlenen bu dostluk ve dayanışma sürecinin gerçekleri ortadaydı. İki devlet, Batılılar karşısında yalnızlık içinde bulunuyordu. Onlarla henüz çözümlenememiş sorunları vardı. Üstelik toprak ihtirasları içindeki Mussolini İtalya'sının Musul sorununda İngiltere'yi desteklemesi, Türkiye için ayrı bir kaygı kaynağı olmuştu. Toplu güvenliği sağlamak üzere kurulan Milletler Cemiyeti ise Batılı büyük devletlerin egemenliği altındaydı. Kaldı ki, Sovyetler Birliği gibi Türkiye de

⁴⁵² Akdevelioğlu v.d., 2001: 315.

⁴⁵³ Uçarol, 1995: 564.

⁴⁵⁴ Akdevelioğlu v.d., 2001: 315.

⁴⁵⁵ Uçarol, 1995: 564.

⁴⁵⁶ Akdevelioğlu v.d., 2001: 315.

henüz Cemiyete üye değildi. 1925 Türk - Sovyet Antlaşması işte böyle bir konjonktür içinde hazırlanmıştır⁴⁵⁷.

Üç madde, üç protokol ve bir gizli mektuptan oluşan⁴⁵⁸ bu antlaşma ile taraflar, içlerinden birine bir saldırı olursa, ötekinin “*tarafsız*” kalmasını (Md.1) ve birbirlerine saldırmamayı (Md.2) yükümlenmişlerdir. Antlaşmaya ekli üç protokolden birincisi, bağıtlı tarafların üstlendikleri yükümler dışında üçüncü devletlerle ilişkilerinde hareket özgürlüğünü sürdüreceklerini; ikincisi, onlara karşı yöneltilen ekonomik ve parasal anlaşmaların da “*siyasal nitelikte*” sayılacağını; üçüncüsü ise, aralarında çıkabilecek anlaşmazlıkların diplomasi yolundan çözümlenmesi olanağı bulunmazsa, bunların çözüm yöntemini saptamak üzere görüşmeler yapacaklarını gösteriyordu. Her üç protokol, antlaşma ile birlikte yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir.

1925 Antlaşması'nın yapıldığı gün Çiçerin'in Tevfik Rüştü'ye sunduğu ve üzerinde “*gizlidir*” denilmemekle birlikte gizli tutulan bir mektup vardır⁴⁵⁹. Bu mektupta şu ifadeler yer almaktadır: “*Bugün iki hükümet arasında imzalanan antlaşmayı bütünüyle nitelikte olmak üzere 16 Mart 1921 günü Moskova'da yapılan antlaşmadan beri iki taraf arasında süregelen içten dostluğun bozulmayacağını ve bunun akid taraflarından birisinin üçüncü veya birkaç devletle savaş içine girmesi durumunda aralarındaki ilişkilere temel olacağını belirtmek isterim.*”⁴⁶⁰

Bu mektup yeni bir hüküm ortaya koymadığına göre, ilk bakışta önemsiz gibi görünmektedir. 1921 Moskova Antlaşması'ndaki bağıtsal durumun yinelenmesi anlamını içermektedir. Ancak, o dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar göz önünde tutulursa şu sonuçlara varılabilir:

1. Mektup, içeriği bakımından “*karşılıklı*” bir bağıt sayılabilirse de, bunun yalnız Çiçerin tarafında Türkiye Dışişleri Bakanı'na verilmiş olması -ki alındığını belirten bir yanıt

⁴⁵⁷ İsmail Soysal, (1989b): “Türk - Sovyet Saldırmazlık Paktına Ekli Kalmış Bir Belge: Çiçerin'in Mektubu”, *IX. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, TTK Yayınları, Cilt: III, Ankara: s. 1925-1926.

⁴⁵⁸ Akdevelioğlu v.d., 2001: 315.

⁴⁵⁹ Soysal, 1989b: 1925-1926.

⁴⁶⁰ Gürün, 1991: 112.

bile yoktur- Türkiye'nin o sırada İngiltere ve İtalya karşısında duyduğu kaygı nedeniyle, dostu Sovyetler Birliği'nden bir güvence aradığı gerçeğini ortaya koyar.

2. Türkiye aradığı güvenceyi kuşkusuz daha anlamlı ve özlü bir hükme bağlamak istemiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin buna yanaşmadığı anlaşılıyor⁴⁶¹.

Sovyet Dışişleri Komiseri Yardımcısı Litvinov, 24 Aralık 1925 tarihli Pravda Gazetesi'nde çıkan bir demecinde bu antlaşma hakkında özet olarak şunları söylemiştir: *“Bu antlaşma hiçbir devlete yöneltilmiş değildir; tamamen barışçı maksatlarla imzalanmıştır. Milletler Cemiyeti ve Locarno Antlaşmaları ile barış korunamamaktadır; ancak bu gibi tedbirler savaşa engel olabilir.”*⁴⁶²

1925 Saldırmazlık Paktı 1929, 1931 ve 1935 yıllarında imzalanan Uzatma Protokolleri ile 20 yıl yürürlükte kalmış ve bu süre içinde Türkiye'nin dış ilişkilerinin temel taşı olmuştur. Ancak, II. Dünya Savaşı sonunda, Türkiye'den toprak ve Boğazların ortaklaşa savunulması isteklerinde bulunmaya hazırlanan Sovyet Hükümeti, 19 Mart 1945'te Türk Hükümeti'ne verdiği bir notada; *“Savaş sırasında ortaya çıkan büyük değişiklik nedeniyle bu antlaşmanın artık günün koşullarına uymadığı ve köklü değişikliklere gereksinim gösterdiği”* gerekçesiyle ona ve eklerine son verme kararını bildirmiş, böylece bu bağitlar belirli yöntemle göre 7 Kasım 1945'te sona ermişti. Türkiye, kabul edemeyeceği koşullarda yeni bir antlaşmaya yanaşmayınca da bu konuda herhangi bir görüşmeye girişilmemiştir⁴⁶³.

2. 1927 Ticaret Antlaşması

1925 Anlaşmasından sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında siyasî yakınlaşma sürdüğü halde ekonomik ve ticarî ilişkiler aynı gelişmeyi gösterememişti⁴⁶⁴. Bilindiği gibi Sovyetler Birliği 1922'den başlayarak Türkiye'de ticaret temsilcilikleri açmıştı. Bu temsilciliklerin statüsü ve komünizm propagandası yaptıkları görüşü iki hükümet arasında sorun yaratmıştı. Bu sorun asıl olarak, Sovyetler Birliği'nde ticaretin devletin tekelinde olmasından ve Türkiye'deki temsilcilerin devlet memuru olmaları nedeniyle diplomatik dokunulmazlık istemelerinden kaynaklanıyordu. Üstelik, Şubat 1926'da Sovyetler Birliği

⁴⁶¹ Soysal, 1989b: 1927.

⁴⁶² Tuğlacı, 1987: 578.

⁴⁶³ Soysal, 1989b: 1926.

⁴⁶⁴ Uçarol, 1995: 565.

Türkiye’den gelen mallara bazı sınırlamalar getirmişti. Mayıs’ta ise Odesa Limanı Türkiye’den gelen mallara kapandı. Sorun, Kasım 1926’da Odesa’da bir araya gelen Çiçerin ve Tevfik Rüştü’nün ana gündem maddelerinden biri oldu⁴⁶⁵.

1927 yılında Sovyetler Birliği’nin uluslararası durumunda bir bunalım söz konusuydu. Bunda, Sovyetlerin en büyük ticaret ortaklarından olan İngiltere ile aralarındaki ilişkilerin kopması başlıca rol oynamıştı. Bu, Sovyetlerin dünya devletleriyle ister siyasî alanda ister ticarî alanda olsun bir ilişkide bulunmasına engel olmuştu. Böyle bir durumda Sovyetlerin Türkiye ile ilişkilerini arttırmaya çaba harcadığı görülmektedir⁴⁶⁶.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki uyuşmazlığın giderilebilmesi için Kasım’da başlayan görüşmeler sonucunda 11 Mart 1927’de Ankara’da “*Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması*” imzalandı⁴⁶⁷. Bu antlaşmayla:

1. Sovyetler Birliği’nin Türkiye’deki ticarî temsilciliklerinin statüsü düzenlendi. Ticarî temsilciler, yardımcıları ve binalar diplomatik dokunulmazlık kazandılar. Hangi şehirlerde ticarî temsilcilik açılacağı belirtildi.

2. Taraflar, üçüncü bir devlete gönderilecek malların gümrüğe tâbi olmadan kendi ülkelerinden transit olarak geçmesini kabul ettiler. Böylece, Türkiye kaynaklı mallara Batum’dan transit geçiş hakkı tanınmış oldu.

3. Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne ihracatına yıllık değer sınırlaması getirildi⁴⁶⁸.

1925 Antlaşması’ndan iki yıl sonraki bu antlaşma, ilişkilere bir olumluluk getirmiştir⁴⁶⁹. Hatta, 24 Ekim 1927’de çıkarılan bir kararname ile, Sovyet İhtilâli’nin 10. yıldönümü törenlerine Türkiye’yi temsilen Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Saffet Bey başkanlığında bir heyetin katılması uygun bulunmuştur⁴⁷⁰.

⁴⁶⁵ Akdevelioğlu v.d., 2001: 316.

⁴⁶⁶ Raşid Tacibayev, (2002): *Sovyet Kaynaklarına Göre Türk - Sovyet Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: s. 50.

⁴⁶⁷ Uçarol, 1995: 565.

⁴⁶⁸ Akdevelioğlu v.d., 2001: 317.

⁴⁶⁹ Mehmet Saray, (2000): *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin Nato’ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: s. 54.

⁴⁷⁰ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Sayı: 5750M, Dosya: -, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 1.18..12.

1925 Antlaşmayla iki ülke arasındaki ticaret hacmi artırılmıştı. Ancak, bunun uygulamasında güçlüklerle karşılaşmıştır⁴⁷¹. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi olan Hüseyin Ragıp'ın 17 Ağustos 1929'da İsmet Paşa'ya gönderdiği telgraftan, bu yıllarda da Sovyet Rusya ile ticaretle sorunlar yaşandığı görülmektedir. Hüseyin Ragıp, Karahan'la bir görüşme yapmış ve bu görüşmede kendisine; Sovyet Rusya ile Türkiye arasında ticaret işlerinde her zaman sorunlar yaşandığını, Türkiye'deki birçok kimsenin bundan şikâyetçi olduklarını, gerek Karahan'ın gerekse Başkan M. Kalenin'in bu sorunu gidereceklerine dair verdikleri beyanattan Türk Hükümeti'nin çok memnun olduğunu ve bu vaadin sonuçlarını beklediğini söylemiştir. Karahan da; bu vaadini teyit ederek Moskova'da müzakeresine başlanacak olan değiştirilmiş ticaret antlaşmasının bu gibi sorunlara yol açmayacak şekilde olmasına çalışacağını belirtmiştir⁴⁷².

Ancak, ticarî işlerdeki sorunlara rağmen iki devlet uluslararası ilişkiler alanında birbirlerini desteklemeye devam etmişlerdir⁴⁷³.

3. 1929 Protokolü

1925 Antlaşması'nın, 1929 yılında imzalanan bir protokolle 2 yıl uzatılması önemli bir gelişmedir. Bu protokole geçmeden önce ilişkileri etkileyen olumlu ve olumsuz gelişmelerinden bahsetmek yararlı olacaktır.

Olumlu gelişmelerin başında, 29 Nisan 1926'da Ankara'da yeni Sovyetler Birliği Büyükelçiliğinin açılması gelir. Yine Kasım 1926'da, Odesa'da buluşan Dışişleri Bakanları Tefik Rüşti ve Çiçerin, ticaret antlaşması konusunda bir sonuca varamasalar da Milletler Cemiyeti'ne üyelik ve Balkanlar'da izlenen politikalar konularında görüş alışverişinde bulunmuşlardı. Görüşmeler sonunda Çiçerin, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Balkanlar'daki çıkarlarını tehlikeye sokacak hiçbir girişimde bulunmayacağını bildirdi. Türkiye ise, görüşmelerden hemen sonra, sürekli üyelik verilmediği takdirde Milletler Cemiyeti'ne girmeyeceğini açıkladı. Bunun ardından⁴⁷⁴ Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'nin girişimiyle Cenevre'de toplanan Silahsızlanma

⁴⁷¹ Uçarol, 1995: 565.

⁴⁷² *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Sayı: -, Dosya: 431160, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 247.674..21.

⁴⁷³ Uçarol, 1995: 565.

⁴⁷⁴ Akdevelioğlu v.d., 2001: 317.

Konferansı'na Türkiye'nin de katılmasını önerdi. Silahsızlanma Konferansı'nın Hazırlık Komisyonu'ndaki Sovyet temsilcisi Litvinov, “*Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya siyasetinde oynamakta olduğu mühim rol ve coğrafi durumu nedeniyle,*” komisyon çalışmalarına katılması gerektiğini savunmuştu. Bunun üzerine Türkiye, Mart 1928'de Cenevre'ye davet edildi⁴⁷⁵. Bundan sonra, iki ülke Briand - Kellogg Paktı'nda ve Litvinov Protokolü'nde de ortak hareket ettiler⁴⁷⁶.

Mustafa Kemal Paşa, 7 Kasım 1928'de Sovyet İhtilâli'nin yıldönümü sebebiyle gönderdiği tebrik telgrafında şöyle demişti: “*Mevcudiyetlerinin en müşkül anlarında İttihad milletleriyle Türk milleti arasında teessüs eden ve sarsılmaz bir tarzda devamı mukadder olan münasebatı dostanenin mazide olduğu gibi istikbalde de iki memleket ve umumî sulh için en mesut neticeler vereceğine kaniim.*”⁴⁷⁷

İlişkileri olumsuz yönde etkileyen olaylar ise şöyle sıralanabilir:

1. 1928'de Türkiye ile İtalya arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın imzalanması.
2. Yine 1928'de Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nden kalan borçların ödenmesi konusunda alacaklı Batılı devletlerle anlaşma sağlaması.
3. 12 Ekim 1929'da İngiltere'nin Akdeniz donanmasının İstanbul'u ziyareti ve filo komutanının Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmesi.
4. 1929'da Türkiye'de komünistlerin toplu halde tutuklanması:⁴⁷⁸ Türkiye, hükümetler seviyesindeki münasebetler ile Türkiye'deki komünizm propagandasını, ayrı şeyler olarak ele alıyordu. Oysa Sovyet Rusya, bu ikisini bir bütün olarak mütalâa etmiş ve Türkiye'nin komünistlere karşı aldığı tedbirleri şiddetle eleştirmişti⁴⁷⁹.

Yukarıda özetlenen koşullar altında, 1925'te imzalanan antlaşmanın “*Yürürlük Süresinin Uzatılmasına İlişkin Protokol*” Sovyetler Birliği Halk Komiseri Yardımcısı

⁴⁷⁵ Tuğlacı, 1987: 579.

⁴⁷⁶ Akdevelioğlu v.d., 2001: 317.

⁴⁷⁷ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, (1991): Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt: IV, Ankara: s. 593.

⁴⁷⁸ Akdevelioğlu v.d., 2001: 317.

⁴⁷⁹ Gürsel, 1968: 197.

Karahan'ın Ankara'yı ziyareti sırasında 17 Aralık 1929'da imzalandı. 28 Temmuz 1930'da yürürlüğe giren bu protokol üç madde ve gizli tutulan bir ek protokolden oluşmaktaydı⁴⁸⁰.

Bu protokolün 2. maddesi şöyleydi: *“Taraflardan her biri, kendisi ile öteki tarafın kara veya denizden doğrudan doğruya komşusu olan başka devletler arasında, yayımlanmış vesikalar dışında hiçbir taahhüd bulunmadığını açıklar. Taraflardan her biri, öteki tarafa bildirmeksizin, onun kara yahut denizden doğrudan doğruya komşusu olan devletlerle siyasî anlaşmalar yapmayı amaçlayan görüşmelere girişmemeyi ve bu gibi anlaşmaları ancak söz konusu tarafın onaması ile yapmayı üstlenir.”* Maddede sözü edilen, denizden veya karadan komşuların kim oldukları da gizli bir protokolle tespit edilmişti⁴⁸¹.

1929 Protokolü'nün, Türkiye'nin dış politikada Sovyetler Birliği'ne geniş ölçüde bağımlı kalacağı anlamına geldiği yorumu yapılmıştır. Buna gerekçe olarak da, komşu devletlerle anlaşma imzalanmadan önce onay aranması gösterilmektedir. Fakat, bu yükümlülüğün karşılıklı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Sonuç olarak, 1929 Protokolü Türk-Sovyet ilişkilerinin 1930'ların başlarında ne denli yakın olduğunun göstergesidir⁴⁸².

Türk - Sovyet Dostluk Antlaşması, 27 - 30 Ekim 1931 tarihleri arasında Ankara'yı ziyaret eden Sovyetlerin Dışişleri Bakanı Litvinov'un imzası ile beş yıl daha uzatılmıştır. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya arasındaki bu dostane gelişmeleri 1 Kasım 1931 günü TBMM'deki konuşmasında şöyle belirtmiştir: *“Büyük dostumuz ve komşumuz Sovyet Rusya'nın muhterem Hariciye Komiserini Ankara'da kabul etmekle memnun olduk. İki memleketin tecrübe geçirmiş dostça münasebetlerini aynı kuvvet ve samimiyetle idame ettirmek, tarafeynin büyük menfaat ve halis arzularının icabatından olduğu bu vesile ile de izhar ve tebarüz ettirilmiştir.”*⁴⁸³

⁴⁸⁰ Akdevelioğlu v.d., 2001: 317-318.

⁴⁸¹ Gürün, 1991: 124.

⁴⁸² Akdevelioğlu v.d., 2001: 318.

⁴⁸³ Saray, 2000: 54-55.

C. Türk – Sovyet İlişkilerinde Yol Ayrımı

Türk - Sovyet ilişkilerinde yakınlığın, samimiyetin ve işbirliğinin doruk noktasına ulaştığı yıllar, 1925 Antlaşması'nın imzasından itibaren 1933 yılına kadar uzanan dönemdir. 1933 yılı sonuna kadar, zaman zaman görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına rağmen sıkılaşılarak devam eden Türk - Sovyet ilişkileri, 1934 yılından itibaren erişilen doruk noktasından aşağıya inmeye başlamıştır. Bu iniş başlangıçta pek hissedilmemiştir⁴⁸⁴. Hatta, Türkiye ve Sovyet Hükümeti ilişkileri aleyhinde yazılar yazan, Berlin'de yayımlanan Yaş Türkistan Mecmuası'nın 01.10.1934 tarihinde Türkiye'ye sokulması yasaklanmıştır⁴⁸⁵. Ancak ilişkilerdeki gerileyiş, Montrö Antlaşması'ndan sonra belirgin bir hâl almış ve savaş yaklaştıkça gizlenemez bir hale gelmiştir⁴⁸⁶.

1. Montrö Boğazlar Konferansı Öncesi Dünya Siyasetindeki Gelişmeler

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nda imzalanan Boğazlar üzerindeki egemenliği sınırlayan sözleşmeyi, o günlerin koşulları içerisinde istemeyerek kabul etmişti. Ancak, antlaşmanın imzalandığı sıralarda dünya, silahlı savaşın azaltılacağı ve savaş tehlikelerinin uluslararası kontrolle önlenebileceği ümidi içindeydi. Fakat umulanın aksine, silahsızlanma çalışmaları olumlu bir sonuç vermemiş, Milletler Cemiyeti'nin kolektif güvenlik sistemi saldırganlara karşı başarılı bir şekilde uygulanamamıştı⁴⁸⁷.

Uluslararası koşullardaki değişiklikler doğrultusunda Türkiye, 1930'ların başından itibaren Boğazların Lozan'daki düzenlenişinin gözden geçirilmesi yönünde girişimlerde bulundu. Bu önerisini uluslararası platformda ilk kez 23 Mayıs 1933'te Londra'da toplanan Silahsızlanma Konferansı'nda, Dışişleri Bakanı tarafından gündeme getirdi. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin, Boğazların kıyılarını ve Marmara Denizi'ndeki adaları askerden ve silahtan arındıran hükümlerinin kaldırılmasını istedi. Ancak bu istek, konferansın konusuyla ilgili olmadığından dikkate alınmadı⁴⁸⁸.

⁴⁸⁴ Gürün, 1991: 118, 132.

⁴⁸⁵ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Sayı: 2/1333, Dosya: -, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 48.66..11.

⁴⁸⁶ Gürün, 1991: 132.

⁴⁸⁷ Uçarol, 1995: 580.

⁴⁸⁸ Akdevelioğlu v.d., 2001: 321, 370.

1936 yılı geldiğinde dünya II. Dünya Savaşı'na varacak buhranlar dizisi içine girmişti. 1934'ten itibaren Almanya silahlanmaya başlamış, 1935'te ise mecburî askerlik sistemini getirmişti. Daha sonra ise, İtalya Habeşistan'a saldırmıştı. Bunun üzerine, Almanya da Versailles Antlaşması'na aykırı olarak Ren Bölgesi'ne askerini sokunca, Türkiye daha fazla beklememişti. Zira, Lozan'da garanti vermiş olan devletlerin kendileri saldırgan duruma geçmişlerdi⁴⁸⁹.

Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere 10 Nisan 1936'da bir nota gönderdi ve Boğazlar'da yeni rejim saptaması için uluslararası bir konferans toplanmasını istedi. Söz konusu talep, uluslararası hukuk açısından “*koşullar değiştiği takdirde*” ilkesine dayandırılıyordu⁴⁹⁰. Türk notasına ilk olumlu yanıtı veren İngiltere oldu. Bu desteğini sonuna kadar da sürdürecekti⁴⁹¹. Çünkü İngiltere gelişen olaylar sonucunda politikasını değiştirdiği için, bu defa Akdeniz'de güçlü bir Türkiye'nin varlığına taraftardı⁴⁹². Sovyetler Birliği, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle getirilen rejimden memnun değildi. Bu yüzden Boğazlar rejiminde kendi lehine değişiklikler yapılabileceğini düşünerek, Türkiye'nin önerisini destekledi⁴⁹³. Fransa, bu sıralarda Sovyetler Birliği ile yakınlık kurduğundan, çağrıya olumlu cevap verdi⁴⁹⁴. Bulgaristan, Türkiye'nin Boğazları sıkı biçimde denetlemesini istemekle birlikte, Türk girişiminin kendisine 1919 Neuilly Antlaşması'nın silahtan arınmaya ilişkin hükümlerini değiştirme fırsatı vereceğini umut ettiği için, yeni rejim girişimine karşı çıkmadı. Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ise Balkan Paktı nedeniyle bu konuda Türkiye'ye destek verdiler⁴⁹⁵. Ancak, İtalya olumsuz cevap verdi⁴⁹⁶.

2. Montrö Boğazlar Konferansı ve Türk - Sovyet İlişkilerindeki Değişim

Türkiye'nin konferans toplanması isteği karşısında, İtalya dışındaki devletlerin olumlu tutumları üzerine, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmek üzere 22 Haziran 1936'da

⁴⁸⁹ Gürsel, 1968: 197-198.

⁴⁹⁰ Akdevelioğlu v.d., 2001: 371.

⁴⁹¹ İsmail Soysal, (1981): “Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi”, *Belleten*, Cilt: XIV, Sayı: 144, Ankara: s. 126.

⁴⁹² Uçarol, 1995: 581.

⁴⁹³ Akdevelioğlu v.d., 2001: 372.

⁴⁹⁴ Uçarol, 1995: 581.

⁴⁹⁵ Akdevelioğlu v.d., 2001: 372.

⁴⁹⁶ Gürsel, 1968: 198.

İsviçre'nin Montreux kentinde konferans toplandı⁴⁹⁷. Konferansın açılışında delegasyon başkanlarının açış konuşmalarında, Türkiye'nin bu sorunu görüşmeler yolu ile çözümlenmek kararı özellikle övüldü. Denilebilir ki, Atatürk Türkiye'si'nin uluslararası alanda saygınlığı en yüksek noktasında idi⁴⁹⁸.

Konferansın çalışmaya başlaması üzerine, ikinci günkü oturumda Türkiye on üç maddeden oluşan tezini açıkladı. Buna göre; Boğazları askersiz durumdan çıkarmayı, tahkim etmeyi, buralarda asker bulundurmamayı ve bu arada da Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasını, ayrıca Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletlerin Boğazlardan geçmeye izinli olan deniz kuvvetlerinin en yüksek ölçüde sınırlandırılmasını istiyordu.

Konferansta, Karadeniz'de kıyısı olan ve olmayan devletler çıkar çatışmaları sebebiyle hemen ikiye ayrıldılar⁴⁹⁹. İngiltere bu çıkar çatışmalarını yumuşatmak için, Türk tasarısının değiştirilmiş bir şekli olan yeni bir tasarı getirdi. Bu tasarıyla Türk önerisinden farklı olarak, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle getirilen Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasına karşı çıkıyordu. Öte yandan, pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi durumunu ve bu durumda Türkiye'nin uygulayacağı rejimi kabul etmekle birlikte, TBMM'nin bu kararı haksız bulması durumunda, Türk Hükümeti'nin söz konusu önlemleri kaldırmayı yükümlenmesini istiyordu. İngiltere, Boğazlardan savaş gemilerinin geçişi konusunda serbestlik ilkesini benimsemekle birlikte, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonaj bakımından sınırlandırılmasına karşı çıkmıyordu. Çünkü İngiliz Donanma Komutanlığı, Karadeniz'e sınırsız geçiş isteğinin kaçınılmaz biçiminde Akdeniz'e sınırsız geçiş talebini gündeme getireceği uyarısında bulunmuştu. İngiltere, geçişte uygulanan sınırlamalardan kurtarılmış bir Sovyet donanmasının, Almanya'yı İngiltere ile yapmış olduğu deniz antlaşmasını feshetme yönünde kışkırtmasından da endişe duymaktaydı⁵⁰⁰.

Sovyetler Birliği'nin konferanstaki genel tutumu ise savaş gemileri açısından Boğazların, sahildar olmayan devletlere tamamen kapanması, sahildar devletler için ise herhangi bir kısıtlama olmadan geçiş serbestliği tanınmasıydı. Bu tutum sonucunda özellikle karşı çıktıkları Türk teklifi, sahildar ülkelerin Boğazlardan geçirebilecekleri en yüksek tonajın

⁴⁹⁷ Uçarol, 1995: 582.

⁴⁹⁸ Soysal, 1981: 127.

⁴⁹⁹ Uçarol, 1995: 582.

⁵⁰⁰ Akdevelioğlu v.d., 2001: 373.

25.000 ton olması ve ön müsaadeye tâbi tutulması hususuydu. Hâlbuki, Türkiye'nin bu tasarısı üzerinde Ruslarla yapılan temaslarda, ön izin maddesi hariç, her konuda mutabık kalınmıştı. Hatta 25.000 ton rakamı da Rusların kendi teklifleri idi⁵⁰¹. Ruslar ayrıca, bir savaş durumunda (Türkiye tarafsız ise) bazı uluslararası yükümleri ve Milletler Cemiyeti tarafından kararlaştırılan görevleri yerine getirecek savaş gemilerine, Türkiye'nin koşulsuz geçiş izni vermesini istiyorlardı. Bu davranışın ardında, Almanya'dan gelecek olası bir tehdide karşı Fransa ile Sovyetler Birliği arasında yapılan karşılıklı yardım antlaşması yatmaktaydı⁵⁰².

Türk Hükümeti'nin konferansa sunduğu tasarısı ve Türk heyetinin bu tasarısı izah ederken yaptığı açıklama göstermiştir ki; Türkiye bu meselede de şu veya bu devlete alet olmayıp ancak genel barışın ve bu barışın sınırları içinde kendi öz güvenliğinin korunmasından başka kaygı taşımamaktadır. Türk heyetinin bu realist tutumu, Almanya ve İtalya dışında Batı devletleri tarafından iyi karşılanmıştı. Yalnız, Sovyetler Birliği bu tutumdan memnun değildi. Çünkü bu devlet Karadeniz'i bir kapalı deniz haline getirmek istiyordu. Böyle bir durum ise Türkiye'nin menfaatlerine aykırıydı⁵⁰³.

Konferansta çok çetin geçen müzakerelerde zaman zaman Türk ve Rus temsilcileri karşılıklı münakaşalara girişmişlerdi. Bir ara Tass Ajansı tahrik edici neşriyata bile girişmiş, buna Türk basını da karşılık vermişti. Hatta Cumhuriyet Gazetesi'nde Yunus Nadi imzasıyla çıkan bazı makaleleri bizzat Atatürk'ün dikte ettirdiği bilinmektedir⁵⁰⁴.

Yetkili bir Rus gazetesi olan Pravda, Montrö Konferansı'ndaki Türk tutumunu kınamaktan geri kalmıyordu. 02.07.1936 tarihli bir yazıda şunlar yer almıştı: *“Türk teklifinin, kendisiyle münasebetlerde bulunan ve Türkiye'nin menfaatlerini gözeten Sovyet Rusya'nın menfaatlerini gereği gibi gözetmediği besbellidir. Şurası da bir gerçektir ki, Türkiye'nin bu davranışında Sovyet Rusya'ya muhalif bazı akımların Türk politikası üzerinde yaptıkları etkiler sezinlenmektedir. Türkiye'nin Montreux Konferansı'nda takındığı vaziyetin, her iki memleket arasında uzun bir süreden beri mevcut olan münasebetlerden beklenebilecek kadar Rusya'ya karşı dostane olmadığını esefle kaydetmek zorundayız.”* Öte yandan bir başka yetkili organ olan İzvestia Gazetesi'nde 03.07.1936 tarihli yazıda şunlar belirtiliyordu:

⁵⁰¹ Gürün, 1991: 150.

⁵⁰² Akdevelioğlu v.d., 2001: 373-374.

⁵⁰³ Akşin, 1966: 178-179.

⁵⁰⁴ Gürün, 1991: 150.

“...Türkiye'nin aldığı vaziyeti de Türkiye'nin müdafaası bakımından anlamağa imkân yoktur ve bu vaziyet ancak Sovyet Rusya'ya hasım olan kuvvetler tarafından yapılan baskının bir neticesi olarak izah olunabilir.”⁵⁰⁵

Sonuçta, Montrö Konferansı'nda, Türkiye'nin Boğazlar üzerinde egemenliğini yeniden kurmayı hedef alan ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin bu denize girmesini önemli ölçüde kısıtlayan Türk tezi, kabul edilmiştir. Bunun üzerine, Boğazların statüsüne yeni bir şekil veren Montrö Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da imzalanmıştır.

Bu sözleşmeyle, Boğazlarda denizden geçiş serbestliği ilkesi kabul edilmiştir. Bununla birlikte, Boğazlar'da Türk egemenliği ve kontrolünü esas alan bir düzenleme yapılarak belirli kurullarla yeni bir geçiş statüsü kurulmuştur. Nitekim 1923 Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan Boğazlar Komisyonu kaldırılmış, Boğazların çevresinde askersiz bölge oluşturulması kararına son verilerek, Türkiye'nin bu bölgelerde asker bulundurabilmesi kabul edilmiştir⁵⁰⁶.

Lozan'da 1923'te imzalanan antlaşma ile 1936'da Montrö'de imzalanan antlaşmanın başlıca noktalarının karşılaştırılması, 13 yıl içinde Türkiye tarafından katedilmiş olan mesafeyi gösterir⁵⁰⁷.

Montrö Sözleşmesi'nden, Türkiye'den sonra en çok Sovyetler Birliği'nin memnun olması gerekiyordu. Karadeniz kıyılarında bulunan devletlere tanınan üstün haklar, Boğazlar bölgesinin askerselleştirilmesi vb. bakımdan bu belki böyleydi; ancak Sovyetler Birliği Türkiye'yi konferansta daha çok İngilizlere yakın görmekten kaygılanmıştı. Türk delegasyonu da Sovyetlerin beklenmedik biçimde çıkardığı zorluklardan yakınmıştı⁵⁰⁸. Montrö Konferansı'nda Türk - Rus ilişkileri gölgelenmiştir⁵⁰⁹. Bir bakıma Türk - İngiliz yakınlaşması, Türk - İngiliz ve Türk - Rus ilişkilerinin birer dönüm noktası olmuştur⁵¹⁰.

⁵⁰⁵ Akşin, 1966: 179-180.

⁵⁰⁶ Uçarol, 1995: 582, 584-585.

⁵⁰⁷ Hikmet Bayur, (1973): *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, TTK Yayınları, Ankara: s. 179.

⁵⁰⁸ Soysal, 1981: 128.

⁵⁰⁹ Rıfki Salim Burçak, (1992): “Türk - Sovyet İlişkilerine Genel Bir Bakış”, *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün- Bugün-Yarın)*, TTK Yayınları, Ankara: s. 209.

⁵¹⁰ Gürsel, 1968: 119.

Atatürk 01.11.1936'da TBMM'de, Montrö Sözleşmesi ile ilgili olarak şunları söylemiştir: *“Tarihte birçok defa münakaşa ve ihtiras vesilesi olmuş olan Boğazlar, artık tamamıyla Türk hâkimiyeti idaresinde, yalnız ticaret ve dostluk münasebetlerinin muvasala yolu haline girmiştir. Bundan böyle muharib herhangi bir devletin harb sefinelerinin Boğazlardan geçmesi memnudur.”*⁵¹¹

Montrö'den itibaren Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerde güven ve samimiyetin hızla azaldığı belli olmaktadır. Türkiye'nin Batı ülkeleriyle yakınlaşması, bu ülkelerle işbirliğinin artması, Rusya'yı memnun etmemiştir. Rusya, Türkiye'nin, kendisinden başka hiçbir devletle dostluk kurmasını istemezken, Boğazların ortak savunması gibi eski Çarlık Rusya'sının klasikleşmiş taleplerini de ortaya koymuştur. Bunun üzerine Türkiye, Rusya'daki bu değişikliği fark ederek Batıdan gelen işbirliği taleplerine sıcak bakmaya başlamış ve böylece ilişkiler daha da soğumuştur. Türk - Rus ilişkileri 1937 yılına bu hava içinde girmiştir. 1937 - 1938 yılları dünyanın hızlı adımlarla savaşa yakınlaştığı yıllardır. 1939 yılı ise hem Türk - Rus dostluğu, hem de Almanya ve İtalya için sonun başlangıcını mühürleyen bir yıldır⁵¹².

D. Atatürk ve Komünizm

1. Atatürk'ün Sovyetler Birliği ve Komünizm Hakkındaki Düşünceleri

Atatürkçülükte dış politikanın izlenmesinde özgürlüğe, demokrasiye ve milliyetçiliğe bağlı olarak, bu niteliklerden taviz vermeden diğer devletlerle ittifaklar ve paktlar kurulabilir, iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri sürdürülebilir. Nitekim, daha Kurtuluş Savaşı'nın başında Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerinin sürdürülmesi, Atatürkçü dış politikanın bu ilkeyi uygulayan bir kanıtı olmuştur. Ancak, Atatürkçülükte diğer devletlerin yönetim şekline etkilenmek söz konusu değildir. Nitekim Atatürk, Sovyet Rusya ile dostane ilişkiler sürdürülürken *“Biz ne Bolşevik'iz, ne de Komünist; ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü biz, milliyetçi ve dinimize saygılıyız. Özetle, bizim hükümetimizin şekli, tam bir demokrasi hükümetidir. Ve dilimizde bu hükümet, ‘Halk Hükümeti’ diye adlandırılır”* diyerek, Türk

⁵¹¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1989a: 409.

⁵¹² Gürün, 1991: 168-169, 175.

Devleti'nin yönetim şeklini özetlemiş ve yönetim sistemleri bize uymayan diğer devletlerle de iyi ilişkiler içinde olacağımızı açıklamıştır⁵¹³.

Atatürk, çeşitli tarihlerdeki konuşmalarında Sovyet Rusya ve Komünizm hakkında şunları söylemiştir:

08.07.1920'de TBMM'de: “...biz bolşevikleri aramış ve bulmuşuzdur ve en son temasımız az çok maddî ve katî bir şekle girmiştir. Resmen Sovyet Cumhuriyetiyle muhabere edilmiştir. Pekâlâ, cereyan eden muhabere muhteviyatını biliyorsunuz. Sovyet Cumhuriyeti bizim muhtaç olabileceğimiz maddî muavenetin hepsini vadetmiştir. Silah, top, para vad etmiştir. Eğer şimdiye kadar maddî olan bu muavenetlerden istifade edememiş isek o kabahat ne bizde ve ne de Sovyet Cumhuriyetindedir.”

19.09.1921'de TBMM'de: “Biz, Rusya ile dostuz. Çünkü: Rusya herkesten evvel bizim hukuk-u millîyemizi tanıdı. Ve ona riayet etti. Bu şart dâhilinde bugün olduğu gibi yarın da ve daima Rusya, Türkiye'nin dostluğundan emin olabilir. Binaenaleyh İtilaf Devletleri dahi mevcudiyeti ve istilâl-i millîmizi tanıdıkları halde onlarla da aramızda hiçbir sebab-i itilaf kalmayacaktır.”⁵¹⁴

06.02.1921'de: “Komünizm içtimaî bir meseledir. Memleketimizin hali, memleketimizin içtimaî şeraiti, dinî ve millî ananelerinin kuvveti Rusya'daki komünizmin bizce tatbikine müsait olmadığı kanaatını teyid eder bir mahiyettedir. Son zamanlarda memleketimizde komünizm esasatı üzerine teşekkül eden fırkalar da bu hakikatı bittecrübe idrak ederek tatil-i faaliyet lüzumuna kaani olmuşlardır. Hattâ bizzat Rusların mütefekkirleri dahi bizim için bu hakikatın sübûtuna kaail bulunuyorlar. Binaenaleyh bizim Ruslarla olan münasebat ve muhadenetimiz ancak iki müstakil devletin ittihad ve ittifak esasları ile alâkadardır.”

⁵¹³ Atatürkçülük, (2001b): hazırlayan: Gnkur. Başkanlığı, MEB Yayınları, Cilt: III, İstanbul: s. 68.

⁵¹⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1989a: 84, 200.

21.06.1935'te Glayds Baker'e verilen demeçte: *“Türkiye’de Bolşeviklik olmayacaktır. Çünkü, Türk Hükümeti’nin ilk gayesi, halka hürriyet ve saadet vermek, askerlerimize olduğu kadar sivil halkımıza da iyi bakmaktır.”*⁵¹⁵

03.07.1920’de TBMM’nin Gizli Oturumunda: *“Bizim için, milletimiz için Bolşevik olalım, olmayalım meselesi mevzubahis değildir. İllâ Bolşevik olmak için bir mesele yoktur. Yine bu hususta kraldan ziyade kral taraftarı olanlar da var. Görüyorum ki bazı arkadaşlar ‘illâ Bolşevik olalım’ gibi bir fikirdedirler. Biz bir milletiz kendimize mahsus âdatımız vardır, prensibimiz vardır ve biz bunların sadıkıyız. Biz Bolşeviklerden bahsettiğimiz zaman bir Bolşevik Rusyası, Sovyet Cumhuriyeti var ve onların vesaiti var, menabii var ve bizim düşmanımızın düşmanıdır. Biz, kendi maksadımızı kurtarmak için bunlarla birleşiriz. Yoksa kendi maksadımızı bırakıp da onlara köle olalım meselesi mevzubahis değildir. Onun için bu nokta bilâ kayd-ü şart Bolşevik olalım demek değildir.”*⁵¹⁶

22.01.1921’de TBMM’de: *“...cihanın malûmudur ki bu millî esaslarına derin rabitalarla sadık kalan Meclisiniz ve Hükümetiniz müstakil bir devlet olarak Rusya Bolşevik Cumhuriyeti denilen devletle münasebatı siyasiyesinde hiçbir vakit Komünistlik ve Bolşeviklik esasatını dahi telaffuz etmemiştir. Heyet-i Âliyenizin Ruslarla olan münasebatı doğrudan doğruya iki müstakil devletin karşı karşıya olan ve her biri kendine ait olan gayelerini tamamen mahfuz bulundurmak şartıyla, bugüne kadar böyle olduğu, bugünden sonra da böyle devam edeceğine şüphe etmeyiniz.”*⁵¹⁷

14.08.1920’de TBMM’de: *“Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malûmdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim itikadımıza göre, milletimizin temin-i hayat ve tealisi kendi kabiliyet-i hazmiyesiyle mütenasip olan nokta-i nazarlardır. Fakat esas itibariyle tetkik olunursa bizim nokta-i nazarlarımız -ki halkçılıktır-kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde*

⁵¹⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, (1989b): Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt: III, Ankara: s. 26, 139.

⁵¹⁶ Borak, 1997: 76-77.

⁵¹⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, (1985b): Devre: I, İçtima: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt: VII, Ankara: s. 333.

*bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleriyle tearuz etmez...”*⁵¹⁸.

1937 yılında Stalin’in Türkiye, İran ve Ortadoğu’nun bütün memleketlerini “*Rus bölgesi*” olarak belirtmesi üzerine: “*Dünyanın bugünkü şartları içinde coğrafyanın küçük bir parçasına sığınmış tarihi büyük bir millet, küçük millet muamelesi göremez. Böyle düşünenler basiretten yoksundurlar. Dünyanın gelecek gelişmelerinde biz Rus milletinden değil, Rus milleti bizden yardım görecektir. Birgün gelecektir ki, bizim topraklarımızdan Rus düşmanı bir milletin ordusu oraya doğru yürümek isteyecektir. Ama karşısında bizim tam bağımsızlığımıza dayanarak belirttiğimiz fi’ili vetomuzu bulacaktır. Bu vetonun değeri Türk milletinin tam bağımsızlık yolundaki şuurudur. Rusya için en büyük destek bu şuurdur...*”⁵¹⁹

Mustafa Kemal Paşa Sovyetler Birliği’ne karşı bağımsız iki devlet ilişkilerinin ilkeleri dışına çıkmamıştır. Bu devlet ile ilişki kurulmasını isterken komünizmin Anadolu’ya sokulmasına da karşı çıkmıştır⁵²⁰. Yine bir konuşmasında: “*Bizde komünizm olmaz. Son zamanlarda kurulan partiler de bunu anlayarak dağılmışlardır.*” demiştir⁵²¹.

İsmet İnönü, Mustafa Kemal Paşa’nın komünizme karşı aldığı vaziyeti şu şekilde açıklamıştır: “*...Ruslarla münasebet teessüs ederken, yâni adamlarla konuşurken iki taraf da müstevlilere karşı ihtilâl halinde bulunan milletler edebiyatı yapmıştır. Tabîi temasta bulunduğumuz, beraber muvazi olarak müstevlilerle dış âlemde mücadele ettiğimiz zamanlarda birbirimizin idaresini kötüleyen bir tutum içinde ne içerde ne dışarda olmamışızdır.*”⁵²²

Rus İhtilâli lideri Lenin 1921’de Mustafa Kemal Paşa ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “*Mustafa Kemal, sosyalist değil... Fakat görülüyor ki iyi bir teşkilatçı, yüksek anlayışlı, ilerici, iyi düşünceli ve akıllı bir önder...*”

⁵¹⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1989a: 102.

⁵¹⁹ Atatürkçülük, (2001a): hazırlayan: Gnkur. Başkanlığı, MEB Yayınları, Cilt: II, İstanbul: s. 18.

⁵²⁰ Doygun, 1989: 27.

⁵²¹ Falih Rıfkı Altay, (2001): Çankaya, İstanbul: s. 302.

⁵²² İnönü Atatürk’ü Anlatıyor, (1968): hazırlayan: Abdi İpekçi, Cem Yayınevi, İstanbul: s. 38.

S.S.C.B. Başbakanı Nikhita S. Kruçeff de 1963'te: “Atatürk’ün görüşleri ile Sovyet komünistlerinin fikirleri ve Türkiye’deki Kemalist hareketler ile Sosyalist İhtilâli’nin gayeleri arasındaki köklü farkların varlığı tabiidir. Fakat bu ideolojik farklar, genç Türk Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya’nın dostluk içinde yaşamalarına o zamanın milletlerarası problemlerinin halli için birlikte hareket etmelerine hiçbir zaman engel olmadı.” demiştir⁵²³.

Kemalizm ve Komünizm arasındaki ayrılıkları şu şekilde açıklayabiliriz:

1. Komünizmde, teori olarak Rus yoktur; komünizm uluslararasıdır. Kemalizm rejimi milliyetçidir. Bunun anlamı kısaca şudur: Her şey, önce Türk milleti içindir.

2. Komünizm, bütün insanlığı bir rejim içine almak, Komünist Federasyon halinde yaşatmak davasını gütmüş, emperyalizmin şekil değiştirmiş halidir. Türk İhtilâli ise her millete bağımsızlık hakkını tanır. Her millet kendi kaderini istediği gibi tayine yetkilidir prensibini benimsemiş, ne şekilde olursa olsun emperyalizmi reddetmiştir.

3. Komünizm, proleter diktatörlüğe dayanır. Türk rejimi ise diktatörlüğü reddeder.

4. Komünizm, ferde mülkiyet hakkını ve ekonomik alanda teşebbüs salâhiyetini tanımaz. Fert yoktur, kanun vardır, der. Türk rejimi, devletçiliği kabul eder. Ferde mülkiyet hakkını ve ekonomik alanda iş görme yetkisini tanır⁵²⁴.

2. Atatürk’ün Kourdurduğu Türkiye Komünist Fırkası

Mustafa Kemal Paşa 18 Ekim 1920 tarihinde Ankara’da Türkiye Komünist Fırkası’nı kurdurmuşur⁵²⁵. Partinin kuruluş beyannâmesinden anlaşıldığına göre ilk idare heyeti 30 kişiden ibaretti. Aralarında Kılıç Ali, Hakkı Behiç, Refik (Koraltan), Fevzi Paşa (Çakmak), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Bey (Bele), İsmet Bey (İnönü), Mahmut Celâl (Bayar), Dr. Adnan (Adıvar), Yunus Nadi, Tefvik Rüştü (Aras) gibi Mustafa Kemal Paşa’nın yakınları vardır⁵²⁶.

Bu partiye ihtiyaç duyulmasının sebebi olarak; Anadolu’da “komünist” nitelikli resmî bir parti olmasının Türk - Sovyet görüşmelerini olumlu yönde etkileyebileceği ve çekingenliği ortadan kaldıracağı düşünülmüş olabilir. Ancak TKF’nin “muvazaa partisi” diye

⁵²³ Muzaffer Ender, (2005): *Bütün Dünyada Atatürk*, MEB Yayınları, İstanbul: s. 201-202.

⁵²⁴ Mahmut Esat Bozkurt, (2000): *Anadolu İhtilâli*, Cilt: III, (basım yeri yok): s. 85-86.

⁵²⁵ Tunçay, 1978: 162.

⁵²⁶ Sayılğan, 1968: 144-145.

adlandırılması pek yerinde değildir. Danışıklı bir oyunla, Anadolu mücadelesini Bolşevik olmuş gibi göstermek şöyle dursun, Bolşevik modelinin Türkiye’de uygulanamayacağı ısrarla öne sürülmüştür⁵²⁷.

Mustafa Kemal Paşa 31 Ekim 1920’de Ali Fuat Paşa’ya çektiği telgrafında Komünist Fırkası’nın kuruluşu ile ilgili olarak şunları söylemiştir: *“Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya’da bile kabiliyeti tatbikiyesi hakkında sarih kanaatler hasıl olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet ve sükûnunu muhil ahvalin hudusu da dairei imkânda görülmüştü. En makul ve tabii tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan hükümetin malûmatı tahtında bir Türkiye komünist fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu takdirde memlekette bu fikre müteallik bütün cereyanları bir muhassalaya irca etmek mümkün olabilir. ...güzide arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kâzım Paşalarla Refet ve İsmet Beylerin de gizli olarak dahil bulunmasını muvafık gördüm. Bu sayede bu memleketi tutan ve maksadı millimizin kahramanı bulunan arkadaşlarımız bu teşkilâtta zimethal bulunacaklar ve onların malûmat ve teşebbüsâtı, cereyanı teşebbüsât üzerine âmil olacaktır... Sosyalizm ve komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bizce kabili tatbik ve hazım ve kabul görüleceği Türkiye Komünist Fırkasının propagandasına mukabil milletin tezahüratı fikriyesiyle ve zamanla anlaşılacaktır. Ordunun her vakitten ziyade büyük bir inzibat ile kumandanlarının eli altında bulunmasına son derece dikkat ve ehemmiyet atfolunmalıdır. Komünizm cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır.”*⁵²⁸

Ali Fuat Paşa bu telgraf üzerine, durumu anladığını, o günkü sol akımları resmî bir komünist partisinde toplayarak istenmeyen bir yöne gidilmemesinin düşünüldüğünü ve sırf bir tedbir olarak resmî bir parti kurulduğunu belirtir.

Ali Fuat Paşa Moskova’ya hareketinden önce Türkiye Komünist Fırkası Umumî Katibi Hakkı Behiç Bey’le görüşmüştür. Hakkı Behiç Bey Komünist Fırkası hakkında şunları söylemiştir: *“Yeşilordu Cemiyeti lâğvedildikten bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa, komünist namile ve tamamen Rus inkılâbının aynını istihdaf etmek şartile bir firkanın teşkilini*

⁵²⁷ Tunçay, 1978: 163.

⁵²⁸ Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, 1991: 376-377.

*bana teklif etmişti. Bu teklif, Rusya'dan gelmekte olan bir tehlikenin ilham ettiği bir fikrin mahsulü ve siyâsî zaruret şeklinde olarak izah edilmişti. Ben de bu vazifeyi bir fedakârlık telâkki ve kabul etmişim.”*⁵²⁹

Mustafa Kemal Paşa 03.01.1921'de TBMM'de: “*Türkiye Komünist Fırkasının suret-i teşekkülünden vazıhan malûmatım vardır, bu fırkayı kimlerin ve ne gibi maksatla teşkil ettiklerine vâkıfım. Maksatlarının tamamıyla menâfi-i âliyye vataniye ile hali mütabakatta olduğuna ve şahıslarının en kıymetli, en namuslu ve en vatanperver arkadaşlarımızdan bulunduğu tamamen imanım vardır...*” demiştir⁵³⁰.

Bu partinin yayın organları Yeni Gün ve Yeni Dünya Gazeteleridir. Parti, Komüntern'e (III. Enternasyonal) üyelik için başvurduysa da kabul edilmemiştir. Çerkez Ethem'in Ankara Hükümeti ile çatışmaya girmesinin ardından solu bastırma olaylarının içinde, kuruluşundan yaklaşık üç ay sonra kendiliğinden kapanmıştır⁵³¹.

⁵²⁹ *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, 1968: 105.

⁵³⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1989a: 136.

⁵³¹ *Atatürk'ün Anlatımıyla Kurtuluş Savaşı, Nutuk, Zafer*, (2005): hazırlayan: Abdullah Özkan, Boyut Yayıncılık, İstanbul: s. 47.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı sırasında, 1917 yılında Rusya’da ihtilâl çıkmış ve Çarlık yönetimi yıkılarak Marksist ilkelere dayalı yeni bir yönetim kurulmuştu. İtilaf Devletleri bu yeni düzene karşı cephe alıp Çarlık yanlılarına yardımda bulunmuşlardı. Bu dönemde Türkiye de İtilaf Devletleri’nin işgâli altındaydı. Her iki devleti birbirine iten ve birbiriyle ilişki kurmaya yönelten neden, içinde buldukları koşulların birbirine benzemesiydi. Aynı düşmana karşı mücadele veriyorlardı. Her iki taraf için de geçerli olan, “*düşmanımın düşmanı dostumdur*” ilkesiydi.

Sovyet Rusya, daha Millî Mücadele’nin başlarında, ulusal hareket ile ilgilenmeye başlamış ve Anadolu’ya resmî olmayan temsilciler göndermişti. Mustafa Kemal Paşa da, Anadolu’ya geçtiği günden itibaren Bolşevikliğin farkında olmuştu. Bunun, İtilaf Devletleri’nin kendi istedikleri barış şartlarını Türklere zorla kabul ettirme isteklerine engel olacağını düşünmüştü.

Millî Mücadele yılları Türk - Sovyet ilişkilerinin en ilgi çekici dönemi olmuştur. Bu dönemde yüzyıllardır devam eden düşmanlık dostluğa dönüşmüştür. İki devlet, karşılıklı çıkar dengesine dayalı bir işbirliği ilişkisi kurmuştur. Türkiye’nin içinde bulunduğu şartlardan dolayı, Batılı devletlerle olan mücadelesinde mutlaka dış yardıma ve desteğe ihtiyacı vardı. Yardım sağlanabilecek tek ülke Sovyet Rusya idi. Bu devlet, Millî Mücadele’de Türkiye’ye para, silah, cephane ve malzeme yardımında bulunmuştu. Ancak bu yardımların asıl kaynağı Buhara Halk Cumhuriyeti’ydi. Rusya, bir yandan Türkiye’ye yardımda bulunurken diğer yandan kendi rejimlerine benzer bir sistemi Anadolu’ya sokmak istemişti. Gerçekleştirmek istediği Dünya İşçi İhtilâlinde Türkiye’yi de plan dahiline almıştı. Kendi yardımları sayesinde Anadolu’da zafer kazanılırsa bunun İslâm dünyası üzerinde büyük bir etki bırakacağını düşünmüştür.

Sovyet Rusya’dan yardım sağlamak ve bir antlaşma imzalamak için Moskova’ya giden ilk Türk heyetinin, Sovyetlerin Ermenistan için toprak talepleri yüzünden antlaşma imzalayamaması üzerine, ikinci Türk heyeti Moskova’ya gönderilmiş ve yapılan görüşmeler sonucu iki devlet arasında 16 Mart 1921’de Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır.

Bu antlaşma ile Sovyet Rusya, Sevr Antlaşması'nı tanımayacağını bildirmiş ve TBMM Hükümeti'ne her türlü maddî ve siyasal desteği vermeyi yükümlenmiştir.

Lozan Antlaşması'ndan sonra, Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkileri Musul sorunu nedeniyle gerginleşmiştir. Bu durum, Millî Mücadele yıllarında olduğu gibi Türkiye'yi Rusya'ya yaklaştırmıştır. Diğer taraftan Batılı devletlerin Almanya ile yakınlaşmayı amaçlayan Locarno Antlaşması'nı imzalamaları da Sovyetleri Türkiye'ye yaklaştırmıştır. 17 Aralık 1925'te iki devlet arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır.

1925 Antlaşması'nın imzalanmasından 1933 yılına kadar uzanan dönem Türk - Sovyet ilişkilerinde işbirliğinin en yüksek seviyeye ulaştığı dönemdir. Ancak 1936 Montrö Boğazlar Konferansı ve sonrasında ilişkilerdeki güven hızla azalmıştır. Sovyet Rusya, Türkiye'nin Batılılara yaklaşmasını hiçbir zaman istememiştir.

Atatürk, Sovyet Rusya ile olan ilişkilerle, Komünizmin Anadolu'ya sokulması meselesini birbirinden ayrı tutmuştur. Hatta komünist kışkırtmaları kontrol altına almak için yakın arkadaşlarına Resmî Komünist Fırkası'nı kurdurmuştur. Rusya ile olan ilişkileri bir rejim alış - verişi olmaktan çıkararak, dostluk ve komşuluk ilişkilerine çevirmek istemiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Sayı	Dosya	Fon Kodu	Yer No
4M	111-5	30..18.1.1	1.15..5.
335	107-1	30..18.1.1	1.18..12.
351	_____	30..18.1.1	1.19..8.
1042	_____	30..18.1.1	3.29..13.
_____	431148	30..10.0.0	247.674..10.
5750M	_____	30..18.1.1	1.18..12.
2/1333	_____	30..18.1.2	48.66..11.
_____	431160	30..10.0.0	247.674..21

Yayınlanmış Vesikalar

Düstur, (1929): Cilt: II, Üçüncü Tertib, İstanbul.

_____, (1929): Cilt: III, Üçüncü Tertib, İstanbul.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (1956): Vesika No: 388, Sayı: 15.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, (1985): Devre: I, İçtima: I, Cilt: V, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

_____, (1985): Devre: I, İçtima: I, Cilt: VII, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

_____, (1985): Devre: I, İçtima: I, Cilt: XII, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hatıralar ve Araştırma Eserleri

Akdevelioğlu, A. - Oran, B. - Erhan, Ç. v.d., (2001): *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akşin, A., (1964): *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Cilt: I, İstanbul.

_____, (1966): *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Cilt: II, İstanbul.

Aralov, S. İ., (1997): *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, Cilt : I, (basım yeri yok).

_____, (1997): *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, Cilt: II, (basım yeri yok).

Armaoğlu, F., (t.siz): *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, İstanbul: Alkım Yayınevi.

- Aslan, Y., (1997): *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara: TTK Yayınları.
- Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle), (1980): Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Bşk. Yayınları, Ankara.
- Atatürk, M. K., (1999): *Nutuk*, Cilt: II, Ankara: TTK Yayınları .
- _____, (1999): *Nutuk (Vesikalar / Belgeler)*, Cilt: III, Ankara: TTK Yayınları.
- Atatürk'ün Anlatımıyla Kurtuluş Savaşı, *Nutuk, Zafer*, (2005): hazırlayan: Abdullah Özkan, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1989): Cilt: I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- _____, (1989): Cilt: III, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, (1991): Cilt: IV, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürkçülük, (2001): hazırlayan: Gnkur. Başkanlığı, Cilt: II, İstanbul: MEB Yayınları.
- _____, (2001): hazırlayan: Gnkur. Başkanlığı, Cilt: III, İstanbul: MEB Yayınları.
- Atay, F. R., (2001): *Çankaya*, İstanbul.
- Avcıoğlu, D., (1996): *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Cilt: I, İstanbul .
- Aybars, E., (2000): *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: I, İzmir: Ercan Kitabevi.
- Bayur, H., (1973): *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara: TTK Yayınları.
- Bıyıklıoğlu, T., (1981): *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Cilt: I, Ankara: Kent Basımevi.
- Borak, S., (1997): *Atatürk (Gizli Oturumlardaki Konuşmalar)*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bozkurt, M. E., (2000): *Anadolu İhtilâli*, Cilt: III, (basım yeri yok).
- Budak, M., (2002): *İdealden Gerçeğe (Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika)*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Cebesoy, A. F., (1953): *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı.
- _____, (2002): *Moskova Hatıraları*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları.
- Çoruhlu, S., (tarihsiz): *İstiklâl Savaşı'nda Komünizm Faaliyeti*, (basım yeri yok).
- Doygun, N., (1989): *Ulusal Bağımsızlık Mücadelesinde Sovyetler Birliği Yardımları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Dumont, P., (1994): *Mustafa Kemal*, çev. Zeki Çelikkol, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ender, M., (2005): *Bütün Dünyada Atatürk*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Erikan, C., (1972): *Komutan Atatürk*, Cilt: I-II, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erkin, F. C., (1968): *Türk - Sovyet İlişkilerinde Boğazlar Meselesi*, Ankara.
- Eroğlu, H., (1990): *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınları.

- Gönlübol, M. - Sar, C., (1990): *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gülmez, N., (1999): *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gürsel, H. F., (1968): *Tarih Boyunca Türk - Rus İlişkileri*, İstanbul: Ak Yayınları.
- Gürün, K., (1991): *Türk - Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Halaçoğlu, Y., (2001): *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, Ankara: TTK Yayınları.
- İleri, R. N., (1970): *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul: May Yayınları.
- İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, (1968): hazırlayan: Abdi İpekçi, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Jaeschke, G., (1989): *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Karabekir, K., (1990): *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul: Yüce Yayınları.
- _____, (1995): *İstiklâl Harbimiz*, yay. haz. Faruk Özerengin, Cilt: IV, İstanbul: Emre Yayınları.
- Karal, E. Z., (1970): *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V, Ankara: TTK Yayınları.
- Kılıç, S., (1998): *Türk - Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul.
- Kili, S., (2000): *Atatürk Devrimi*, (basım yeri yok): İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kinross, L., (1994): *Atatürk*, çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kunt, M. - Akşin, S. - Faroqhi, S. - Toprak, Z. - Yurdaydın, H. G. - Ödekan, A., (t.siz): *Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi (1600-1908)*, hazırlayan: Sina Akşin, Cilt: II, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Kurat, A. N., (1990): *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)*, (1973): Ankara: Dışişleri Bakanlığı.
- Müderrişoğlu, A., (1990): *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Mütercimler, E., (1992): *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Yardım*, İstanbul: Yaprak Yayınları.
- Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, (1997): Cilt: I, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Özakman, T., (2005): *Şu Çılgın Türkler*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özalp, K., (1971): *Millî Mücadele (1919-1922)*, Cilt: I, Ankara: TTK Yayınları.
- Öztoprak, İ., (1989): *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara: TTK Yayınları.
- Sander, O., (1989): *Siyasî Tarih*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Saray, M., (1985): *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, İstanbul: Veli Yayınları.

- _____, (1998): *Türk - Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, İstanbul: MEB Yayınları.
- _____, (2000): *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin Nato'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- _____, (2006): *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sayılgan, A., (1968): *Solun 94 Yılı (1871-1965)*, Ankara.
- Selek, S., (2000): *Anadolu İhtilâli*, Cilt: I, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- _____, (2000): *Anadolu İhtilâli*, Cilt: II, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Sonyel, S. R., (1991): *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: II, Ankara: TTK Yayınları.
- _____, (1995): *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: I, Ankara: TTK Yayınları.
- Soysal, İ., (1989): *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Şemsutdinov, A. - Bagirov, Y. A., (1979): *Bir Karagün Dostluğu*, İstanbul: Bilim Yayınları.
- Tacibayev, R., (2002): *Sovyet Kaynaklarına Göre Türk - Sovyet Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Tansel, S., (1991): *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: III, İstanbul: MEB Yayınları.
- _____, (1991): *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: IV, İstanbul: MEB Yayınları.
- Tansu, S. N., (1964): *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul: Pınar Yayınevi.
- Tengirşenk, Y. K., (1967): *Vatan Hizmetinde*, İstanbul.
- Tevetoğlu, F., (1963): *Faşist Yok Komünist Var*, Ankara: Komünizmle Mücadele Yayınları.
- _____, (1968): *Bugünkü Rusya*, Ankara.
- _____, (1988): *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: TTK Yayınları.
- Tuğlacı, P., (1987): *Çağdaş Türkiye*, Cilt: I, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tunaya, T. Z., (1997): *Devrim Hareketleri İçinde Atatürkçülük*, (basım yeri yok).
- Tunçay, M., (1978): *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Turan, Ş., (1992): *Türk Devrim Tarihi*, Cilt: II, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Türk İstiklâl Harbi (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı)*, (1962): Cilt: I, Ankara: Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları.
- _____, (Batı Cephesi), (1969): 6.Kısım, 4.Kitap, Ankara: Gnkur. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları.
- _____, (Batı Cephesi, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri), (1974): Cilt: II, 4.Kısım, Ankara: Gnkur. Harp Tarihi Bşk. Resmî Yayınları.
- _____, (İdarî Faaliyetler), (1975): Cilt: VII, Ankara: Gnkur. Harp Tarihi Bşk. Resmî Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (1966): hazırlayan: Mehmet Ali Ağakay, Ankara: TDK Yayınları.
- _____, (1988): Cilt: II, Ankara: TDK Yayınları.

- Uçarol, R., (1995): *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Uzunçarşılı, İ. H., (1988): *Osmanlı Tarihi*, Cilt: II, Ankara: TTK Yayınları.
- Yalçın, D. - Süslü, A. - Turan, R. v.d., (2000): *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi .
- Yerasimos, S., (2000): *Kurtuluş Savaşı'nda Türk - Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Yücel, Y. - Sevim, A., (1991): *Türkiye Tarihi*, Cilt: III, Ankara: TTK Yayınları.

Makaleler ve Bildiriler

- Akkoyunlu, Z., (1991): “Azerbaycan Hadiselerinin Arap Ülkelerindeki Akisleri”, *Türk Kültürü*, Sayı: 333, s. 28.
- Aliyev, H., (1989): “Kemal Atatürk’ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaşmasında Rolü”, *IX. Türk Tarih Kongresi’ne Sunulan Bildiriler*, Cilt: III, Ankara: TTK Yayınları, s. 1910-1911.
- Armaoğlu, F., (1973): “1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya”, *VII. Türk Tarih Kongresi’ne Sunulan Bildiriler*, Cilt: III, Ankara: TTK Yayınları, s. 893-896.
- Aydemir, Ş. S., (2000): “Şimale (Kuzeye) Çıkan Yol”, *Bakü 1920, Birinci Doğu Halkları Kurultayı Belgeleri*, Cilt: III, (basım yeri yok): s. 87-88.
- Bayur, H., (1956): “Kuvay-ı Milliye Devrinde Atatürk’ün Dış Siyasa ile İlgili Görüş ve Davranışları”, *Bulleten*, Cilt: XX, Sayı: 80, s. 644-666.
- Binark, İ., (1999): “Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Mevcut Nâme-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı - Rus Münasebetleri”, *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, Ankara: TTK Yayınları, s. 200-206.
- Budak, N., (1991): “Erzurum’un Kurtuluşu ve Ermeni Meselesi”, *Türk Kültürü*, Sayı: 333, s. 46-48.
- Burçak, R. S., (1992): “Türk - Sovyet İlişkilerine Genel Bir Bakış”, *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)*, Ankara: TTK Yayınları, s. 209.
- Cebesoy, A. F., (2000): “Bakü Şark Milletleri Kurultayı”, *Bakü 1920, Birinci Doğu Halkları Kurultayı Belgeleri*, Cilt: III, (basım yeri yok): s. 75.
- Efendiyeva, N., (1989): “1920’lerin Başlarında Türk Halkının Millî Kurtuluş Savaşı’nın Resmî Sovyet Basınında Yansıtılması”, *IX. Türk Tarih Kongresi’ne Sunulan Bildiriler*, Cilt: III, Ankara: TTK Yayınları, s. 1884.

- Gönlübol, M. - Kürkçüoğlu, Ö., (2000): “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, yay. haz. Berna Türkdoğan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 3-6.
- İnalçık, H., (1999): “Türk - Rus İlişkileri (1492-1700)”, *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, Ankara: TTK Yayınları, s. 25-31.
- Kantarıcı, Ş., (2003): “Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, (özel sayı), Sayı: 38, MEB Yayınları, s. 22-25.
- Koloğlu, O., (2001): “Türk - Sovyet İlişkileri”, *Popüler Tarih Dergisi*, Şubat, Sayı: 9, s. 38.
- Kurat, Y. T., (1999): “1878 - 1919 Arasında Türk - Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1999)*, Ankara: TTK Yayınları, s. 140-141.
- Melek, K., (1981): “Atatürk ve Millî Türk Dış Politikası (1919-1924)”, *Uluslararası Atatürk Konferansı*, Tebliğler, Cilt: III, İstanbul: s. 8.
- Nekrasov, M., (1999): “XVI. Yüzyılda Rus - Osmanlı Ekonomik İlişkileri”, *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, Ankara: TTK Yayınları, s. 94.
- Ortaylı, İ., (1999): “XVIII. Yüzyıl Türk - Rus İlişkileri”, *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, Ankara: TTK Yayınları, s. 132-133.
- Potskhveriya, B. M., (1983): “Dış Politika'nın Leninci İlkeleri ve Bugünkü Sovyet - Türk İlişkileri”, *VIII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, Cilt: III, Ankara: TTK Yayınları, s. 1887.
- Pritsak, O., (1999): “1491 - 1532 Yıllarında Osmanlı - Moskova İlişkileri”, *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, Ankara: TTK Yayınları, s. 69-71.
- Sarınay, Y., (2000): “Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 48, s. 859.
- Soysal, İ., (1981): “Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi”, *Belleten*, Cilt: XLV, Sayı: 144, s. 126-128.
- _____, (1989): “Türk - Sovyet Saldırmazlık Paktına Ekli Kalmış Bir Belge: Çiçerin'in Mektubu”, *IX. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, Cilt: III, Ankara: TTK Yayınları, s. 1925-1927.
- Şimşir, B. N., (1999): “1878 - 1918 Yıllarında Türk - Rus İlişkileri”, *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491 - 1992)*, Ankara: TTK Yayınları, s. 147-148.

DİZİN

A

ABD..... VIII, 25, 36, 69, 70

AkdenizIX, XVII, XIX, XX, 4, 5, 6, 8, 11,
12, 14, 61, 64, 98, 108, 111, 112

Ali Fuat Paşa48, 57, 72, 73, 74, 76, 78, 85,
119, 120

Almanya9, 11, 12, 19, 21, 24, 35, 40, 44,
103, 111, 112, 113, 115, 123

AnadoluI, III, VI, XVIII, 5, 8, 13, 14, 18,
20, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 36, 37,
38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 51, 52, 53,
59, 62, 65, 67, 68, 71, 74, 76, 85, 88, 92,
94, 101, 118, 119, 120, 122, 123, 125,
126, 127

AnkaraVI, 20, 26, 28, 37, 38, 42, 43, 44,
45, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59,
69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 85,
86, 87, 88, 89, 91, 100, 103, 106, 107,
109, 119, 121, 124, 125, 126

Ankara Hükümeti 21

Ardahan.....9, 13, 22, 23

Astrahan..... XII, XIII

Asya..... XII, XIII, 28, 60, 61, 81, 98

AtatürkI, II, VII, 102, 109, 112, 113, 115,
116, 119, 123, 124, 125, 126, 127, 128,
129

Atatürkçülük 115, 125, 127

AvrupaIX, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, 2,
4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 15, 24, 28, 35, 42,
43, 74, 77, 81, 98

AvusturyaXIV, XVII, XIX, 1, 4, 5, 6, 8, 9,
10, 19

Avusturya - Macaristan 21, 44

Ayestefanos Antlaşması 8, 9, 66

Aynalıkavak Tenkihnâmesi XVIII

Azak ..... IX, XIV, XV, XVI, XVII

AzerbaycanXIII, 22, 27, 41, 45, 46, 55, 57,
62, 69, 79, 81, 83, 84, 89, 128

B

Babiâli ..... XV, XIX, 4, 10, 64, 65, 66

BaküVI, 27, 41, 42, 45, 46, 47, 51, 59, 60,
61, 62, 63, 68, 73, 83, 128

Bakü Doğu Milletleri Kongresi VI

Batı Cephesi11, 28, 42, 43, 71, 72, 100,
127

Batum⁹, 13, 22, 23, 30, 46, 47, 68, 79, 82, 106

Bekir Sami Bey^{III}, 37, 40, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 71, 72, 74, 76, 89, 91

Bekirağa Bölüğü..... 38

Belgrat Antlaşması XVII

Berlin 9, 10, 36, 37, 66, 110

Berlin Kongresi 9, 13

Beyaz Ordu 27, 80

Bilecik Mülakatı..... 26

Bitlis 13, 14, 56, 57, 65

Boğazlar^{I, II, V, VII, XV, XIX}, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 16, 28, 35, 48, 50, 56, 62, 64, 77, 79, 84, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 110, 111, 112, 114, 115, 123, 125

Bolşevik^V, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 36, 45, 46, 47, 56, 57, 95, 115, 117, 118, 120

Bolşevik İhtilâli.....II, III

Bolşevikler^{I, VI}, 16, 17, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 43, 46, 47, 49, 50, 51, 57, 61, 62, 117

Brest - Litovsk Antlaşması^{II, V}, 21, 22, 24, 67

Budiyeni 29, 30, 31

Budu Medivani 72, 75

Buhara Cumhuriyeti 90, 91, 92

Bulgaristan^{6, 8, 11, 19, 21, 65, 97, 98, 99, 111}

Bükreş Antlaşması 2

C

Cemal Paşa^{VI}, 36, 37, 40, 41, 43, 44, 47, 56, 57

Cumhuriyet Gazetesi.....113

Ç

Çanakkale Boğazı 4, 10, 11, 50

Çarlık Rusyası..... I, 18, 19, 20, 68, 115

Çiçerin³⁵, 39, 42, 43, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 69, 72, 74, 75, 76, 78, 82, 86, 95, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 129

D

Doğu Anadolu.....5, 8, 14, 20, 65, 67, 68

Doğu Cephesi^{II}, 11, 23, 28, 34, 58, 64, 71, 81, 89

Doreşenko..... XIII

E

Edirne Antlaşması.....3

Ekim Devrimi.....	26
Eliava.....	36
Elviye-i Selase.....	9, 22, 32, 68
Enver Paşa11, 14, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 60, 62, 86	
Erivan.....	68, 69, 70
Ermeni Şark Dilleri Enstitüsü.....	64
ErmenilerVI, 9, 20, 23, 28, 30, 39, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 83, 89	
Ermenistan14, 20, 22, 23, 27, 39, 40, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 83, 84, 122	
Erzincan Mütarekesi.....	V, 19, 20, 21
ErzurumVI, 14, 25, 29, 32, 34, 35, 50, 60, 64, 65, 68, 89, 92, 128	
Erzurum Kongresi.....	29, 34

F

FransaXIX, XX, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 11, 12, 13, 24, 27, 35, 45, 71, 75, 85, 86, 95, 98, 99, 111, 113	
Fransız İhtilâli.....	1, 14, 15
Frünze.....	VI, 85, 86, 87, 88

G

GümrüVI, 23, 51, 68, 70, 71, 72, 74, 83, 89	
Gümrü Antlaşması.....	VI, 23, 68, 70, 74
GürcistanXVIII, 22, 27, 46, 48, 51, 69, 79, 80, 83, 84, 94, 95	
Gürcüler.....	23, 83

H

Halil Paşa.....	VI, 38, 39, 40, 42, 43, 51, 89
Havza.....	29, 31, 32
Hindistan.....	XIII, XVI, 38
Hünkar İskeleyi Antlaşması.....	4, 5
Hüsrev Bey.....	31

I

I. Dünya SavaşıII, XVII, 10, 12, 16, 24, 25, 26, 37, 38, 40, 44, 66, 67, 68, 77, 122, 5	
I. Nikola.....	XVIII, 5, 16, 64
II. Bayezid.....	IX, XI
II. Dünya Savaşı.....	105, 111
II. Katerina.....	XVIII, 5
II. Meşrutiyet.....	37
III. Enternasyonal.....	51, 62, 121
III. İvan.....	IX, X, XII, XVII

III. Vasiliy XII

IV. İvan..... XII, XIII, XVI

İ

İbrahim Tali Bey 60, 62

İngiltereXIII, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12,
13, 15, 24, 27, 35, 40, 44, 45, 46, 48, 52,
56, 60, 75, 78, 85, 86, 95, 98, 99, 103,
105, 106, 108, 111, 112

İran.. XIII, XVI, 12, 14, 27, 35, 48, 64, 118

İsmet Paşa95, 96, 97, 98, 99, 100, 101,
103, 107

İstanbulI, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV,
XVI, XVII, XIX, XX, 2, 3, 7, 8, 12, 13,
18, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 35, 36, 38, 42,
43, 44, 49, 50, 71, 77, 79, 87, 92, 96, 97,
98, 99, 108, 124, 125, 126, 127, 128,
129

İstanbul Antlaşması .....XIV, XV

İstiklâl Mahkemesi 86

İtalyaXVII, 9, 10, 13, 27, 45, 71, 95, 98,
99, 103, 105, 108, 111, 113, 115

İtilaf DevletleriI, 11, 12, 17, 20, 24, 26, 29,
30, 32, 33, 44, 57, 60, 68, 75, 81, 92, 94,
95, 101, 116, 122

İttihat ve Terakki 37, 38

İzvestia Gazetesi..... 113

K

Kafkas Cephesi .....V, 11, 13, 14, 19

KafkasyaXIII, 3, 14, 22, 23, 27, 30, 32, 41,
42, 64, 69, 81, 85, 86

Kanunî ..... XII, XIX

KaradenizI, X, XIV, XV, XVI, XVII,
XVIII, 3, 4, 6, 7, 28, 30, 48, 50, 62, 79,
84, 87, 94, 96, 98, 99, 102, 112, 113,
114

Karahan39, 51, 52, 53, 54, 55, 74, 76, 94,
107, 109

Karl Marx 15, 24

KarsII, VI, 8, 9, 13, 22, 23, 50, 51, 64, 68,
69, 70, 73, 75, 81, 82, 83, 84, 85, 86

Kars Antlaşması ..... VI, 82, 83, 84, 85, 86

Kazan.....XII, XIII

Kâzım KarabekirI, 31, 32, 33, 45, 46, 50,
58, 68, 74, 83

Kemalistler 44, 51, 85

KırımV, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XVII,
XVIII, XIX, 4, 5, 6, 7, 12, 18, 27, 65

Kırım Hanlığı..... IX, XII, XVIII, XIX

Kırım Savaşı .....V, XVII

Kızılordu..... 41, 42, 43, 45, 70

- KomünistVII, VIII, 16, 28, 38, 45, 52, 59, 80, 86, 115, 117, 119, 120, 121, 123, 125, 127
- KomünizmII, VII, 115, 116, 119, 120, 123, 125, 126, 127
- Kurtuluş SavaşıI, II, VI, 19, 24, 25, 26, 37, 40, 44, 64, 68, 82, 88, 102, 115, 125, 126, 127, 128
- Kuvay-ı Milliye.....36, 128
- Küçük Kaynarca Antlaşması XVIII, XIX, 5
-
- L**
- Lehistan..... XVI, XVII, XVIII, 52, 57
- LeninIII, IV, VI, 16, 17, 18, 45, 48, 55, 56, 67, 72, 88, 91, 118, 129
- Litvinov..... 105, 108, 109, 17
- Locarno Antlaşması.....103, 123
- Londra4, 7, 26, 44, 59, 71, 76, 78, 101, 110
- Londra Konferansı..... 28
- Lord Curzon 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101
- Lozan Boğazlar Sözleşmesi.. 110, 111, 112
- Lozan Konferansı ..... II, VII, 94, 95, 101
-
- M**
- Marksizm 15
- Meclis-i Mebusan.....25, 44, 77
- Mehmet Ali Paşa.....3
- Mengli Giray..... IX, X, XI, XII
- Menşevikler 16, 22, 48
- Mihail Pleşçeyev X
- Milletler Cemiyeti. 103, 105, 107, 110, 113
- Millî MücadeleI, III, 23, 25, 29, 31, 35, 36, 45, 49, 88, 122, 123, 125, 126, 127, 128
- Misâk-ı MillîIII, 25, 44, 45, 56, 77, 79, 84, 97, 125
- Mondros Mütarekesi 22, 38, 67, 92, 127
- Monroe Doktrini 25
- Montrö Konferansı.....II, III, 113, 114
- MoskovaII, III, VI, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XVII, 2, 17, 21, 23, 28, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 56, 58, 59, 60, 64, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 92, 94, 95, 104, 107, 120, 122, 125, 129
- Moskova Antlaşması.....VI, 23
- Mustafa Kemal PaşaIII, VI, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 57, 58, 59, 68, 69, 70, 72, 78, 82, 84, 85, 86, 89, 92, 93, 94, 102, 107, 108, 118, 119, 120, 121, 122

Mustafa Suphi 59, 60, 62, 86, 125

Mutişev 61

Müsavatsızlar 22, 80

N

Nahçıvan 46, 55, 64, 69, 79, 84, 89

Natzarenus 85, 86

O

Orta Asya ..... XII, 38, 39

Orta Doğu 13, 28

Osman Kocaoğlu 91

Osmanlı Devleti IX, X, XI, XII, XIII, XIV,
XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, 1, 2,
3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 19, 20,
21, 22, 24, 36, 37, 40, 66, 67, 70, 108

P

Paris Antlaşması ..... V, 4, 6, 7, 9

Petro .... XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, 8, 64

Polonya ..... I, 27, 48, 69

Pravda Gazetesi 67, 105

Prut Antlaşması XVI

R

Radek 36, 40

Rus ..... I, II, III, V, IX

Rusya I, II, III, V, VI, VII, IX, X, XI, XII,
XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX,
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26,
27, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40,
42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 56,
57, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 69, 71,
72, 76, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88,
89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99,
101, 102, 107, 108, 109, 113, 114, 115,
116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123,
126, 127, 128

S

Samsun 29, 92

Sevr Antlaşması ..... III, 49, 50, 69, 71, 123

Sırp İsyanı ..... V, 1

Sivas Kongresi ..... VI, 35, 36, 38, 89

Sovyet Hükümeti 18, 19, 24, 38, 40, 41, 42,
45, 46, 48, 49, 56, 57, 69, 74, 105, 110

Sovyet İhtilâli 18, 19, 24, 28, 106, 108

Sovyet Rusya I, III, VI, 19, 20, 21, 23, 24,
27, 28, 29, 32, 33, 36, 37, 38, 44, 45, 46,
48, 53, 57, 59, 60, 61, 63, 68, 69, 71, 76,
78, 79, 80, 81, 83, 85, 86, 88, 89, 91, 94,
96, 98, 99, 101, 107, 108, 109, 113, 115,
119, 122, 128

Sovyet Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti 55

Sovyetler Birliği, II, VII, 16, 25, 34, 84,
92, 93, 102, 103, 105, 106, 107, 108,
109, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 125,
128

Stalin.....18, 67, 72, 74, 75, 85, 118

Surits..... 103

Ş

Şark İslâm Milletleri..... 37

Şevket Süreyya Aydemir 61

T

Talat Paşa..... 36, 40, 41, 44, 3, 4

Taşnak Partisi..... 22, 68

TBMMII, III, VI, VIII, 18, 26, 27, 29, 37,
39, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 58,
59, 60, 63, 68, 69, 72, 73, 75, 76, 77, 78,
81, 82, 83, 85, 86, 91, 102, 109, 112,
115, 116, 117, 121, 123, 124

Tevfik Rüştü103, 104, 106, 107, 119, 13,
14, 17

Tolstoy .....XI, XV

Trabzon13, 14, 39, 45, 47, 57, 58, 60, 68,
89

Troçki.....16, 17, 19

Turan Cumhuriyeti 38

TürkI, II, III, VI, VII, VIII, IX, XI, XII,
XIII, XIV, XVI, XVII, XVIII, 5, 6, 10,
11, 13, 14, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 28,
29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 43,
44, 45, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59,
62, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 73, 74, 75, 76,
77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88,
89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99,
100, 101, 102, 104, 105, 107, 108, 109,
110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118,
119, 122, 125, 126, 127, 128, 129

TürkiyeI, II, III, VI, VII, VIII, XVI, 9, 11,
13, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28,
29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 42, 43,
44, 45, 46, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 57,
58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 68, 69, 72, 74,
75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
86, 87, 88, 89, 91, 95, 96, 97, 98, 99,
100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107,
108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115,
116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123,
124, 125, 126, 127, 128, 129

Türkiye Komünist Fırkası VII, VIII, 59,
119, 120, 121, 125

Türkmençay Antlaşması.....64

V

Van.....13, 14, 56, 57, 65, 67

W

Wrangel 48

X

XII. Karl..... XVI

Y

Yunan İsyanı ..... V, 2

Yunanistan12, 27, 45, 82, 95, 97, 98, 99,
111

Yusuf Kemal BeyIII, 50, 51, 52, 55, 58,
72, 73, 76, 77, 78, 82, 83, 85

Z

Zinovyev.....61

EKLER

EK-1: Brest - Litovsk Antlaşması görüşmelerine katılan Osmanlı murahhas heyeti (resimde Talat Paşa, İbrahim Hakkı Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Rauf Orbay ve Hrant Abro görülmektedir.) (Tuğlacı, 1987: 524).

EK-2: Brest - Litovsk Barış Antlaşması'nda hazır bulunan delegelerden bazıları (iki melon şapkalı kişinin arasında duran Sadrazam Talat Paşa'dır.) (Tuğlacı, 1987: 524).

EK-3: I. Dünya Savaşı'nda Ruslarla barışı sağlayan Brest - Litovsk Antlaşması'nın görüşmeleri sırasında Türk ve Sovyet heyetleri bir arada (Orhan Koloğlu, (2001): *Türk - Sovyet ilişkileri*, Popüler Tarih Dergisi, Şubat, Sayı: 9, s. 38).

EK-4: Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın imzalanışı (Moskova, 16 Mart 1921) (Tuğlacı, 1987: 554).

EK-5: Herhangi bir saldırıya uğramaması için üzerinde Kızılhaç bulunan vagonlarla Sovyetler tarafından Türkiye'ye yardım olarak gönderilen külçe altınları Kars istasyonunda teslim alan Türk heyeti ve yardım getiren Rus görevlileri bir arada (Tuğlacı, 1987: 558).

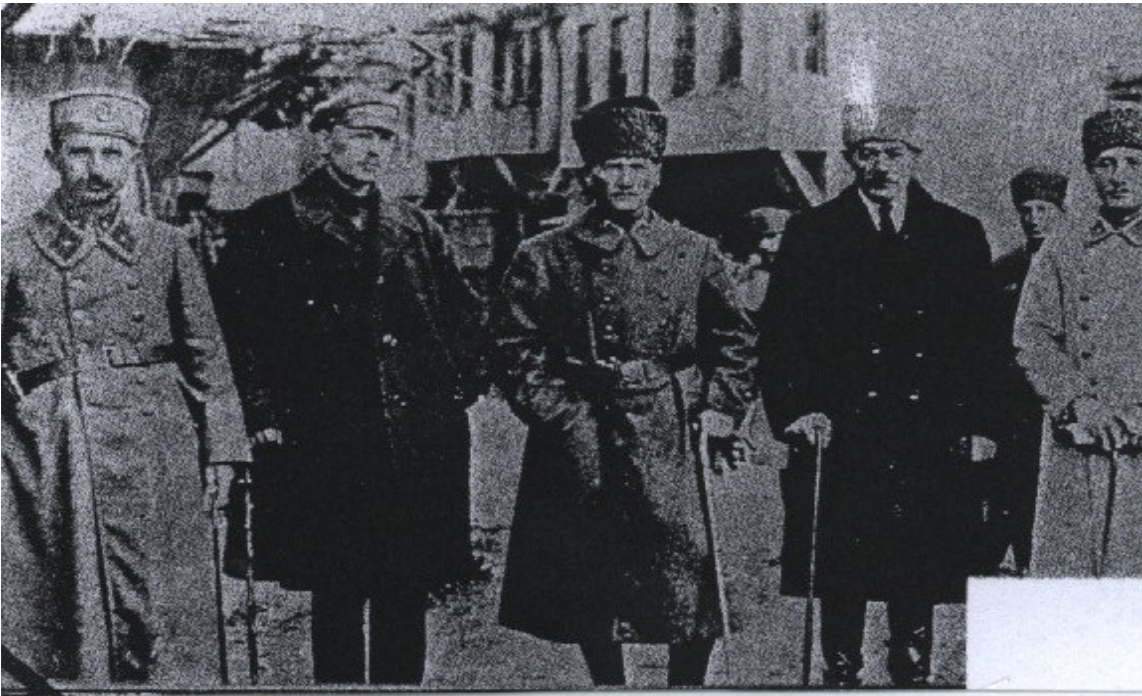
EK-6: Atatürk, Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Asım Gündüz ve Sovyet Elçiliği mensupları ile (1922) (Gürsel, 1968: 184).

EK-7: Mustafa Kemal Paşa tam yetkili Sovyet elçisi Aralov'la Akşehir'de. (Tuğlacı, 1987: 564).

EK-8: Sovyetler Birliği'nin tam yetkili elçisi olarak Türkiye'ye gelen Semiyon Aralov, Ankara'daki SSCB Sefareti üyeleri ve Türk subayları ile (Tuğlacı, 1987: 563).

EK-9: Akşehir’de Mustafa Kemal Paşa, ilk Sovyet elçisi Aralov, İsmet ve Refet Paşalar bir arada (1922) (Tuğlacı, 1987: 565).

EK-10: Türkiye Dışışleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras ile SSCB Dışışleri Bakanı Çiçerin Odesa’da (1926) (Tuğlacı, 1987: 578).

EK-11: SSCB Hariciye Komiseri Leon Karahan, Ankara'da Sovyet Büyükelçiliği mensupları ile (Tuğlacı, 1987: 589).

EK-12: Sovyet Hariciye Komiseri Leon Karahan'ın maiyetiyle Türkiye'ye gelişinde Ankara'da Türk ilgililerince karşılanması (16 Aralık 1929) (Tuğlacı, 1987: 589).

EK-13: Türkiye'yi resmen ziyaret eden SSCB Dışışleri Halk Komiseri M. Litvinov'un Ankara garında Türkiye Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras tarafından karşılanması (26 Ekim 1931) (Tuğlacı, 1987: 583).

EK-14: Cumhuriyetin 10. yıldönümünde hazır bulunmak üzere Türkiye'yi resmen ziyaret eden Sovyet Orduları Başkomutanı Mareşal Kliment Yefremoviç Voroşilov, Kızılordu Süvari Genel Müfettişi, Budyonni ve Hariciye Komiseri Leon Karahan, İstanbul'da Vali Muhittin Bey (Üstündağ) tarafından karşılanması (26 Ekim 1933) (Tuğlacı, 1987: 585).

EK-15: Mareşal Voroşilov ve Şükrü Naili Paşa İstanbul'da (Tuğlacı, 1987: 585).

EK-16: Cumhuriyetin 10. yıldönümünde Sovyet Mareşali Voroşilov, Cumhurbaşkanı Atatürk'e tebriklerini sunarken (29 Ekim 1933) (Tuğlacı, 1987: 585).